

मांझळ

राजस्थानी भाषा माहित्य एव गमूति अस्ामी बाजार मू
पृथ्वीराज रागेष्ट पुरम्हार मू पुरम्हृत उपवाग

वृष्ण जनसेवी एण्ड को., बीकानेर

संस्करण 1990

मूल्य 35 रुपये मात्र

लेखक रामनिवास शर्मा

मुद्रक माधव प्रिन्टर्स

चन्दन सागर, बीकानेर

म्हारी बातें

भारतीय इतिहास माय अठारवी सदी अस्तित्व री रक्षा रो युग हो । गळा राष्ट्र आपर अस्तित्व न राखण खातर जूझ रयो हा । बी बेळा नग्या री के हालत हुय सक इ री तो कल्पना हो करी जाय सक । इ पयास री नायिका धनकी आपर अस्तित्व री खोज माय भटकती एक गर्द है ।

राजस्थान री सम्बृति कृष्णी री है वलिदान री है जौहर री है । इ तरण राजस्थान री रमणी खाम तौर सू ओ मान मुरतब चाव ।

समाज अस्तित्व री खोज माय भी जिम्म री भूख न भुलाय कोनी सक । धनकी जिम्मानो भूख नू अनभिन्न ही । वा आपरी अस्मिता री खोज माय लाग्यानी ही । पण समाज बी र अस्तित्व न भुलाय न बीं रा एक । रम्परागत रूप ही राखणो चाव हो । पण धनकी आपर परम्परागत रूप माय आपरो नुवा चरो मा रो बोध करावणो चाव ही ।

पौरत री आ महती चट्टा रव क वा पत्नी भी हुव अर सागे-सागे मा भी । जे कलाम मा नीं बण सक तो मिनक र सागे मोवणो अकारय मान । बाकी नी कवाणा चान । मा बण न आपरो सगळा अस्तित्व भुलावणो चाव । परवार रा झूनी बडरभा मू सुहागण भागण री दूधा न्हावो अर पूता फलो री आनीस पावणो चान ।

धनकी एक समस्या है । बी समस्या रो समाधान नीं तो धनकी र वन भर नौ समाज री व्यउम्या वन, पण धनकी गधप माय लाग्योटी रव । इ म आपरा अस्तित्व खोष न अस्मिता न राख ।

इण माय मन किती सफलता मिली इ बाबत तो बिच पाठक ई बतासी ।

हा सत्यनारायण स्वामी अर श्री भाणव तिवाडी बंधु रो घणो आभारी हू जिवा रो पूरो सहयोग मिलण सू ही पोधी छपाई जाय सकी ।

श्री कृष्ण जनसक्ती अर श्री दीपचम सासला रो घणो आभारी हू जिवा र उत्साह र कारण आ पोधी इण सोवण रूप मांय छप सकी ।

आखातीज स 2044

पारीव चौक बीकानेर

—रामनिवास गर्मा

घणमानीता आदरजोग
हिन्नी अर राजस्थानी रा स्यात विद्वान
आचार्य श्री अक्षयचन्द्र शर्मा
न १३ वै जलमदिन र मौक
घणमान समपण

भारग

बात पसवाडो फोर । नूई अर पुराणी । पसवाड साग नूई बाता ऊपर
 आ जाव अर पुराणी बाता मीच डह जाव । पसवाड साग नूई अर पुराणी
 बाता रा क्रम इसो चाल के आज री नूई बात काल पुराणी अर काल री
 पुराणी बात आज स्यात री नूई बात हुय जाव । इ असपाड पसवाड साग
 नूई अर पुराणी बाता मिल न रोळ खोळ हुय जाव । पछ अ सगळी बाता भेळी
 हुय न मीठे भाव सिरखो सतावे । बा बाता न बार बार कुचरन लेखणी पड ।
 ब सगळी बाता काल री सी लाग, पण बारो इतिहास बढो ही लाबो हुव ।
 इण सारल इतिहास री छोटी अर मोटी बाता काळज म भटकयोडी रव ज्यु
मिसरी री हाडी मे बास रा धोवा । इणणिय रो खरूट उतरपा पछ मीठी
 मीठी खाज भाव अर बीन पपोळपा जी सोरो हुव उणी तर बाता र भावा न
 कुचरपा जी सोरो हुव अर आत्मा न सुख मिम । इण सोरप र साग ई भोग्योड
 दुख री टीस ई सग ही घुळयोडी रव है ।

अ सगळी बाता बहोत बरसा पली री है । पण अ अपण आप ही या
 र दरवाज कन आय न उण न सडसडावण लाग जाव । हार न सारलो बाता
 न कुचर न भाद करणी पड । ब सगळी बाता हरी हुय न आह्या र साम
 कठपुतळी री तर नावण लाग जाव । मुगला र घाहां रा घूमता घूमता खुर
 घसीज्या जण मराठा रो घोडलियो दिसणाद सू उतराद री घरती भाव
 दोडण लाग्यो । राजस्थान री रजपूती अर अवध री नवाबी मराठा र नांव
 सू ई घर घर बांप ही । दिल्ली रा शाह आलम दूजो नण ही नवाबा री गादी
 में बठ हो कण ही महाराजी मिथिया री । ग्यानगी राड मो डोलतो मिली
 २५

रा राज सिंघासन ढवण लागल्या हो । फिरग्या रा नूई उभरतो ताकत अक
सागइ दोना बानी गाळ्या चलायी जिण गू मराठा रो घाढलियो मरग्यो
अर मुगला रो राज घराणो दह पड्यो । राजपूतान रा राजा चौथ देवता
देवता बगल हुयल्या । आ सगळी री आस फिरग्या म अटवयोही ही । अ
सगळी बाता काल री सी लाग है ।

इतिहास रा पाना घणा ई छोटा हुव । आठ सौ बरसा रो बीस पीडणा
रो लाबी इतिहास थोडा सा पाना म समायल्यो । काळ रा बरस ऊतावळा
बाल अर बो आप री बाल म बाकी सगळा न मुलाय देव है । की पतो कोनी
बाल क बंद काई हुया अर बंद काई हुय जासा । समय री माया साचाणाज,
अपरपार है । लारनी बाता न इया चुमणा चावू जिया धण रा होठ ।
मुसळमाना रो मरणो ई महला लार हुयो अर मराठा ई उतराव सू लुगाय
मगावता मगावता मरग्या । रजपूतो दारु मारु र साग ई सावटीजगी, अर
जिकी थोडी घणी शप रयी बा सगळी री सगळी तुस सेवर सोपगी जिनी
उठायो उठ न जगाया जाग ।

॥ कठ भटकग्या । सुलताना लार मराठा लार रजपूतो लार । अ
सगळा पाणी र बुलबुला री तर चाडीक ताळ उभरा पाछा बिसूजग्या
जिया बाल्ला म चाद ।

अर चाद । साब थोड आसमानी आमु मुजाव होळ होळ गिगनार सो
ऊचो घट हो । बादला रा थोळा थोळा चुसो थो र साग विलवाड कर
हा । वणो ई ब चूला चान माथ चढ हा अर वण ई असवाड वसवाड भाग हा
जाण नूई बीनणी वण ई घूपटो काढ अर वण ई मूगो उघाड । चाद तो प्या
ई वण र मूढ सिंग्यो पठरो लाग हो पण विलवाड करतो तो और ई
लुभावणो साग ही—मुहागरात रो सो । मघरी बालता पून सुतर सवार री
दाडी सू लुकमीजणी रम ही । ढाण पड्योही साद म हाल खवानी आळी जान
बघ्योही ही । सुसाडा मारतो निदरोही लार रवतो जाव हो । सवार वण ई
चान बानी पोव हो तो वण ई मामन उघडतो काळी डूंगरी बानी । खुनो

52

फत्योहो रोही सामन हो । पोहर अंक रात ढलगी ही । सवार र लिहाड
माथ चिता री हूळकी हूळकी लीका भट ही बिस्वर ही । बो बेग सू बेगो
डूगरी वन पूगणो चाव हो । सोच मे मरघोहो घोड़ी घोड़ी ताल पछ आप री
दाडी माथ हाथ फेर हा जाण आप र पुराण दिना न क ई जीव हो । उण
री सांड उण रीज त डलण लागगी ही पण चाल दया ही जाण छेत रो
मारग हुव । सारला पोड भिटता कोनी उण सू पसा पाछी आपर आपरा
पोड और माह देवती । उण वासत ओ गेलो गवाड रो-सो हो । उण न ओ भी
देरो हो क उण र सवार न अठीन बठ जावणी है । इण वासत सांड अंक चाल
मू काळी डूगरी बानी चाल ही ।

वात घणी जूनी है । सतजुग री । जण राम बनवास भोगता हा ।
राखण सीता न हरन लग्यो हा । सीता न पाछी सावण वासत राम धानरा-
भालुवा री सेना बणायर सक्ता माथ धावो करघो हो । धाव मे लक्ष्मण र
शक्ति धाण लाग्यो हो । हडमान सजीवणी बूटी सावण वासत हिमालय
पहाड माथ गयो हो । पण सजीवणी बूटी री पचाण नी हुवण र कारण बा
सगलो पहाड ई उठायर से जाव हो उण गरत सोच्यो क ओ कोई राक्षस है
जवो राम माथ नाखण वासत पहाड से जाव है । आ सोचर बी बाण
मारघो । बाण सीधो हडमान र गोड माथ लाग्यो । हडमान र बाण री
सागीडी लागण सू हाथ र सहारे मू काध माथ राख्योहो पहाड हिल्यो । इण
हिलण र साग ई पहाड रो छूणो भटक सू टूट्यो अर पून रा घपेडा छावतो
छावतो अठ आम पडियो । जिक तिन र पछ अर आज र दिन ताई आ डूगरी
हडमानजी री डूगरी र नाव सू जाणीज है । डूगरी री चोटी माथ हडमानजी
री अंक बगसी बणगी । बगसी माथ साल-साल धजा फराव हो । पू-यू र दिन
द्रोणपुर, खरबूजी कोट अर घदेरी सू जातरी दरसन करण वासत आव ।
सिन्धिया रा आव अर आखी रात जागण देव । दिनूग पाछा टुर जाव ।

मुतर-सवार बठीन ई देख कोनी हा । सीधो चालतो जाव हो । इत
मे विरवा मे डूगरी म ब्रवणवालो नालो आयग्यो जिन रा दोनू जिनारा

बारटधा, करा, खेजडा अर थोरां सून भरघोडा हा । नाळो मारग सून च्यार
 पाच हाथ नीचो हुय न बवतो हो । बिरखा हुवती जण डूगरी रो सगळो
 पाणी मूसाडा मारतो नाळ मे समा जावतो । पाणी र साग गळगचिया, सूकी
 थोरा आ जावती इण कारण बिरखा ढब्या पछ नाळो आ सगळा भाड
 भुळाडा सून भरघो रवतो अर जिक वामत नाळ न ठावा ठावा पण मेलर
 पार करणो पडतो । थोहळी ताळ सून मून सुतर सवार अठ चेत चेत क्यर
 नाळो पार करण सारु साद रो होसलो बघायो । थोडीज ताळ मे सवार
 नाळो पार करन भाखरा र माग माथ आयम्या । डूगरी सावळ दीवण
 लागी ही । कोसा ताई साखी चौडी डूगरी उण न छाती सूणी भीत सिरखी
 लाग ही । चादण सून धुप्याडी डूगरी समदर सून निकळत कलास ज्यू जगमगा
 वती ही । टेचरी माथ री धाळी बगली कलासपति र चाद जिती सोव ही ।

डूंगरी कनै

^(भजन) सवार डूंगरी री जहाँ मे पूगण लाग्यो हो । बगली र सामे लागत
^(गीत) जागण री लरा मुणोजण लागी । मगन हुयोडो जागणियो इकतार माय गाव
हो अर सार-सार सगळा मुणगिया टेर सार हा । जागणियो आग भाग गाव
हो—

सका मोहे जावण दे, मोह काम जरूरी ।

रामचन्द्रजी री सीता नारी हर सीनी रावण बल भारी ।

पतो सगावण दे, मोह काम जरूरी सका मोहे जावण दे ।

^{सशेध} दोसक माय पाप लाग ही, भीम्या साग बाज ही । हरजस मुणता
मुणतो मगन हुयाडो सवार भास्तर रो भारण पार करन आयूण न चालण
लाग्या । होळ होळ डूंगरी री चडाई आवण लागी । साढ ऊभी राखर,
पलाण री छूटी भास्तर सवार सटूबग्यो अर हठ उतरन मोरी भास्तर आग
भाग चालण लाग्यो । घणी ऊचाई आवण लागी जण गुफा री चडाई सरु
हुयी । सवार साढ न जकायर पलाण उतारन खेजडी र सार खडो करघो
अर मोरी पेडी र बाप दी । चार सू भाषो छल्योडा बोरी साढ र सामे चरण
सारु राखर आप गुफा कानी टुरघा । सकीर ज्यू निजर आवणआली डगर
ऊची उठण लागी । डगर माय डूंगरी री आधी पढनी छिया पढे ही । सवार
ठावा ठावा पग मेलतो चढभा जाव हो । सी-अक पावडो चढघो जण सामे
बीस-तीस हाथ खुली बाखल ज्यू निजर आई । दाव हाथ कानी खुलो कुड हो
सामन गुफा रो बारणो हो, अर जीवण हाथ कानी डूंगरी भीत ज्यू ऊभी ही ।
पून रा फटकारा जोरा चढग्या हा । गुफा र कन घूणी ही । घूणी कन डडा

घोर अर छाणा अक कानी पड्या हा । खाली आगण बिछपोडो हो । अक कानी कमडळ पड्यो हो । घूणी म अक चिमटो ई रुप्योडो हो । घूणी म उठत धूव सू उण री चेतनता मासम पड ही ।

सवार पगरखी सोलर गुफा र बारण बन राखी अर कमडळ सू हाथ घोयर पाणी पीयो । खसारी करन पाछो जायर रग्गी रो सिराणो सेयर सोयग्यो । हरिभजन री लरी र साग नींद ई पसवा माथ उतरण सागगी । चुप्पी । मोत सी चुप्पी, जिकी जागनियां सू दूट ही का सुसाडा मू ।

— भांभरको हुयग्यो हो । चांद आधून न जावण सागग्यो हा । उण र चहुर माथ आली रात र जागरण री उदासी निजर भाव ही । तारा छिपण सागग्या हा । ज्योत्स्ना अभिसारिका आली रात सुरति मुख सयन पाछी घर जाव ही । पून री चाल म ठराव हो जाण जावती वेळा बा पाछी मुड मुड न लार दल ही । ओण र पल मू भडता फूल घर रो मारण बताव हा । रात धोळी पडण सागगी ही । जागनिया परभाती गावण सागग्या हा ।

सवार पसवाडो फार न उठयो । हाथ मूढा घायर पाणी पीयो अर डूगरी माथ चढण सागग्यो । डूगरी माथ चढण रो मारण सुबो कानी हो । अक मारण तो हो गुफा र सार ई छातीसूणो—जिको पुजारी री डगर हो खतर सू भरघोडो । दूजो मारण हो डूगरी र सामन जातरी सोगा सारू—साबो, घाडो सोरो पण ऊबड-खाबड । जातरी दिन रा ई सूब मारण सू डूगरी माथ चढ जावता अर दिनूग पाछा सागी मारण सू ही नीच आय जावता । अकलो दोनसो आदमी डूगरी माथ चढण री हिमत ई का करतो नी । चढतो अर उतरतो वेळा पुरो ध्यान राखणो पडतो । जे कदई मूल चूक अर खयावळ सू किणी रो पण विसळ जावतो तो बो सवडू हाथ नीच भाखरा में पंर रामशरण हुय जावतो । अकल दोकल जातरी माथ घूमता फिरता जरख अर मादडा धावो बोळ देवता । इण वासत जातरी टोळ रा टोळ बणावन रुगडिय नाब री जय बोनता बोलता चढता अर उतरता ।

सवार गुफा बनती इगर सू जरख ज्यू इगला भरता भरता इगरी माघ चढग्यो । बगली सामे अेक छोटी सीक तिबारी ही । पचास जेव जातरी चौक मे बठा जागण देव हा । बगली रो किवाड खुलो हो । मीठे तेल रो दीया चस हो । बगली म हाथ माघ पहाड उठाय बजरग बली रा मूरती ही जिबि सिद्धर अर मालीपाना लाग-सागर आप रो आकार ई सोवण लागगी ही । चादी रा अेक छतर देवळी माघ सटक हा । दीय सू निकळत काजळ बगला न माघ सू काळी कर राखी ही । छतर री मोळी आप रो रंग ई गमा चुकी ही । दीय कन धूपियो राख्योडो हो । सामे पडी वाली म चूरमो अर चिटव्या घाल्योडो ही ।

अगूण आम म सफदी चमकण लागगी ही । आवता अधारा भागत भूत ज्यू लखाव हो । हाळ-होळ सपेदी गरी साम हुवण लागगी ।

सूरज री पली किरण सीधी बगली र माघ मडण लागगी । जागण बढ हुयग्यो हा । सगळ अेक साग ई जय बोसर बगला सार कुड हा बठ पाणी पीवण सारू जावण लागग्या । जातरघा र पीवण खातर ई हो उण कुड रा पाणी । सूरज री किरणा इगरी माघ खेलण लागगा । तावडो आकरा हा । दूर दूर ताई पसरयोडो रोही तावड म सिनान कर हा । दरसन करन, सिद्धर मभूत रा टीको लगायर जातरी टोळा म दुरण लागग्या ।

✓ भीड हुवण सू सवार दासं कन ही, निसकारो जाखर ठरग्यो हा । ज्यू-ज्यू भीड खिडण लागी, बो आग सिरकतो गयो । पुजारीजी इकतारो सामे राख्या आख्या माध्या मुस्ताम रया हा । छमछमिया कन पड्या हा । कन पूगर सवार जयकार करन पया कानी हाथ करधो । पुजारीजी महाराज माघो खुली आख्या सू पूछधो—कण आयो ?

‘नीच ता पोहर अेक रात गया ही पूगग्यो हो’ सवार आग कयो—
‘अठ थवार ई आयो ह ।

सूरज बोहलो ऊचा चढग्यो हा । सगळी इगरी तावड मे रमे ही । पून रा फटकारा जोर सू लाग हा । जातरघा री टाळया नीच जावती दोख ही ।

ढंढा धोर सू डूगरी भरी ही । इकी दुकी भाडव्या ई ऊभी दीस ही । डूगरी
 री भाडवा म तळाव वन ऊमा आदमी बळध अर दूजा जिनावर गम्भीगणा
 मा दीव हा । पुजारीजी उठ न इकतारा छमछमिया, अर आसण बगती म
 राखर पडदी कर ॥ भाग लगायो । ताळी बजायर परसाद री घाली बार
 काढी अर बारणो ववयो । कूड वन पढी, तूबी न ठावी राखर वयो— घालो
 नीच हाता ।

दोनू जणा टुर पडघा ।

भात बळी रा बगत हुयग्यो । दानू जणा जोमर आप आपर घघ
 लागग्या । सवार साग न पाणी पावण वास्त नीच आयग्या । पुजारीजी गुफा
 म जायर आडा हुयग्या हा । सवार साड न पाणी पायर पाछा भायो अर
 गुफा र बारण वन आपर सूतो तो देख्यो क बोहळी सारी चमचेडा गुफा री
 छात सू ठिर ही । वो सूता-सूतो देखतो रँयो क नर किया काम विह्वल हुयन
 माग कानी आग सिरक है मादा न सूघ है अर उण मे काम जाग्रत करन
 किया जबरदस्ती उणरै साग भोग कर ह । आग आपर सबध मे सोचण
 लागग्यो—हू आ स्तनजीवी चमचडा सू घणो बेसी कामी हू का प्रेम र
 वशीभूत हुयर ई ओ सगळो काम करू ह । ओ आजो संसार काम रो ही
 परिष्कृत रुप है । अ जीव जंतु मिनछा सू ही मेळ साव । मिनछ जीवां सू
 मिनता जुलता है का सुघार रो साग लयन आपरा चैरो बणावटी बणायन
 राख है का सगळो जीवन ही आ सगळी बाता रो अंक छोटी संस्करण है ।
 हू पाप करू हू तो पुण्य काई है अर ओ पुण्य है तो पाप काई है ? पाप अर
 पुण्य री सीमा निर्धारण रो तां म्हारो काम कोनी पण सगळी बातां करता
 घका पाप री सीमा म बढण रा विचार कोनी । तो फेर म्हारो इण र साग
 काई रिस्ती है जक मू ठाकरा रो समाचार सुणता पाण मिलण वास्त बहीर
 हुयग्यो । काई ओ आकषण है ? आकषण री याह्या कोनी । आ सोचता
 साचता सवार रो मायो पाप अर पुण्य र बिच अचभेडा खावण लागग्यो ।
 हारन सवार पसवाडो फार न आख्या मीच्या सोवण रो जतन करण लागग्यो ।

जीवन अंक विहम्बना है का लावा अर उलझयोहो मारग । जिता वो लावो है वितोई उलझणा सू भरपोहो है । आदमी वितोई रहस्यमय है जितो जीवन । इण वास्त आदमी रो दूसरो नाव है रहस्यमय, अर जीवन इण रहस्य रो रहस्यमय पटल है ।

सिझ्या पड़ण लागी हो । पुजारीजी दीया बाती करण वास्त गया परा हा । सवार वखत रो पसवाडा फेर हो । होळ होळ रात री बादर सायी हुवण लागगी । बमचेडा उड उडर गुफा र बार आवण-जावण लागगी ही । अकम रो बाद आम म उमरपो कोनी हा, ऊगता ई आयमीजायो हा । पुजारीजी आरती करन पट डवर पाछा आया ।

राणा । ' पुजारीजी कयो कीं थाकयोहा सा लागो हो । '

काई बतावा ? मायलो मन आकळ बाकळ हुय रयो है । ' राणा पढूतर दियो । आग बोल्या— आपमू सलाह मूत करण वास्त ही आयो हो । पण पूनम हुवण र कारण आप न वखत कोनी हो इण कारण बात कोनी हुय सकी ।

आसण माथ बठता पुजारीजी कयो— अब आपा थावस सू बात करसा । '

पुजारीजी र सामन बटतो थको राणा बोल्हो—मन सनेसो मिल्यो है क ठाकरसा फोत खलग्या । मन बेगो इ गाव खुसायो है । मूठ माथ समस्या री लणा मड ही जण बी आग बोल्हो—'आग थारो काइ विचार है ?

इत म बाबाजी धूणी म छाणा नाखर फूक मारन आगी चेतन कर दी । छाणा होळ होळ जगण लागग्या । साग साग धूखो इ निकळ हो । छाणा मू निसरती ली म बाबा राणा रो मूठो घूर घूरन देख हो । उण हँकारी भरया— हा । थोडी ताळ ताई काधी मोत री सी मून बापरगी । पछ बाबाजी बाल्या— थार जीव म गादहो है ? इण बोल राणा र साम अंक

जीवता-सो सवाल सरका दियो, जिन सू उणरो जी भाकल बाकल हुवन
 लाग्यो । सारली सगली बात नूब सिर सू आख्या र साम नाचण लागी ।
 घाव, जिक सूखण लाग्या हा, पाछा हरभा हुयग्या । राणा काई बोलतो ।
 भाप कमाया कामणा विणन दीज दोष । राणा मून हो, माठ तिरखो । जाण
 ओ सवाल उणन नइ विणी और न पूछघो हो । छाणा री भोग बघी ही ।
 बाबाजी रो निजरा राणा बानी ध्यान सू देख ही । आज सू केई महीना पली
 री बात है जण धो अब सुगई न लैयर खरबूजीकाट जावतो भठ ठरन गयो
 हा । बाबजी अक गरो हुंकारा भरघो— हू ।

गाव मे

सिन्ध्या पडगी ही । गाव छोटी ई हो । कोई पचास घरा री बस्ती ही । ठाकरा रो गाव, करसा री बस्ती । गाव र च्याहमेर घूयो छावण लागग्यो हो । रात आप री साबी खादर न सपेटणो सरु कर दियो हो । पछेह नीम-खेजडा री डाळजा र बिप्या बठा हा । भिंगसर रो महीनो हो । अघार पत्रवाडो । डाफर की मोळी ही । टाबर रातो ओढर रूपडा म सोयग्या हा । लुगाया सासरा न छान म बाध दिया हा । राणो बाखळ म चूतरी माथ बठो घूणी तप हो । मायला मन बठा हा । ^{होली}हनायो चाल रयी ही । इत म रावळ सू हलकारो मिलण रो सनेसो सेयर आयो । आवण रो पढूतर सेयन ओ पाद्यो गयो परो । पण राण रो मन कोनी लागे हो । होळ-होळ सगळा जावण लागग्या । राणो चीपिय सू घडी घडी राख फफडे हो क किया ई ओग मिल । राणो सूनो-सो बठयो हो । घूणी ठडी पडण लागगी ही । हार न राणो चठयो अर ठाकरा सू मिलण खातर चाल्यो । सीयाळ री अघारघुप रात, अर ऊपर सू डाफर री मार । राणा बूकडो बण्योडो चाल हो । राखळ रो बारणो खुलो हो । माय बडता ई चौकी ही जठ दरोगो बठो घूणी तप हो । अघार मे माय बडतो राणा जिन-सा लागे हो ।

कुण हुसी ?' पाळियो बोत्यो ।

आ तो हू । राण कयो ।

'हाय तपायन ठाकुरसा सू मिल सो । व थान बोहळी ताळ सू अडीक है ।' पोळिय पेरू बाल्यो ।

घडसाळ म बडत राण कथा—तपता ई आया हा। पत्नी मिल ही ला। आग ओर म जावतो बोल्हो। ओरे म दीवट माथ तेल रा दीयो चस हा। ठाकरसा दोलढी कामळ ओढधा दोलिय माथ बठा हा। राणो दोनू हाथ जोड घणा खम्मा कयने जाजम माथ बठण लाग्या। ठाकरसा बोल्या—‘आ काई कर है। सार सिरकता हाथ सू जागा बतावता बोल्या—अठ म्हार कन बठ। तू म्हारा मितर तो है ही साग साम सलाहवार ई है। कन बठतो राणो बोल्हो—आज बेवखत बिया याद करघो ?

हू तन कई गिना सू अडीक हो। बाहली बाता बतावणी चाव हो। पण दिन मे त्रण हो मिसता कोई न कोई कन बठो हुवता। इण कारण बात हुयी ई कोनी। आग काळजो टटोलता ठाकरसा बोल्या—कोई मन री बात है जिकी सगळा र सामन बतावण री कोनी। इण कारण हारन एकड रात न मिलण न बुलायो है।

आपरो हुम हुव तो आ जान इ हाजर है। राण पूरी अपनायत सू कया।

ठाकरसा बोल्या—इस बिसवास सू ई ता तन बुलायो है।

आ तो आप री महूरवानी है क आप मन तनू माना हा।

कोर मानण सू ही कोनी हुव जको आप रो है थो आप रो ही रसी। परायो तो परायो ई हुव। इण बात र कवण र सागे सागे ठाकरसा री छाती रो भार हळकी हुवतो सो लाग्यो। मूढ माथ धायोही निराशा री रखाबा उडण लागी ही जाण गुम्याही बीज पाखी साधगी हुव। जागा धोडोडा काळजो जागासर आवण लाग्यो हा। कन सिरकता ठाकरसा बोल्या—जी री बात कबू हू। हासी मत करघा। थारो हासी करण रो ध्यान घणा रव है। इण बात माथ गेराई सू साचणो है।

इया काई सगळी बाता न हासी म थाडी ई टाळू हू। हासणजोगी बात माथ जरूर हासू हू। राण कथा।

ठाकरसा मायल दरद न लुकावता सा धवण लाग्या—'आ बात कोई छव महीना पली री है जद आपा बवराणीसा न व्याव मे भेला हुवण सारु विकरमपुर गया हा। याद दिसावता थका ठाकरसा थका आपणो डेरो सुजानु सर र ठाकरा र डेर बन ही हो। ब आपणा बडा सिरदार है—आ तने टाई है। सिरदारा र डेर मे आपणा आवणो जावणो धणो ही रवतो। बडा सिरदार आपणी माणस न देखी जण उणा रो विचार कीं गरो हुमयो हो। आ बात आपा सगळा र काना म पडण लागमी ही। बडा सिरदार बडा ही स्वाणा हा। जठ साई याव रो काम नी सळटयो व की को बोल्या नी। आपार खान हुवण र पस दिन जीमण देयन सगळा न गरी दारु पायी। अर दारु र नश मे ई था भ्हार बन स माणस न माग सी। मन ई, मजबूरी र कारण, हा भरणी पडी। राण न साव भरण सारु उकसावता थका ठाकरसा बोल्या—'तन आ सगळी बाता रो जान है ई।'

हा, अ सगळी बाता तो भ्हार सामन ई हुयी ही। पण इण सू जी री बात रो काई लेणो-देणो है? —राणो भाळपण सू बोल्यो।

ठाकरसा उण र भाळपण माथ मन मन मे रीसा बळथा अर ऊपर सू हामता थका बोल्या—'तू समझ कोनी। याव र पद्य आपा उण न बठ ही छोडन पाछा गाव आयग्या हा। आ सगळी बाता न परवा माथ गिणता थका ठाकरसा बोल्या कोई साढी पाच महीना हुया है। जक र पछ आज साई ना तो रान न पूरी नीद आव है अर ना तिन रा चन पड है। आख्या फाडता फाडता ई रात अर दिन रोजी न निकळ जाव। उणर दिना ना तो कसूओ ऊग अर ना नारुओ मदमाता हुव। विरह री वेदना सू फण्डीजता ठाकरसा दोराई सू अेक लाखो निसकारो नाख्या।

उणर काई सूबा लटक हा जिका थे ताह लिया करता? राण क्या।

ठाकरसा राण री नासमभी माथ मन मसोजर रखग्या। साचाणीज भोळा साजन बरी री गरज पाळ। उणारा बळपतो बाळबो बार आव हो—

‘ल सुण ! तन सगळी हीय री बात बतावणी ई पडसी । तन ओ मालमई है म्हार सासर आळा भाटी सिरदार अपण आपन घणा ऊचा मान है । भटियाणी आपर पीहर रो गौरव लेयन आपर बाप मू ऊची पड है । भाटी सिरदार कोई म्हांसू रिसतो करणो थोडो ई चाव हा, पण अेकर जद ब घाडो मारन पाछा जाव हा, उणा र सार बार ही । रात दिन चालता-चालता वत सवार दोनू ई पाकग्या हा । उण आप्त मे म्हारा बाबोसा रातवासी देयर उणा न बचाया हा । उण उपगार रो नतीजो म्हारो रिसतो हो पण जीवण मे उपगार अर रिसता ‘यारा यारा हुब है । आ दोना रो आपस मे कोई मेल कोनो हुब । थोडाक सुसतार ठाकरसा आग कवण साम्या— ठोला र ठमाक म्हारो भाटी परवार सू रिसतो हुयो । अेक भजबूरी अेक रिसत न जलम दियो । उणरो फळ मन भोगणो पडचो । भाटी सिरदारा री घोषी बहादरी र साग-साग जात रो झूठो दम ई भटियाणी आपर साग लेयर आयी । म्हारा बाबोसा जीया जित तो भटियाणी उणा र उपगार सू दबी दबी रयी पण उणा र घाम पधारपा पछ अर साग ई राठोडा अर भाटिया र भगडो हुय जावण सू उण रो मन चोट लायोडी सरपणी सो हुयग्यो । म्हारी भीर राठोडा कानी रयी अर मोक मोव भाटिया न मँ सागोपाग घूड चटायी । अ सगळा कारण हसा वणग्या जिका सू म्हा दोना र जीवण मँ अलग्गव उपजण लाग्यो ।

मूड मूडावणो अर गडा रो पडणो साग ई हुयो । आपा जद बीदावाटी कानी सू आया हा । गाव म सीयोदाऊ जोर सू फत्स्योडो हो । मन ई जोरा रो ताव चडण लाग्यो । तू पाछो भीरव माच गयो परो अर ॥ अठ ई रमग्यो ।

जीवण-बोध

सगळो गाव सियोदाऊ सून मरतो हो । नुसार आवतो जण डील टूटण लाग जावतो । दो-दा सोरखा अक साग ओढघा ई सी को भिटतो नी । काळजो कापण लाग जावतो जाण सी काळज मे बडतो ई जाव हो । दो-तीन घडी इमी ही हालत रवती । डील ताव सून मिकण लाग जावतो । होळ होळ सी लागणो कमती हुवतो । पसोनो आवणो सरू हुवतो अर ताव उतरण लागतो । केई दिना ताई आ ही हालत रवती । नीम अर अजबाण रो वासो लेवता लेवता मूढो मीठ रो सवाद ई भूलग्यो हो । जीम जहर ज्यू खारी रवती । सी पडण लागग्यो जण सीपोदाऊ रो जोर कमती हुवण लागग्यो । केई दिना ताई हू ई इण री फेट म रयो हो । की दूबळो ई दीखण लागग्यो हो ।

इण सीपोदाऊ मन तन सून ई नी मन सून ई मुडदाळ बणा दियो हो । भटियाणी र दत्रदब सून ई हू उघप्योडो रवतो । हू ठकराई खोडर अक मामूली आवमी ज्यू म्हारी घण कन रवणो चाव हो पण म्हारी ठकराणी म मँ माव ई को हो नी । रात दिन रो मनमुटाव म्हार हेत री हेली न खाली ई राखतो ।

आ खाली हेली किणी न खोज ही । भटियाणी र साग अक डावडी आयी हो जिकी बजत र बायर सून निखरण लागगी ही । डावडी माणस रो बानो पर लिपो हो । माणस नाई बा घनकी पहर अक रात गया कसुवो सेयर आवती जण सागतो क भटियाणी मे कसर है । उणरो नखरो भारी पडतो । हू म्हारी आपो भुलायन उणरी पलका म खो जावू इसो भोको उण मन बढ ई कोनी दियो । वा आपर अहकार म ई हूय्योडो रवती । इण दूघड चित्या म म्हार मन कमूव सून सागीडो हेत घाल लिया ।

गुलाबी ठड पत्र ही । हू सोवण सारू गयो हो । घनकी बगूयो देयर आयी । दो घड़ी पली डील थोडो भारी हो मन सिरसो । तुस ते ली ही । इण कारण म्हारी आंख्यां चमकण लागी ही । बगूयो देयर पाछो कटोरो लिया गावण लागी जण मन म्यां मालम पड्यो जाण बाल री छोरी आज री बामणगारी हुयगी ही । उण री चाल मे भरवण रो सा आवण हो । छात्यां म कसाव हू । भरयो चरो दारू सो दीप हो । बाबळी री दूब्यां मन नूतती लागी । हू भूल्यायो अपण आपन अर उणन भी बोल्थो—‘डील टूट है थोडो दबा द नी ।’ बा कटोरो राखर पाछो आयी अर मन दबावणो सरू करयो ।

ओर म अघारो भगावण सारू सेल रो दीयो बस हो पण दूजी कानी कसूबो अघार न ओर गरो करण म लाग्योडा । हू सीरख ओड्यां मूतो हो जिण कारण ऊपर सू दबावणो साव कोनी साव हो । मैं सीरख मे हाथ धालन दबावण सारू कयो । घनकी म्हार कयां मुजब ढोलिय भाथ बठर दबावणो सरू करयो । जण मन इया लाग्यो जाण डोल सु भाथ रा गोळा अक साग ई निकळ है । आ आग आग र सायर नू बडवानळ ज्यू बध ही । म्हारी आंख्या म सुरली दीडण लागगी ही । उण री कांचळी भाथ हाथ राख्यो जण बा सरम सू भेळी हुवण लागगी । भून भापा म बोली— इया काई करो हो । अर बा हिरणी ज्यू थारूमेर देखण लागगी । मन इया लाग्यो जाण म्हारी जुगा री भूख आज अठ तृप्त हुसी । जको म्हारो मन सदा मुरझायोडो रयो है वो आज मुळकसी । म्हार सरीर म चेतना रा सौ सौ विच्छ अक साग ई दीडण लाग्या हा । घनकी न मैं कण म्हार कन सोवाण ली पतो ई कोनी चाल्यो । आधी रात ढळपा पछ जण बा जावण लागी मैं कयो क तन रोजीन ई आवणो है । भटियाणीजी माणस रो भाव देखर सार रयग्या । यखत ज्यू ज्यू बीत हो माणस रो मोल मूघो हुवतो जाव हो । दारू सू सौ गुणो उणरो नसो हो । माणस र आयां पछ तो अफीम रो टसरियो खुलतो ई कोनी । कसूबो कटोर र भाथ पड्यो पड्यो ई पूरी मादकता दे देवतो । उणरी मादकता र आग कसूबो पीको लागतो । बन आया पछ इया मालम पडतो क जाण उण

रा सरीर उण रो नीं हुयर कोई दूज रो है—सभोग-सुख रो उण न घणो चाव हो । ठुकराणी पाळ-सो ठडी ही ता आ रति सिरखी गरम । घनकी आपर अस्तित्व न म्हार अस्तित्व म मिलायन अकजुट हुय जावती । मन इया लागतो जाण हू अक साधारण आदमी ज्यू उणर साग जीव हू म्हारो आपो मुलायन । ओ मौको मन ठुकराणी मो दे सक हो पण दियो कदर्द कोनी । इता जिना ताई भूख माय रो माय पसीज हो जिकी मिटण लागमी अर घनकी रो रूप कृष्ण सो निखरण लागम्यो हो । ठुकराणीसा म्हारो उपेक्षा न चतराई सू मवता रया । पण उण मन अक आदमी रो सो जीवण दियो ।

ठाकरसा बोहळा स्याणा हा । जमान रा घणा ठडा ताता दिन देल्या हा उणा । मिनत्वा रा स्वभाव जाण हा इण वासन घनकी रो व्यास पला ई रचायग्या हा । कपडा म सगळा नागा हुव है पण गवाड म कोई नागो कोनी फिर । मै घनकी न पासवान बणावणी चाव हो पण भटियाणीजी र स्वभाव सू वाकफ हा । कोई मौको देखर काम बणावणा चाव हो पण ओ मौको कदर्द आयो ई कोनी । उण स् पला ई विश्रमपुर सू बाईसा र व्यास रो नता आयग्यो जण आपा सगळा भेळा हुयर गया हा । पण भारी हुवण र कारण भटियाणीजी साग पधारया कोनी हा । उणा रो मन हा छोट सू भरघोडा अर मित्त लिया दूजो ई । माय रो सगळी बात तन मालम ई है । उणर बिना म्हारा मन कोनी लाग । जिणी तर उणन पाछी लाव जण ठीक हुव ।

राणो सोव समभर घीरज सू बोल्या—‘सगळी बाता ठीक है । राज रजवाडा म वसी बाता हुया ई कर है । पण घनकी बिना थारो मन कानी लाग आ बात म्हारो समझ मे कोनी आयी । सुगाई जितो सुगाई आपर कन है पछ उणर कोई फूल थोडा ई लाग्योडा है ।’

आ मुणता ई ठाकरसा ठडा पडम्या अर बोल्या—‘आ बात थार समझण री कोनी । थारो याम तो वता ई है उणन पाछी लावणी है ।’

राण हुवारो भरता कयो— जण ठीक है । उण सू मिलर म्हारी बात करसू । हुकम हुव तो अवार ई जावू परा ।’

‘हा ।’ ठाकरसा सुसतायर बोल्या ।

राणो घर कानी रवाना हुयग्यो । मन मन म ई सोच्या जाव हा—ओ भाईओ जब रो जिणन रात्यू नीद नी आव । गाव री गळ्या सोयगी ही । राण भाटो खोलर खसारा करधो पाछो भाटो लगायो । भूपड रो बारणो ओढालयोडो हो । मांग बडर डक लियो । सोवण लाग्यो जण घरधिराणी पूछघो—आज तो भाईड कन बोहली हताया करी ।’

काय री हतायो करी राण पडूतर दियो ‘उण न धनकी बिना नीद कोनी आव । धनकी किसा फूल देव ही ? आ बात म्हार तो समझ मे को आयी नी । ॥ तो अेक ई बात समझ्यो हू क धनकी न पाछी लावणी ।

राबळ री बातो न जाण अर बारो राम जाण । पसवाडो फोरती धनियाणी बोली अर पाछी सोवण लाग्यो ।

राणो आली रात सोचतो रयो—सुगाई सुगाई म धनो करव है । एण उणर समझ मे की कोनी आयो ।

●

धर कूचा धर मजला

पतरासर छोटी सो गाव है। थोड़ी सी बस्ती। गाव में एक मीठ पाणी रो बूँवो अर अेक खार पाणी रो। अेक जोड़ो हो जिक में बान ताई पाणी रवतो। करसा रो बस्ती ही। गाँव सू दस घड़ी र मारग माथ भाटी सिरदारा रो राज हो। छह घड़ी माथ राठोडा रो घरती ही तीन घड़ी माथ बीदावाटी ही अर बार घड़ी माथ विक्रमपुर हो। इण तर पतरासर ब्याहमेर मू धिरघोडो गाव हो जिक कन सू भाटी सिरदार निकलता। राठोडा रो मार पडती। राजपूता रो तीन ब्यार गवाडी हो जिक रात दिन तलवार रो मूठ माथ ही हाथ राजता। ब विक्रमपुर र राजा रो सेवा में साम्या रवता। रेव चाकरी जितो भी आवती उण स गुजारी बलावता। ठाकर दुजनसिंहजी बडा ई जीवट आळा हा। आपर पराक्रम सू पतरासर न ठाकरा रो सूची म प्रधान पण दिराय नियो हो। भाटी सिरदार ई बसत देवसत आसरो लेवता। मुजानसर रा सिरदार धोकलसिंह रा खास ठाकर हा। दुजनसिंहजी र साग दा तीन लडाइया में गया हा। बठ जोखी ईजत हासस हुयी ही। धाकलसिंहजी र घाम पधारघा पछ दुजनसिंहजी विक्रमपुर आवणो छोड दियो। दुजनसिंहजी र अेक कुवर हो जिण रो नाँव भगवतीसिंह हा। भगवतीसिंह भी आपर बाबोसा जिया तलवार रो घणी हो। घर घराणो रजपूतो रो थोधी मकड सू नीच हो पडतो हो। मूठ रो मार र कारण सगळा मान देवता पण रिस्तो करण रो वेळा सगळा नान म सळ घालता। इण कारण भाटी सिरदार भगवतीसिंहजी सू आपरी बेटी रो रिस्तो करघो। पण उण रिस्त में बरावरी रो माण कोनी हा, अेहसान रो तकादो हो। इण तकाद म भटियाणी रो गरव भारी पडतो हो अर अेहसान उठावतो भगवतीसिंह।

कुदर भगवतीसिंह रा घणकरा बरस बीदावाटी म बीत्योडा हा । उणरो खास भायलो राणो अनूपसिंह साग ई रयो । बाबोसा र घाम पधारघा पछ ठाकर भगवतीसिंह न केई कारणा सून गाव म ई रवणो पडयो ।

ओ जमानो अठारवी सदी रो हो । रजपूती रो मूठ ढीली पढण लागगी ही । आख राजपूतान म मारघाड रो बजार गरम हो । काळा रो फौजा बारबार जयपुर जोधपुर अर उदयपुर माय घावो मार ही । विजयपुर ओक कहल पड हो इण वास्त अठौन आवणो उणा रो सभय कोनी हो । तो ई शेखावाटी ताई उणा रो घावो चालतो ई रबतो । दिखनिया र लार-लार पिडारी ई घाडो मारता रबता । इण वास्त बाघावास खरबूजीकोट अर विजयपुर रा खास खास घाणा हा । शेखावाटी सून आवनिया घाडेतिमा न मारग म ई रोक अर बीदावाटी माय विजयपुर रो अधिकार राख । राजपूत खोलला हुवता जाव हा । राज राज म पडयत्र चाल हा । ओक भाई दूज भाई ने मार न राज हडपणो चाव हो । भाई भाई रो दुसमण हो । आपर स्वारथ रो पूरती सारु राजा दिखनिया न अर पिडारिया न मदत वास्त नूतता रबता । इण सालच मायकर राजपूता रो शोषण हुवतो जाव ही । व धन सून अर घरम सून ई गिरता जाव हा । राज दरबारा मे रातदिन दास अर पातरिया रो जमघट लाग्यो रबतो । बाजिद अली शाह बादशाह बणग्या हा । महफिला जमती रबती । पडयत्र चालता रबता । अर राजसिंहासन बन भाई अर बापर खून सून भरघा रबता । पण उणा बन सोवण समभण रो बलत कोनी हो । सगळा दारु मारु रा दास अर स्वारथ रा सीरी बण्योडा हा । छोटो सो ठाकर भगवतीसिंह वातावरण र साग चाल हो । गुलामा रो ओक लावी कतार सगळा र साग चाल ही । इणा गुलामा अथवा गोला रो कोई ईजत आबरू कोन ही । उणा र ठाकरा रो मरजी सब सून बडी बात ही । उणा री बन बेनी ठाकरा रो मरजीनान हुवती । मरजी रो ओक रूप घनकी ही ।

राण दो तीन दिन सोचण विचारण मे लगाया । चुपचाप विक्रमपुर
 जावण री तयारी करी । राइक कन जायन टोडियो लायो । घी पायन तयार
 करघो । आ सगळी बाता न पाच सात दिन हुयग्या जण अेक दिन दोफार
 ठाकरसा तावड में बठा बठीनली बठीनली कर हा, राण कन जायन
 जमाताजी री करी । ठाकरसा इण रो भरम समझग्या अर साल मे बैठ न
 बात करण रो केय न उठग्या । ठाकरसा सगळी बात सुणी अर हकारा
 भरघो । राणे दिनूगे सूणी ई रवाी हुवण री बात बतायी ।

●

विक्रमपुर

मुलतान सँ दिल्ली जावण रो मारग रातीघाटी सँ दो सौ अँक पावडा आभूण उतराव हुय न जावतो हो । रातीघाटी रा खदेडा आखी साल पाणी सँ भरघोडा रवता । घोडा भर बळ्ठा सारू मारग माथ सेवण रा लाबा-घोडा बीहड हा । मारग माथ धाँहँतिया रो भय कोनी हा । बिजजारा सूध मारग रात दिन आवता जावता रवता । इग्यारवी सदी पछ पूगळ रा भाटी ताकतवर बणता गया । हेरदो ई बवणा बढ हुयग्यो हा । जाट मारग म घाडो मारण लाग्या जण बिजजारा इण मारग न निरापद नी जाणर मुलतार सँ तवरहिंद (भटिंड) हुवत दिल्ली र मारग आवणो जावणो सक कर दियो । हाळ होळ आ जागळू देश बणग्यो । जाटा रा गाव बसण लाग्या । पूगळ रा भाटी रातीघाटी ताइ घाडो मारता रवता । इण वासत रातीघाटी जाटा भर भाटी सिरदारा र भगड री खास जाना हुयगी । पण जाट स्याणा भर समझदार निबळघा । राजपूता न राजपूता सँ भिडाय दिया भर आप अळघा रयग्या । राजपूता भाटी सिरदारा न पराजित करन रातीघाटी माथ बिजमपुर बसायो । मित्र देवरा बणाया गढ बणाया । होळ होळ विक्रमपुर तरकी करण लागग्यो । बस्ती सँ गाव भर गांव सँ शहर बणण लागग्यो । धरती रा भाग फुरग्या । अठारवी सदी ताइ लगोलग बढतो गयो । बिजमपुर रा राजा मुगल राजघराण मू चोखा रसूवात राख्या । मुगला र दरबार मे पचहजारी मनसबदारी रो ओहदो लियो । उत्तर सँ लेयर दिखण ताइ मुगला री सेना म सेनापति रया ।

समय र प्रभाव ॥ सुख सुविधाया री खोज हुवण लागी । किलो छोटो पढण लागग्यो । क्यारुमेर ढळात री जाया देखर नूव किल रो निर्माण

करायो । खाई बणाई । रात भाट माय कोरणी बराबर महल मालिया
बणाया । चानणी रात में किलो कचन सो चमकतो । शहर री बस्ती बामण
बागिया री ही । व्यापार दिनादिन बघतो जाव हो । मुगलां र साम दूर दूर
तांई आक्रमण करणन जावता जण व्यापारिया न आपर साम ले जावता ।
अठारवी सदी र आवता आवता विजयपुर नामो शहर बणाया । मुलतान स
ई सीधो मारग हुवण स व्यापार री मढी बणण लाग्या ।

दीपा बस्ती रो बलत हुयग्यो हो । ठड पटण लागी ही । मिंदर म भारती
हुवण लागी ही । भालर री भणकार दूर दूर तांई सुणीज ही । रात शहर
न आपर आचल र ओल सोबावण लागी ही । गळी बूचा म सोपो पडग्यो
हो । ठड री माटी परत घरा री छना माय आपरा पग राखर शहर म उतरण
लागी । राणो दिनूग रो रत्ना हुयाडो भास दिन चालतो रयो । भालर
बेळा बो गणेशद्वार बन पुग्यो । शहर बन पूगण र पला राण आपस काळै
टोडिय रा दोनू कान उतारन गूज म घाल लिया हा । शहरपनाह री पोळा
ढकीजण लागी । सिया मरता सोन घरां म भेळा भेळा हुव हा । डाफर
सोगा रा गाभा सपेट ही । राणो होळ होळ गणेशजी री बगेची कानी चाल
हा । बा भेव बीघ भे पिरघोडा हो । ज्योरुमेर भाड छाप्योडी ही । सामन
भेव भाटा हो जिका खुलो हा । माम बडताइ डाव हाथ कानी बिरखा रो
पाणी कुड म लवण भासत काकर नाखर पायतण बणायोडा हा । जीवण
हाथ कानी जाळ ही । जाळ र हेठ धूणी ही । सामो साम गणेशजी रो पको
मिंदर हो । मिंदर र सार ई पातालेश्वर गिव पावती रो मिंदर हा । गणेशजी
र सामे दीपो बस हो । पुजारीजी महाराज साधना कर हा ।

राण जाळ बन साढ स उतरन उणन जकायो । पलाण उतारन जाळ
री पढी र सार राख्यो । मोरी खूट र बाघर टाडिय र साम सवण रो बोरो
राख्यो ।

इत म पुजारीजी बार आयग्या । चुपचाप काम हुवता दखर पूछ्या—
कुण हुसा ?

अचाणजूकी अवाज सुनर राणा बायो—ज माताजी री । आ ता मैं ह ।

ज माताजी री । कण आया अचाणजूक ई ? पूगण म बोहलो मोह !
कर दिया नी ?' पुजारीजी पूछयो ।

पुजारीजी अक साग ई घणा सारा सवाल कर नाह्या । राण मूँ रो
ढाटो खालता उषलो नियो— पाडो काम हुयग्यो । टुरियो तो बेगो ई हो
पण मारग म षोही ताळ ठरग्यो हो । कन आवता राणो बोल्हो— आप
सोगा रा दरसन करधा न बाहूला दिन हुयग्या हा । सोच्यो मिसणो ई हुय
जासी अर छोटी मोटी काम है जिखा ई सलटाय सेवा ।

ओ तो चोखो करधो । पुजारीजी पाछा माय बढता बोल्या ।

गणेशजी र मिदर सार अक ओरा हो । आर म दा माचा पडपा हा ।
अक ता खासी हो अर अक माथ ओडण विद्यावण रो सराजाम पडधो हो ।
राण सराजाम लायन माच माच राख दियो । भाटो ढकन पाछो आयो अर
बारणो ढकन दोनू जणा वाता करण लाग्या ।

भलावटो हुबताई दोनू जणा उठर जरूरी काम सलटाय न आप आपर
काम लाग्या । पुजारीजी पूजाघर म बढ्या । राण साड ॥ पाणी पायर नोळ
लगायन गणेशजी री बगची र सारल बीहूड म चरण सारू छोड दी । बूची
साड चरण लागी ।

राणो गणेशजी रा दरसन करण न चात्यो । पोसाक परधा गणेश
भगवान बटा लाडू खाव हा । थोळ मकराण भाठ री बणियोडी मूरती मूड
बोल ही । सूरज री पत्ती निरणा पगा ॥ रम हो । गणेशजी रा दरसन करधा
पछ पाताळेश्वर रा दरसन करण वासत चात्यो । ओछ बारण ॥ छोटी-छोटी
पडधा र सार सार नीच उतरधा । पारवती गिबजी री जळेरि बण्योडी ही ।
पारवतीजी लाल पासाक परधा साम ठभा ही । मकराण र भाटे माथ कोरणी
करन पारवती पाचू कपडा परघोडी बणायाडी ही । शिबलिंग माथ तिपाई माथ
राह्योडी ताब री कळसी स बूद बूद पाणी टपक हो । अळध ॥ देखता इया
मालम पड हो जाण गिबलिंग दो भाठा जाडर बणायडो है, पण हाथ लगायर
देह्या सूनो भरम मिट हो । कारीगरी मूड बोल ही । जळरी र हाथ लगायन
लिलाड अर आह्या माथ फेरधो अर पारवती र चरण म माथो निवार
मगल कामना सारू आशीर्वात् माग्या । दरसन करन पाछो शहर कानी चात्या ।

गुपचुप

शहर में मित्रण भिटण सारू गणेश बगचा में बार निकलघो । डांडी-
डांडी दरवाज कानी चालघो । डांडी र दोना कानी भूकी सेवण डागरा री
पायोडी ऊनी ही । कठई कठई पोठा अर मीनण्या सवण माथ पड़ी ही । रात
न ठड र साग भीणी भीणी घबर पड़ी ही त्रिकी सेवण माथ मोत्या रा दाणा
ज्यू बमक ही । घबर री उण बूदा में सौ सौ सूरज अक साग ई निखरता दीन
हा । तावडो चिलक हो पण पून री ठड सू उण रा पग निमळा हा । ठर ठरन
चाल्ती पून सू गामा डील सू सपेटीज हा । हाथ ठड सू ठर हा । आगळपा रा
परू ठड सू अकडीज रया हा । राणा गणेश दरवाज सू शहर में बढधा ।
श्वार छव दलाळा माच माथ बठा तावडो लव हा । दरवाज र जीवन हाथ
कानी दो भूण री कूबो हो । माळी कूबो बाव हा । छेळपा पाणी सू भरी ही ।
मिस्ती मसक भर भरन पाणी ल जाव हा । कोठ सू पसाला भरीज ही ।
पणिहारपा री भीड बूव माथ ही त्रिका कुभारा जाटा अर माळपा र घरा
री ही । सासर छेळपा सू पाणी पीव हा । मूरहा अठीन वठीन ना ठ हा ।
गिडव तावड में पढधा सिसक हा । रामचंद्रजी र मिदर बनकर हुबतो राणो
बजार में आयो । बजार री दुकाना खुलगी ही । धान री दुकाना आग मोठ,
बाजरी, गवार अर मूगा री गिगलपा भाग्योडी ही । चिदधा अर कबूतर
अठीन-बठीन विसरपाड नाज रा दाणा चुप हा । डिगली र बिच साठी
रायोडी ही । तावडो बाट लिया दुकानदार धान तोल हा । सासर फिरता
फिरता धान में मूडो मारण न खम हा । ग्राहव धान खरीद हा । धान री
दुकाना र सार पसारपा री दुकाना ही । पसारपा री दुकाना र सारकर हुयन

अचाणचूकी अवाज सुणर राणा बोल्यो—ज माताजी री। आता मैं हू।

ज माताजी री। कण आया अचाणचूक ई? पूगण म बोहलो मोडो कर दिया नी? पुजारीजी पूछ्यो।

पुजारीजी अक साग ई घणा सारा सवाल कर नाह्या। राण मूढ री डाटो खोलता उषलो नियो—घोडा काम हुयग्यो। टुरियो तो वेगी ई हो पण मारग म घोड़ी ताल ठरग्यो हो। कन आवता राणो बोल्यो—आप लोग रा दरसन करधा न बोहला दिन हुयग्या हा। सोच्यो मिलणो ई हुप जासी अर छोटो मोटो काम हे जिको ई सलटाय लसा।

ओ तो चोखो करघो। पुजारीजा पाछा माय बढता बोल्यो।

गणेशजी र मिदर सार अक ओरा हा। ओर म दा माचा पढया हा। अक ता दासी हो अर अक माय ओढण विद्यावण री सराजाम पढया हो। राण सराजाम लायन माच माय राख दिया। भाटो ढकन पाछा आयो अर बारणो ढकन दोनू जणा बाता करण लागया।

भलाबटो हुबताई दोनू जणा उठर जरुरा काम सलटाय न आप आपर काम लागया। पुजारीजी पूजाघर म बढग्या। राण साढ न पाणी पायर नोळ लगायन गणेशजी री बगचा र सारल बोहड म चरण सारु छोड दी। बूची साढ चरण लागी।

राणो गणेशजी रा दरसन करण न चाल्यो। पोसाक परधा गणेश भगवान बठा लाडू खाव हा। घोळ मकराण भाठ री बणियोडी मूरती मूढ बाल ही। मूरज री पत्नी किरणा पमा म रम ही। गणेशजी रा दरसन करधा पछ पाताळधर रा दरसन करण वासत चाल्यो। ओछ बारण स छोटी छोटी पढया र सार सार नीच उतरया। पारवता शिवजी री जळरी बणयोडी ही। पारवतीजी लाल पासाक परना साम ऊभी ही। मकराण र भाट माय कोरणी करन पारवती पाचू नपडा परघोडी बणायोडी ही। शिवलिंग माय तिपाई माय राख्योडी ताब री नळसी स बूद बूद पाणी टपक हो। अळघ सू देखता इया मालम पढ हो जाण शिवलिंग दो भाठा जोडर बणायडो हे पण हाथ लगायर देह्या मू ओ भरम भिट हा। कारागरी मूढ बाल ही। जळरी र हाथ लगायन लिलाड अर आस्या माय फेरधा अर पारवती र चरण म मायो निवार मगल कामना सारु आशीर्वाद माग्या। दरसन करन पाछो शहर बानी चाल्यो।

गुपचुप

शहर म मिलन भिटण सारू गणेश वगेची स॒ बार निकळयो । डांडी
डांडी दरवाज कानी चास्यो । डांडी र दोना कानी सूकी सेवण डागरा री
खायोडी ऊभी ही । कठई कठई पोठा अर मोगण्या सेवण माय पडी ही । रात
न ठड र साग भीणी भीणी घबर पडी ही जिकी सेवण माय मोर्या रा दाणा
ज्यू चमन ही । घबर री उण बूदा म सौ सौ सूरज अंक साग ई निखरता वीख
हा । तावडो चिलक हो पण पून री ठड स उण रा पग निमळा हा । ठर ठरन
चालती पून सू गाभा डील सू लपेटीज हा । हाथ ठड सू ठर हा । आगळ्या रा
परू ठड सू अकडीज रया हा । राणा गणेश दरवाज सू शहर म बडपो ।
अपार छव रुखाला मांच माय बठा तावडो सव हा । दरवाज रजीवण हाथ
कानी दो भूण रो कूबो हो । माळी कूबो वाव हा । खेळ्या पाणी सू भरी ही ।
भिन्ती मसक भर भर ॥ पाणी ल जाव हा । कोठ सू पन्हाला भरीज ही ।
पणिहारया री भीड कूब माय ही त्रिनी कुभारा बाटा अर माळ्या र घरा
री ही । सांसर खेळ्या सू पाणी पीव हा । मूरठा अठीन बठीन ना ठ हा ।
गिडक तावड म पड्या सिसव हा । रामचंद्रजी र मिदर बनकर हवतो राणो
बजार मे मायो । बजार री दुकाना खुसगी ही । धान री दुकाना आग मोठ,
बाजरी, गवार अर भुंगी री डिगल्या साग्योडी ही । चिड्या अर कबूतर
अठीन-बठीन बिसरघोड नाज रा दाणा धुग हा । डिगली र बिच साठी
राप्योडी ही । ताण्डी बाट लिया दुवानदार धान तोल हा । सांसर फिरता
फिरता धान मे मूडो मारण न खम हा । ग्राहक धान खरीद हा । धान री
दुकाना र सार पसारया री दुकाना ही । पसारया री दुकाना र गारकर हुपन

मारग लक्ष्मीनाथजी र मिन्दर जाव हो । मिन्दर घाटी उत्तरधां पछ पाछी ऊचाई मज्द-हो । घाटी रो उत्तर सागीढो हो । मारग र दोना कानी लखारां, बिसायतिया अर रगरेजा रो दुकाना ही अर घर हा ।

दो घडी दिन चढ्यो हा । पट ढकीजणआळा हा । दशनार्थी खाया खाया मिन्दर कानी जाव हा । छातीसूणी घाटी दोरी ही । बहली रो आवणो जावणो मुसकल हो । मोटघार-लुगाया री भीड तर-तर बधती जाव ही । राज रो मिन्दर हुवण सू उण रो पूरो मानता ही । पुष्टिमारगिया रो मिन्दर हुवण र कारण लक्ष्मीनाथजी री दिन म दो तीन भांवया हुवती ही । चढत सूरज साग भीड ई बधती जाव ही । राणा ई इण भीड म सामस हुवन ठेट ताई धका लावतो आग बधतो जाव हो । मिन्दर सातरा बध्याढो हो । सगळो मकराण भाठ सू बणायोढो हा । मूरत्या मूढ बाल ही । सिणयार फबतो हो । लक्ष्मी साचाणीज लक्ष्मी ही । सान अर हीरा र आभूषणा सू बणाव करघोडी लक्ष्मी पळपळाट कर ही । लक्ष्मीनाथजी साभात् लक्ष्मी रा माथ ई साग हा । राणो सोच हो—लक्ष्मी ! चारी माया अपार है । चार बिना ता ओ जीवण ई अकारय है । चार बिना मा तो घरआळा पूछ अर ना जात बिरादरी आळा । राज-दरबार म भी चार बिना मान कानी मिस । चार रुठण सागई सगळा बिराजी हुय जाव । दरसण करन तुलसी चरणाभृत अर परसाद लयर वो पाछो बार आया अर ध्यारुमेर घूम फिरन मिन्दर देखण साग्यो । रातीघाटी रा खन्हेडा इता मरा हा क हाथी रा हाथी उणा म समाय जाव अर पाछो ओया ई पता काल नी क हाथी कठ गया ?

राणा दरसण करन पाछा आयो अर जामर चिलम सांची । थोडी ताळ हथाया करी । पछ सजनसा र डेर कानी चाल्यो । फसील र सारे सार-चाल्या जाव हो । गणश दरवाज कन मू फसील डाना र बूव कन हुवती कसाया री बारी कानी हुयन हुकमबोट कन निक्कली ही । आ सगळो मारग भाडक्या सू भरिया हा । इणा म सूरडा दोडता रबता हा ।

हुकमकोट र साम दो सौ पावडा माथ अनोपसागर हो जिक माथ च्यार
 भूण लाग्योडा हा । बूब म अघाम पाणी हो । राज रा घोडा अर सासर अठ
 ही पाणी पीबता । बूब र सामन ई नूवो गढ खडघो दीख हो । सामन बिल रा
 मुरज हा । नागी तलबारा लिया आदमी रात-दिन पोहरा देवता रवता ।
 गढ री पोछ र साम ई नागी तलबारा लिया आदमी पोहरो देवता । पोछिया
 गढ मे आवण जावण बाछा रा पुरो ध्यान राखता । उणा री निजर सू बचर
 जावणो मुसकल हो । गढ र डाव हाथ कानी जमी तळाव हो जिणर पीद मे कदई
 पाणी हुवण रो आभास हो । गढ कन थोडी बस पल दीख हो । अठ सू भाग तो
 सवण, घतूरा, आकडा अर जोरट्या री भाडक्या ही । कठई बठई जाल अर
 गूदघा ई निजर भाव ही । गढ र सामन जाल अर खेजडा रो सागीडो भुड
 हो । गढ र उतराई कोई च्यार सौ पाव सौ पावडा पछ सजनसा रो डेरो
 हो । राज रा साजिमी सिरदार हुवण सू उणा र डेर सार दरोगा री दो तीन
 भूपडघा ही । गोला सिरदारा री हाजरी मे साम्या रवता । दरोग्या
 ठुकराण्या री सेवा चाकरी मे रवती । दायज म डावडी डावडा देवण सारु
 इणा रा टाबर काम आ जावता । जवानी रो पाप उतारण म नाव इणा रो ई
 हुवतो । जर खरीद गुलाम ठाकरा र जीवण रो अेक खास अग हो । अ पाप
 अर पुन रा भागी हा । फूठरी गोली ज कदई ठाकरा र चित्त बढ जावती तो
 भाखी जवानी ठाकरा र साम काढती अर बूढाप मे नाव र परण्याड कन आ
 जावती । उण सू पसा ज भूल सू पय भारी हुम जावता तो खसम र नाव
 सू सगळो पाप धुप जावतो । ज कदई पासवान रो पद मिल जावतो ता उण
 रो जीवण सोरो निकळतो अर बूढाप मे ठाकरा री तरफ सू पेटियो मिलतो
 रवतो ।

राणो बिल र पसवाड सू हुवता डेर कानो निवळग्यो । डर री सामळी
 भीत रोडा लगायर बणायाडी हो । भाठा लगायाडी बसिक् ऊची पोछ ही ।
 असवाड पसवाड री भीता काची-पाकी इटा मू बणायाडी हो जिका माथ
 लारो घूनो लगायोडो हो । सारल छेड वाड लगायोडी हो । अेक भाटो ई

हो । बड़ताई पोछ र मायन पोछियो माच माच बठो हो । सामन बाखल ही । बाखल सू आगे अेक लाबी चौडी चूतरी बणायोडी ही । चूतरी र सार ई कमरा, साळ अर कोटडवा पड ही । आ सगळा माच ठाकरा र रवण रा पोठण रा अर रसोवड रा कमरा, परीडो अर ओरा ओरडधा बण्योडी ही । नीचला कमरा अर साळ आवण जावणिया र बठण वासत ही । ठाकरा र ऊपर सू नीच आवण री मायन सू ही पेडधा बणायोडी ही । महफिल जमती जण दाक रा चपक अठ ही डळता । रात न पासवाना सू हेत मुळाकात अठ ही हुमा करती । चूतरी र सार लार पडती दाक री जतरी ही जठ भात भात र स्वादा री दाक काढीजती । लारल छड चौक हा । मायन सफा अर गुभारिया हा जिका मे जुध रो समान अर दूजो अडग बडग राख्योडो रवतो । चौक र मोड बार लाबी चौडी बाखल ही जठ माया भस्या घोडा अर ऊठा री ठाणा ही । सेवण री दूगरी ही । बळीता पडघो हो थपडधा रो पिरावडो हो । लकडी रा मिरवा हा । लदाव सू बण्योडा दुमजलो सजनसा रो डरो सातरो दीख हो । डेर र प्यारुमर जाळ गूधी अर बावळिय रा रुख हा ।

राण कूटवा लाडुवा रो अक ठाठो लियो । लाधो बदळतो बदळतो सज नसा र डेर कन पूग्यो जण दूपारी ढलण लागमी ही । पोळियो सुस्ती रा पाठ कर हो । घूई सू हाळ होळ घूवा उठ हा । पाळियो माच माच बठपो बठघो भिमम पीव हो । गटो माच र सिराय पडघो हो । राण न पीळ र माय बडतो देख्यो जण खलारो करन पूछघो—

कुण हुसी ?

ओ तो हू बळवतो रामसरआळो । राणो बोल्हो ।

मावो पघारो सा । ज माताजी री । आज अचाणचूक ई किया आयग्या ?

ठाठो राखतो राणो बो-या— इया ई काम सारू आया हो । धनकी री मा दीवडी मेली है वा देवण न आया हू ।

‘ओ तो आखो ई करघो । काम रो काम भर मिलण रो मिलणो ।

‘आ ही सोच न आयो हू । समान ई पुगाय देमू अर ठाकरसा सू ही ज माताजी री हूय आसी ।’ खाली चूतरी देखर आग कयो— टाकरसा अठ कोनी दीख, बार पधारघोडा है काई ?’

‘हा ठाकरसा थोडा दिना पत्नी ई उतराद न रवाना हुया है । आवो, बठो ।’ माच रो सिराणो खाली करतो बोल्यो । पछ बिलम भाडर गट्टे सू समाखू काठन बिलम पाछी भरण लाग्यो । आग कबण लाग्यो—

‘दो अेक फूक खाव लो । पछ मनसो कर जेम् ।

‘कूक तो खाचाला ई । डेरो बस्ती सू अल्यो पड ।’

बिलम चेताय न दबतो पको पोळियो बोल्यो— सो सा !’ राण ‘हा बपर साफ रा पलो काडर साफो माथ सगायो अर बिलम खाची । पछ हास चाल पूछण लाग्यो । कुण कठे गयोडा है कद आसी । सगळो समाचारा रो भुगतान हुवण लाग्यो । राण री आख्या ब्यारुमेर छोह लेवती फिर ही । पोळिय मनसो देवणन चाया ।

बासळ न पार करघा चूतरी र सार जनानी डपोडी । माथ बडर हेले पाडघो । माणस री पाछा पडूतर आयो । घनकी रो नाव सुणीज्यो । थोडी ताळ मे पोळिया पाछो आयो अर बोल्यो— आप डपोडी म बडर पेडघा बन लडघा हुवा अबार आ आव । राणो ठाठो उटायन आग चाल्यो । राण री आख्या ब्यारुमेर री जाणकारी लेव ही । पावनी ऊठ दळल ताबड मे घूड म लिट हा । रिमास म बबतो बूत्तो हुय्यो त्रण डेर मे पाणी री ढाचा ढोवण सारु छोड दियो । थूई माथ ढांचा ढोवता ढोवता टाक्यां पडगी ही । सगळो डरो मूनो मूनो लाग हो । मिनसा री चल पल कोनी दीन्वी । राणो मन में राजी हुयो । डपोडी में बडर माड बन उपर मू उतरती पेडघा बन लडो हुय्यो । अ जनानी पेडघा ही । पेडघा री ऊचाई र साग छात बण्योडी ही । चानणो आवण वासत पेडघा री ऊचाई र हूमाव सू तिरछी सीम च्यार भाठ माथ

राणो गळी र सार सार चालण सांग्या । गळी डेर र तारल बारण बन
 जायर बंद हुवती ही । ओ वारणो लुगायां खातर हो । बखत येवखत माणसा
 रो न ठकराण्या रो अठीन सू ही आवणो जावणो हुवतो । सांसरां सारू घास
 फूस अठीन सू ही आवतो । सासरा रो मारण आ ही हो । ज्यारुमेर सूनवाड
 हुवण सू खेजडा बोरट्या संवण घतूरा अर भावडा चोखी तर पनप हा ।
 अघारो पड्या पछ तारल बारण सू आवणो जावणो नाम रो कोनी हुवतो ।
 जरख अर सूरडा अठीन आवता जावता रवता । तारल भाट र सामोसाम
 सांगीडी जाळ अर गूदी ही जिण म भूत भूतणी रो बम हो । अठीन सासर
 भूल्या भटक्या ई आवता । गूदी र नीच ऊभो ऊठ ही को दीखतो नी इसी
 गरी अर भुवयोडी गूदी ही । निजर पसार न राण आगा देखी अर लाषा
 लाषा पग उठायर गणस दरवाज नानी चाल्यो ।

असमजस

साडुवां रो ठाठा लेयर धनकी पाछी चढण लागी जण इयां मालूम पडघो क बीरा हाथ टूट है। हाथां र साग मन ई टूटतो जाव हो। पीडघां फाटण सागगी ही। भार सू टूटतो मन डील न सोडतो जाव हो। मर पवन बारण कन पूगी जित न उणरो सास उलडण सागग्यो। बारण रो सारो लेयनै ऊभी हुयी। उणर चर माथ अंक नुबो सवाल घूमर घाल हो। लिलाड माथ पसीन री बास आवण सागगी। बीं लिलाड माथ पलो फेरघो पण बठ कीं कोनी हो। मन रो बम हो। बम अस्थिरता री मा है। सामल ओरिय माय सूं धनकी री सावण मिठबोली बार आयी। धनकी रा डग डाळा देखर बा मायी चाल सूं उणर कन आयी। बोली—‘इता-सारा साडू कठ सू मायी ?’

मा भेज्या है।

‘तो इयां आमणदूमणी किया ?’

याद आयगी।

‘मिलपां न किता बरस हुआ है।’

‘दो-तीन बरस।’ धनकी याद करती बोली।

मन ई देख।’ आंगळघां र परवां माथ गिनती बोली—‘तीन बरस तो मा न गुजरपां न हुयग्या भर उण सू च्यार बरस पसी मिली ही। रातवाम रो मिसणो कोई मिसणो कोनी। अर अब तो बीरां मयना आवणा ई बड हुयग्या है।’ मिठबोनी अंक भांको निसकारो नाक्यो। कोटही कन

धनकी न छोड़ती बोली— हू तो बठीन जावती बठीन री ई बातां म बचन लागगी । अर बा परीह कानी नूही नी ।

धनकी ठाठो उतारन आल म राख्यो । बीन इया मालम पड़यो जाण बी.रा.परी.छाती रो बड़ो भारी भार उतारन राख्यो है । न्य भार मे अक मोह हा अक मिठास हो । नूतो हो जिक न बा धाव ई कोनो ही अर चावती भी ही । अल्लगो राखणो चाव अर बन राखण री इछा ई राख । बी मे अक अविषय है बाहू दोहरद है कमूब री कडवांस है । फेर भी धनकी बी कडवांस न लेवणो चाव ही जिके म जीवन री अजब गजब री रस भरपी हो हो । १ । । । ।

दीय बाती रो बलत हुयग्यो हो । मिठबोली दीवत माय रीदपोह दीय न चास ही । ठुकराणीछा वेगो हो अरोगन करन पीड़ण लागग्या हा । सामने बाँक म पग पमारतो, ठड न देखर धनकी आपरी कोटनी रो बारणो, ओशाल नियो हा । पून उतावली चाल सू चाहे ही । मन री गाठघा आम म बिबरघाड़ा तारा ज्यु ही । आरुमर फलना सरणाना हीय ज्यु उदास हो, ठंडो हो अर हो दूटपोडा विचारा मो भटकयोडो । धनकी सोच ही आपर बिस म आप जिसी आयोही बना र बिस म । अर सगळा मू छेड उण लोगा र बिस म जिका राबळ में लुगाया माथ मर हा अर जुध म १ ॥

बिबरघा विचारा री कडघा कणई दूट हो अर कणई जुड ही । दूटती जुडती भाग बध ही । धनकी विचारा री तर दूटती जुडती बसबाडा फर ही । पण आ सगळा रो इतिहास इनसान मू यारी है । विचार अक भोग्योड जीवन रो मनन है अर जीवन वास्तविक घटनावा रो ढर । जरूरत जीवन री जबरी भूख है । भूख रो परिष्कार विचारा रो छेडो । धनकी अक जरूरत री अनी ही अर विचार जरूरत री स्मृति । इण्डउलभय । मे धनकी गोता दगाव ही । छेपर बन ई प्रमा रो भावो हो । बा मड ठाठ सू नीदालव ही । काल काई हुनी रण । रा विचार बा कोनो करती प्रमा । फकत आज र सार जीव ही । अद कदई ठाकर सजनासिधजी उणन मुतायी बा बड धीरज सू भयी

आण उणर सामा की हयोई फोनीण केई दिना प्याद फोनी करी तो बी
विचार ई को करयो नी । जिक दिन धननी अठ मीरि अर उणर । रेवण रो
सराजामप्रिया रसाव करयो तो सरमावती बोली प्यार जीवन में काटो
नपन आयगी ह । जिण बा हसर बोली फो तो मृत रो जालो है । रोटी रो
मोला देवे है । देवण आळरो मरजी है । सैव नी नी पण । मन पूछ तो केवू ह
काठाकरस न मन बुसाव नी तन बुसाव । अमिरी ठुकराणी न । ई राख ।
धनकी न । मालम पडयो क पेमा प्यार विचार किता, ऊचा है । आदमी मुगाई रो
मेक मातसिक लातो है । आदमी मुगाई बिना अघूरो है । अर मुगाई आदमी
बिना अघूरी । पण ठाकरा हातो ओरिस्तो दो पडीतो है । पण ॥ ११ ॥ ॥ ॥

[illegible]

कवराणीसा र सिनान करती बेला पूर्व ई।सेवती की आपरी छायी माथ, मरुटिया दिया साग्या, अरु सायलां माथ अमनाण काय राहै। आज ताई, तो अ कोनी हा, अब किया हयग्या।। एण भोळपण माथ कवराणीसा,

हस्या अर कवरसा न पूछण रो कयो । इण उतर सू बा चुप हुयगी । पण जिज्ञासा शात कठ हुयी ही ? अर अणजाण प्रश्न और घणा रूपां में आख्या साम नाचण लागग्या । औरत एक प्रश्न भी है अर पडूतर भी । औरत प्रश्न खडो कर सक पण ईर्ष्या कोनी दबा सक । जिज्ञासा सू आपरी सायली न देखी छात्या देखी, हाथ फेरन देखी क कठ ई कोई अवस्था रो सनाण दीख है काई ? पण अणचाह रा भाव ही कोनी हा । भोळपण री बात माथ आज किती हांसी आव । "याद काय र वासत हुव । बीन बीनण्यां न कन कन काय वासत सुवाव । अ सगळी बाता समय र ताव प्रवाह में खुद ई समझ जाव । अ सगळी बाता समझावण सारू ना तो कोई कव अर ना कोई बताव ।

बखत बीततो गयो अर सगळी बाता आपोआप ई समझण लागगी । आज जण बा बा सगळी बाता न याद कर अण उणर काना माथ लाली दीडण लाग जाव । आख्या सरम सू झुक जाव । कवराणीसा जद कदई जळनवश बा सगळा सवाला न पाछा सरू कर अर बताव क ठा पडियो—अ सगळा किया हुया ? जण द्वेप सू जळण लाग जाव । अर अधिकार हुनन सारू और खुसन सुरति सुख लेवणो चावू जिण सू बखत रो भाव बध अर पासवान रो पद मिलन बुढाप रो सराजाम हुय जाव । समय सारू मन मे अणजाण्या अर अणचीत्या भाव आवण जावण लागग्या । डील मे रळी फूटण लागगी । मायल मन मे बम हुवण लागग्यो क कठई उजाड मे मुरझाय नी जाव । गळी म बिछेरणी नी पड । स्याणो आदमी आग री सोच अर सगळी बाता रो पला ई सराजाम कर लेव । अब उणन याद आयो क ठाकरसा उणरो खाड साथ इण खातर ई "याव रचायो हो । उणन बडो ही आतरिक दुख हुयो क ओ नाटक कितो घरमहीन है । किणी न भोगण रो मारम है । रीस घणी ई आयी पण कर काई ? बा जरखरीद है । उण रो स्वतंत्र अस्तित्व कोनी । उणरो जीवन केव अणबूझ पहेली सो है ।

रात पछ दिन अर दिन पछ रात ओ ही क्रम बरसा सू चालतो आयो है अर आग चालतो रसी । पण इण क्रम र साग मिनख सुगाया में फेर बदळ

हुवतो रव । आ जण सरोते सू अफीम रा किरचा बणावती जण किरचा ई
 फूठरो रूप धारण करन इण री आगळ्या रो चूमो लेयन बेहोश हुय जावता ।
 मोरा रो जण कसूबो ढळतो, बाटकी दूरो र असास सू ही पिघळण लाग
 जावती । रूप रो फुठरापो किरचा माय सू कसूब म दीखण लाग जावतो ।
 चतराई तो धिया दाई उणर लार-लार ही धूमती रेंवती । बखत री जरूरत
 रो पेट थोयी बढाया सू कोनी मरीज । अर बखत रो मोल कूतणियो अठ
 कोई दोह्यो कोनी । जिको बखत रो मोल समझणियो हो ओ अणजाण
 बण्योडो हो । इण कारण जी म खीळ अर ईप्प्या दोनू सार्ग-साग पतप ही ।

●

अंक सङ्ग्राहो होइयो । नटोरी पाछी दिवता बोल्या—'मोडो दबा देयो डील
 दूट है।' मोडो मोडो ओढाल चो । खामी पुन आवाही ।
 १२ कटोरी राखर मोडो । ओढाल भवनकी पाछी सीरखि माय सू दबावर्ण
 सामी ।
 १३ 'इया सो जोर हाँकोमी सागे' । ईस री सार बठर मोपने हाँ धालेर
 दबा । पसवाडो फोरता । बबरसाँ कयो ।
 धनकी कये मुजबे दबावण लागगी । कण ई कड्या दबाव ही अर कणई
 मगर । उण बजत उणने इया मालम पड्यो जाण दब्या माय हयाळी
 फिर हो । बा सरम सू भोजन लागगी । सगळ डील म अंक भणभाणी चेतना
 बापरण लागगी ही । बीरा होठ ना बचणो चाव हा पण ब हात्या ई कोनी ।
 उणर किवाड माय पसीना आबणो सरु हुयग्या । जी म खलवळी मचगी ।
 मोर जोर मु दबा । बबरसाँ बोल्या ।
 पण पुनकी रा हाय छील पडता । जाव हा । अर इणरसाग ई उणरी
 पाचकी कसमसीजण लागगी । होळ-सीका बोली—'ओ । काई । रिजित तो
 होदा । माय होद आग्या ।
 उठेर पाँछी गंधी जणै रात भोंधी सू 'घणी' डळगी ही । दिनुंगे धनेकी
 सत्मावती उठी । जॉर्ज बडी भारी पापे करि भियो हिव । धैम रियो 'क' काई
 ओळभो देवला । आखो दिन सदेह रा छिया म बीतग्यो । किणी कयो अंक
 सबद ई कोनी पण अंक गरी मुळकाट जरूर फेंक देवती जाण सगळा रात री
 घटना सू परिचित । ओ कोई नूवो काम कोनी हो । अंक न अंक दिन तो ओ
 हुवता ई । उणर माला माय सून सी ही । छात्या पीचीजती लाग ही । अर
 जाध्यां काकडिम ज्यू फाट ही । सीधो चासणो ई मुसकल हा । आखो दिन सरम
 म निकळग्यो । सिइया पछ फेरु कसूब रो हलो आयो । जिक दिन पछ कसूब र
 बाटकी री ठोड धनकी रा होठा ले सी ही । धनकी रो नसो चढतो क पसवाड
 पही कटोरी तू पी तू पी करती ई रय जावती ।

फेर बलत पसवाडो फोरधो जण विहमपुर आवणो हुयो । अर आयां पछ जावणो मुसकल हुयग्यो । पसवाडो फोरती धनकी सोच ही—अ सिरदार है जिका दारू पी पीर आपन मदवा कर । जिका धुदा दियां सडघा हुव बै जग मे लहर बाई याल करसी । जिकां रो खून दारू अर अफीम सू काळो पडग्यो है ब आंधा हुयन । घृणा सू पसवाडो फोरधो अर सूकत कठां न धूक सू आला करघा । बा आधी नीद मही अर आधी जाग ही । उणन ह्यां मासम पडघो जाण कोई थापी देव है । अर सुणीज्यो—घनकी हू तन लेखण न आयो हू । बा आकल बाकल हुयन उठी । बारणो खोलन देख्यो—ऊच गिगम म तारा मुळव हा । बाकर फटकारा मारती चाल ही । बा ठड सू बापण सागगी । बारणो डकर पाछी सोरख मे बहन सोवण सागगी ।

सिया मरती झूबडी बणण सागगी । नीद आख्या री पलकां सू ओभळ हुयगी । पसवाडो फोरता फोरता ई भाख फाटण सागगी । नीद रो मिस करघा सूती रयो । मबरिय मे घटी री धरधराहट हुयण सागगी । गाळो घालती बेला घटी रो पाट अंदर तो ऊबड न्वाबड हुव पछ बो मधरो मधरो चालण लाग जाव । पीसणवाळी लुगाई री घूडघा चाल माथ ठेको देव । नीद पलकां माथ उतरण लाग जाव अर उणरो होळ होळ नाक बोलण लाग जाव । पगा री धप धप अर घुसड घुसड सुणीज जण बा हडबडार जाग अर बारणो खोलर बार आयन देख तो तावडो आगण म रमतो निजर आव ।

राज रो पानो

जीवन अक् खुली पोथी है। रोजीन रो काम पोथी रा पाना है। आपा लौग रोजीन रा रोजीन बा पाना न भरता जाबां हा। आवणआळी सतान उण पाना रो नूव सिर सू मूल्याकन कर। काम सारू ही नाव अमर हुवै नी तो डूब जाव। मरतो मिनल आपरा करघोडा सगळा पाप अर पुण्या न देखण लाग जाव अर रोवण लाग जाव। ओ ही ससार रो दस्तूर है। स्वारथ सू भरघो मिनल अपण आप न फरिस्तो समझ अर बाकी सगळा न पापी। पण पापी अर फरिस्तो किणी र तिसाड माथ कोनी लिख्योडो हुव। आपर कामा सू ही आदमी री पचाण हुव। काम ई आदमी रो मोल है। पण ओ काम कितो निक्मो है इण रो पतो ही कोनी चाल। काम र लार स्वारथ दीछै, घोखो मिल पण मूड माथ झालीनता दीख, नम्रता दीख अर मीठो उत्तर मिजर आव। इण सगळ शय रो इतिहास बडो ही मीठो हुव।

विक्रमपुर रो राज दिन दूणो अर रात चौगणी बघतो जाव हो। राजघराण रो मुपला र साथ चोखो सबध रमो। विरोध कर तो घाटो हुव। राज-दरबार मे ऊंचा-ऊंचा मनसब मिलता रमा। मुगला र आक्रमणा मे सेनापति रा सहायक बणन दिखण ताई जावता रमा। लूट खसाट करता अर घन परबारो ई विक्रमपुर भेज देवता। इण सू खजानो भरीज जावतो। राज रो खरचो थोडो ई हो। च्यारू कानी भरूट रा मदान हा। बारला रा धावा हुवता कोनी। अके बडख पडतो विक्रमपुर सदाई सुरक्षित रवतो। रयत थोडो ही। काळ दूज तीज बरस पडतो ई रवतो। रेख चानरी थोडो ही। मुगला रो हालत बिगडता ई अठारवी सदी मे विक्रमपुर र वतमान राजाजी रूपसिंहजी

रो विचार हुयो ॥ मुगल राज घराण सँ सबध तोड़न स्वतन्त्र राज बणाव
लेवा । सगळी सिरदारा न भेळा करन सखा सूत करी । सगळा राखी हुया
अर इण काम में पुरो हाथ बटावण रो वादो करयो ।

सिरदारा आपरो बर मुलायन राजाजी न धोखो नीं देवण री कसम
ज्ञात्री ॥ राजाजी रात दिन अक करन ज्याहमेर री यात्रा करी । कित्ती री
चौकया री अर घाणा री भरमत करवायी । सावधानी सँ नीग राखण रो
पुरो बढोवस्त करयो ।

अचानक ई राजाजी न ताव भयगयो । राजबद दत्ता दारू सक, करी ।
जुपिया जप करण लाग्या । पण ताव तो भाव बणग्यो अर छोटी भाई मूरतसिंह
काळी । राजाजी सगळी बात समझ्या । भरी जवानी में मरता साग्या । जण
आपर छोट भाई न अर विसवास सिरदारा न बुलायन, क्यो कह तो जात्र
हू पण भा टावरा न बार टावरा ज्य दारू । ब, सिर, री, सोगनी, जामर
विसवास निरायो । राजाजी कित्ता स्याणा हा । सगळी बात न समझ
गिट्या । राजपूता री सोगनी दारू ज्यू हव जिक लागू पीव जण, री, ही
सुभ कामना कर । राजाजी र मरता ई कसमा सगळी खनी । सोग, रो देखाओ
मणो ई करयो । मूरतसिंहजी आपर, भाई र भाव सँ राज चलावण लाग्या ।
स्वारथ भरघा पढ़यन तो साग साग चास हा । बम, जिकी, जवानी न, पार
करण लागी ही जण रो व्याव ई बीख र मारघोड राजा साग करयो । धारा
कानी सँ बेफिकर हुयने नाबालिग राजा नी, मरावण रो अंतन करयो । कई
सिरदारा विरोध करयो जण बीने बागी घोषित कर दिया । गोल्यान सासध
दियो मारण वासन पण ब भी इण पापे न साग रखण म इज्जत करग्या ।
छेकट मूरतसिंहजी खुद ई अक दिन हवामहल में सूत नाबालिग राजाजी न
मार नाख्यो अर भरग्यो घोषित कर दियो । राज मे हाको झूठग्यो । छेकट
पुण्ड मचगी । राजगादी खाली कोनी रय सन इण सारु पख री सिरदारी
क्यो न आप ई गादी ओष विराओ । फेर म हाराज रूपसिंहजी री डीकर
बासी जण सणाम राजा बणाव देस । मूरतसिंहजी सो आ ही चावता हा ।

राजतिलक हृयग्यो, अन्नदाता हो, धनी धनी छसमाग्यो उदरपोष हृयग्यो ।
 रूपसिंहजी, राजहिमायती, रात्यूरात विक्रमपुर छोड़ माग खुदमा । चिका
 रयग्या, लण, चुपी, खात, लो, राजसे काई विस्वास सुई । प्रहता ऊंधी, पद
 भर ऊंधी, प्रहता सुई हृयग्यो । फाग्यो जिगम । फिड्डा फाग फि फि फाग
 फाग मंतेज र खुम सु मित्यो रीज सुन रो । नीली इ बणग्यो । विक्रमपुर
 रो रीजसिंहसन हलिन लाग्यो । सुन करणी तो सीरी ही पण राज समिलणी
 पणो दोरो । सिरदारो मीय मयि विरोध करण लाग्यो । सिरदारो री
 विरोध बैठग्यो । सगळी आपि आपि ठिकाण जावण लाग्यो । राजाजी
 सगळी बाता समझ ही पण सगळी री विरोध ई कोनी लेवणी जाव हा ।
 ठिकाण जावण री अरज्यो मजूर करता जाव हा । कइ सिरदारो न राज
 तिलक री खुसी में जागोरो दो आव बगस्या । विरोध दिवो । रतबा
 बघाया । नूवा पटा बाटया । रीत रा रायता सगळी ही करया । पण काळज
 में बंधी सीरीवाळ निकळी ही कोनी हो । राजाजी मोद बेबर आभको ले
 सियो ही । राज तो मित्यो पण सजाओ खाली हुंवतो खाव ही । मोटी एकमा
 री रिसवत दी । सामे मिलवण साक बराया धमकाया । बीतावरण तंद तंद
 बिगडतो ई जाव हो । इण सगळी हातत सु बंध धरमचंद परिचित हो ।
 राजाजी न सगळी बात बतायी । सगळी बात समझ ने ईद धरमचंद ने
 राजाजी दीवान रो पद दियो अर सगळी असतियार देय न राज सभाळण री
 भार भूप दियो । बंध धरमचंद त्याणो अर समझदा हो । खत रोई सू नामे
 सियो । छोटा ठाकरा न आपर कानी मिलाया अर छणा न राजबी री ऊचो
 पुद दिया । धोकळसिंह नूवी परम्परा सू ऊचो पद पावण आळा माम सू अक
 हा । नी तो छोट ठिकाण न भूत पूछ हो के बखत रो फेर हो । मान अर रतबो
 बघग्यो । राजपराण मे पूछ हुयगी । सेना मे ऊचो पद मिलग्यो । भगवान
 सगळी बीजा अक साम ई, छपर फाडर दी । आदमी सगळी पाय सक पण
 अकल तो आपर हीय रा ई काम आव । सगळी बाता अचाणचक ई आयनी पण
 गुण वेगा सा कानी आया ।

दूर दूर ठिकाणा में उपद्रव हुषण लागग्या । ठाकर स्वतंत्र हुषण लागग्या । नजराणो देवणो बंद कर दियो । रेस चाकरी आवणी बंद हुयगी । राज रो खजानो ठण ठण बोलण लागग्यो । हाय तोबा — मचण लागगी । राजाजी रो फोजा टूटगी । सगळी विपदावा अेक सा । ई माथ आय पडी । दीवान धीरज सू काम लियो । ठाकरा रो फोजा खतम करण रो अलान करधो और राजाजी रो अलग सू फोज बणावणो सरू करी । इण सू बोहळा फायदा हा । राज रो फोज कठोरता सू प्यारू कानी हुवता उपद्रवा न दबावण लागगी । इण सू राज रो खतबो बघण लागग्यो अर विरोधी ठाकरा रो बम निकळतो जाव हो । राजाजी रो फोजा रात दिन प्यारू कानी आवती जावती रेंवती । राजाजी विरोधी ठाकरा रो जागीरी हटाय न खालसा रो आदेश करता जाव हा । इण सू ठाकरा रो ठकुराई र साय-साय जमीन ई जावण लागगी ही ।

विणज रा मारग पाडतिया सू भरीजग्या हा जिक सू विणजारा रो आवणो-जावणो एकग्यो हो । कतारिया ठरग्या हा । इण सू राज न बहोत ही मुकसाण हुवतो जाव हो । राज माथ थोसडी मार पड ही । सेठ-साहूकार छधार तोलणो बंद करता जाव हा । गाव गवाडी में आवरू सू रवणो ही दोरो हो । विक्रमपुर रा दरवाजा सिफ्या पडण र साय ई डक्कीज जावता । शहर में चोरा रो डर बघतो जाव हो । रगत दोना कानी सूटीज ही । अेक कानी राज रा नूवा कर अर दूज कानी चोर डकता रो दबदबो । थोळ दोफार गाबा न डाकू भायर नूट सेवता ।

अकाल री छिया

जण बाजो बिगड है भगवान ई सुण कोनी । राज र बिगडता ई मेह पाणी बढ हुयग्यो । घापर अकाल पढग्यो । गांव उजडण लागग्या । कसबा खाली हुवण लागग्या । ठाकरा री फोज अर राज री फोज, जिन्ही रो ई बस पढतो बढोइया न लूट लेवती । घोळ दोफार ई सगळा न लूटीजण रो डर रवतो । लगत हाथ ई मुकतान कानी सू टीडी फाको आगग्यो । टीडी-फाक रो जोर इतो रयो क जडी न ई बो निकळ जावतो सगळा खेजडा अर रोहीडा न चट कर जावतो । तीन दिना ताई घरती फाक सू छापी रयी । जागा-जागा लामा लोद लोदर, लाय लगा लगार फाक न रोक् हा पण बो तो कीडी नाळ सो बराबर आग बघतो ई जाव हो । प्रजा अर राजा री फोज्या बोना मिलर घणी ई कोसीस करी पण जण री चाल मे की फरक कोनी पढघो । रयत हाथ ऊचा कर दिया हा अर भगवान सू प्रायना कर ही कै गाव र आस-पास सू फाक र निकळधा पछ ई रात पढ । जे रात पली पढगी अर टीडी फाक न गाव मे ई रातबासो करणो पढघो तो दिनूग गाव मे लोणा रा हाडका ई कोनी लाघ ।

अचाणचक ई तीन दिना ताई काळी आधी अर बिरला आवण सू टीडी फाको मरण लागग्यो । अर बिन्नमपुर कन पूग्यो जण उणरो नांव ई नांव रयो हो । खेतां में हण री परतां लाग्योडी दीख ही । बिरला बलत थुकायर हुयी । जीवण सारू धान हुयो । घास रो मुआव चोखो रियो । कोई बात नी, मिनख मरता मरता बचग्या । सूसाडा मारतो ऊनाळो गुजरग्यो अर हाड दुखावती सरदी आयगी । डाफर सागीडी बाजण लागगी । बिन्नमपुर री

रपत ऊनाळ म तो गरमी मू बढती रयी अरसीयाळ म ठड मूर्भरण लागगी ।
 मेह-पाणी हुया तो हो पण रुत टाळर । लोग भूखा मरता मरता बध्या पण
 इण जीवन मे की भदरक कानी ही ।

राजाजी बईजेजीमेद तो जडो अफसर पठानकोट जावतो विक्रमपुर र सार-कर
 निकळयो । गोरवें रातवासो लियो । राजाजी मूरतसिंहजी न ओ समाचार
 मिल्यो जण मिलण वासत गया । घणी बातचीत करी । सधि करन मदत लेवण
 रोजतन करयो पण बह अफसर साफ डेनकोर कर दियो के बई रेजीमट रा
 अवीर रजवाडे रे साग कोई सधि करण रो विचार कौनो । राजाजी साफ
 पड तर सुनि पाछा जायग्या ।

राजाजी कान रा काचा अर विचारा रा ओछा हा । विरोधिया अर
 सिकायत करण आळा न फासो चढा देवण रा हुकूम कटाई दे देवता । इण
 स लोग मे खासो डर बैठग्यो हो । सरता यका तो लोग फरियाद साक
 ई कौनो जावता । बोधी मूडो भाग री मानने मुगत लेवता ।

राज रो खरखो बघतो जाव हो । आमदनी घटती जाव ही । इण वामत
 तूई तूई, देखवाकरी लागण लाग्यो । भूखो, देख, बळीतो, देख सासड देख,
 बीसण, देख, मद, भड्डा, देख बगर तुवा नुहा लावा रो देखा ईजल, हुयी ।
 शरदा काळ मू हो, मर ई ही, ठपर मू, तूई, देखवाकरी रो सात दसो अमण
 लाग्यो कु लोग रो होन बखत, वृण कावणो, ई मुसकल, हसग्यो ।

॥ १२ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १७ ॥

॥ १०१ ॥ ॥ १०२ ॥ ॥ १०३ ॥ ॥ १०४ ॥ ॥ १०५ ॥ ॥ १०६ ॥ ॥ १०७ ॥ ॥ १०८ ॥ ॥ १०९ ॥ ॥ ११० ॥
 ॥ १११ ॥ ॥ ११२ ॥ ॥ ११३ ॥ ॥ ११४ ॥ ॥ ११५ ॥ ॥ ११६ ॥ ॥ ११७ ॥ ॥ ११८ ॥ ॥ ११९ ॥ ॥ १२० ॥
 ॥ १२१ ॥ ॥ १२२ ॥ ॥ १२३ ॥ ॥ १२४ ॥ ॥ १२५ ॥ ॥ १२६ ॥ ॥ १२७ ॥ ॥ १२८ ॥ ॥ १२९ ॥ ॥ १३० ॥
 ॥ १३१ ॥ ॥ १३२ ॥ ॥ १३३ ॥ ॥ १३४ ॥ ॥ १३५ ॥ ॥ १३६ ॥ ॥ १३७ ॥ ॥ १३८ ॥ ॥ १३९ ॥ ॥ १४० ॥
 ॥ १४१ ॥ ॥ १४२ ॥ ॥ १४३ ॥ ॥ १४४ ॥ ॥ १४५ ॥ ॥ १४६ ॥ ॥ १४७ ॥ ॥ १४८ ॥ ॥ १४९ ॥ ॥ १५० ॥

"डेरें री" वात

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040 1

॥ ठाकरा सुजानसिंह राजाजी मूरतसिंहजी रा बाळगोटिया हा । बखत रो
तकाजो चोखी तर समझ हा । धावा मे व मूरतसिंहजी र, सास, रवता । नाव
रो घोडो, पणो फायदो ई हवतो । बडेरा, रो, बणायोडो केरो हो । खरचो दोरो
सोरो लय-देयर, चालतो, हो । मौक, रो इत्तजार करे, हा । राजाजी मरण
लाग्या जण मूरतसिंहजी न भोळावण दी जह दिन, फुरण, दी आस बाधी ।
खरी-खोटी सोव देयर घणा कन पुण लयाग्या । खून रो नाळो चाल्यो, जण
आप ई घोडो सारो लगाय दियो । अब पूछणो ई, काई । मूख रा बाळ
बग्या । राजाजी रा खास आदमी हुयग्या । दिन फुरग्या । च्याहमेर मूख
ताछ हवण लागी । डेर मे, निखार आवण लायग्यो । ठाकरा री जागीरा
खीनीज ही, पण अठ तो जागीरी और, मिली । मान-तान र साण, स्याणप
आपगी । दो, तीन घावा, मे, सफलता मिली, पछ, तो पूछो ई, ता । रुतबो इणो
हुयग्यो । छाती, सुवा हाथ, चौडी हुयगी । राजाजी, बेहसात, रो मूरो बदळो
उतार दियो । ठाकरा न ताजिमी सिरदार बणाय लिया । ॥ ११ ॥ ॥ १५ ॥

॥ श्रीमोहिनीवाटी ॥ यीदावाटी अरु बहो र घावा में चोखो पराक्रम दिखायो ।
 मंगलूण रो मोरचो कमजोर पड हो । ईण वासत ईणा न आयूर्ण रो मोरचो
 मूष्यो । मोरच भायें जावता जवता दीवान वद घरमच द दुसमण रो रिडका
 हो भडि नावो । चुगलखीर राजीजी रावान रीत दिन भरता ई रवता । खरी
 खोनी करण भि कदेई धूवता कोनी । वण ई राजीजी रो हाथ उठती, ईणा रो
 हाथ साग त्याद मिलतो । ईणा रो घरम करम हो राजाजी रो हा भे हा अर
 ना में ना । ईणा रो वाम हंकारो भरण रो हो । राजाजी दीवान स नाराज

तो हा ही इणा ई बळनी में पूळो नाव गियो । राजाजी चोखी तर दीवान सू नाराज हुयन खयानत रो नाव लगायर मृत्यु दण्ड दे दियो । दीवान बेमौत मारघो गयो । रेलचाकरी सारू ठिकाणदारां साग करहाई करो तो सगळा ठाकर माराज हुयग्या । मौको देखर राजाजी रा कान भर दिया । अमानत मे खयानत रो जुरम लगायर फांसी चढावण रो हुक्म दे दियो ।

राजाजी आघूण र मोरच पधारया जण आप र विसवासी अर जूभाार लोगा न सारे लेयग्या । डेर मे दो अेक गोल्यां राणी अर पासवानां रयगी ही । इण कारण ठाकरां रो डेरो खाली-खाली साग हो ।

ठाकर अठ हुवता जण डेर मे रात दिन खोली चळ-पळ हुवती । आख दिन हाजरियां सू घिरघा रवता अर दिन ढळताई गढ मे जाय पूगता । राजाजी वन अठीनली बठीनली करता दो माघी दो कूडी करता । बखत चूक सक हो पण ठाकर चुगली करण म चूकता कोनी । घडी अेक रात गपां ठाकरसा डेर आय जावता । जित उणां रा भायला ऊमा अडीकता लायता । गरमी र दिनां मे मफिल चूतरी माथ जमती अर सरदी मे साळ में । आघी घडी मफिल चाळती पछ कसूबो आवतो अर दारू जमतो । होळ-होळ बारला सगळा लोग चल्या जावता । ठाकरसा ओर मे आ जावता । गोल्या री पुकार मचती । पासवाना रो बखत हुवतो । ओ रिस्तो अेक पुराणो अर नूवो मिल्यो जुल्यो रिस्तो हुवतो । रूप रो अर रोटी रो । सगळा सू बेमी ओ रिस्तो मजबूरी रो हुवतो ।

जब ठाकरसां अठ हुवता रूप माथ निखार हुवतो । रखेला, पासवाना आप र नाव रो इतजार करती । कदई कदई इतजार मे आखी रात आख्या मांयकर निकळ जावती । जे कोई नोंद ल लेवती तो उण री हालत खसता ई हुय जावती । अ सगळी वखत रो इतजार करती क ठाकरां री निजर ठडी रव अर बुढाप मे डेर सू पेटियो चलू हुय जाव । मद रो रिस्तो बेहोशो सू हो अर मदमाती रो रिस्तो रोभू सू हुवतो । सगळा आप आपरी चाल चालता । हार जीत रो निणय तो आवण आळो काल ई करली । अबार ता दोनू जणा

अके दूसरे न चूसणो ई चाव हा । उणा री निजरा मे धापर चालाकी रैवती ।
 पासवाना आप रो मान देवती अर ठाकरा रो मान लेवती । पण घनकी इण
 हालत स अपरिचित ही । बा जठ ही बठ बा अकेली ही का कवराणी । ओ
 अणबूझ जजाल उणन भावतो कोनी । बा जठ ही बठे उण रो मान हो स्तबो
 हो । आपर अधिकार रो अकेली ही । दायज मे मायी पण रूप अर गुणा र
 कारण ऊचो पद पावती जाव ही । पण अठ तो उण सरीसी केई बठी ही ।
 ठाकरा री निजर माथ खण सारु अपण आप न खोयर कोसीस करणी
 पढती ।

घनकी म घनकरा गुण तो समय री जरूरत सागे आया अर केई गुण
 भविष्य री जरूरत र कारण बाता बाता म ई जण री मा बताय दिया ।
 जरूरत पढ्या घनकी अचेतन मन सू जद उणा रो उपयोग करद्या तो उणन
 गरी सफलता मिली । पछ तो बा सगळी बाता न याद कर कर न पूरी ई
 फायदो उठावण लागी । उणरो रिस्तो ठाकरा री जरूरत सू हुयो पण अठ
 उण रो रिस्तो क्षणिक सुख रो हो जिण सू बा बबरावती । उण री चतराई
 इण मे ही क ठावरसा रा काम ता जणावती ख पण पण भारी नी हुवण
 देव अर इण बात रो पतो ही नी चालण देव । उणन दो घर अके सागे
 बसावणा हा । ठाकरसा न भी राजी राखणा हा अर आपरो जीवण भी
 सुरक्षित राखणो हो ।

"याव म जण बा विक्रमपुर आयी अर उण री चतराई अर रखरखाव
 देख्यो जण ठाकर सुजानसिंहजी रो की भन हुयमा । घणी भात री
 छोटी मोटी सुपह-सबर री सुस देखर ठाकरा री इच्छा इणन अठ ही राखण
 री हुयगी । सगळी जाणकारी लेयर ठाकरसा नस मे मांगली । जिका र कारण
 फवरसा रो मान हो उणा न ब ना कोनी कर सवया । अके जरूरती र
 सातर आप रो ठिकाणो गमावणो कोई समझदारी कोनी ही । फवरसा
 सोचण लाग्या क उणन एता दिन पली ई पासवान बणाय लेवणी चाहीज
 ही जिण गू कोई मांग कोनी राख सकतो । उणरो परिचय साधारण रूप म

नी देयर खास तीर मू बतावणो चाहिज हो । डण भूल रो ही दुख तो उठावणो ई पढ हो ।

पण अठ घनबी जरसरिद ही । उण री ँछा रो कोई महत्व कोनी हो । ठाकर री इछा ही सब कुछ ही । ठाकरा री जरूरत ई उणरी जरूरत ही । उणन अठ आयी न थाडा ई दिन हुआ है पण उणन केई सुगाया र सामन माच माथ जावणो पढ़यो । उण रो मन अठ कोनी लाग्यो । उण मू बेहसरीन अठ बोहली ही । उण रो अठ कोई मोन कोनी हो कोई अस्तित्व कोनी हो । उतार र भाड ज्यू ही । गाव रा ठाकर ँणा मू छोटा हा पण उणा रो मान ँणा मू बड़ो हा । व सगळा री ँजत आबरू सार जाणता हा । ँणा नाई सुगाई न मद रो प्याला कोनी समझता हा ।

●

रावल' रा हाल

ठाकर मुजानसिहजी रो डेरो दो हजार पावडा जमीन न घेरघोडो हो । डेरो तीन कानी सू खुसो हो अर दिवणाद गोसा री च्यार अंक गवाडघा ही । उतराद गरी सू याड ही । नीम, पीपळ अर भाडक्या सागीडी फल्योडी ही । गोडा सूणी मेवण ही । सूरडा अर गरगोसा रा दिव हा । तीतर उडता फिर हा । भाटो लगायर घास अर मासरां सारू भावण जावण रो मारग बणायोडी हो । घर रो फूम-कचरो अडीन ई नालीजतो । बीमास में गोबर भीगणा अर लीन चगर अडीन ई गेरीजतो । रात दिन गध रो भभको उठतो रबतो । मेह पाणी अर भूड र दिना मे ओ भभको घणो जोर मारतो । गेलो हो जिको आग जायर बड मारग म रळ जावता ।

डेर र सीना कानी माय सूणी बाड साग्योडी ही । अंक कानी सामो साम रोडा लगायर पकी भीत बणायोडी ही । बीचाबीच पूरी चौडी पोळ ही । पोळ कन कोटडी ही जिणम पोळियो रेवतो हो । पोळ र माय बडता ई सामन बाळल ही । अर सानी चौडी चूतरी ही । जीवण हाय कानी सको हो जिक म ठाकरा रा धोडा बघता हा । चूतरी कन बरामदो हो । बरामद र सार छोटी कोटडी ही जिकी मुशी सागा र बठण सारू काम आवती । बरामद र सार चौक काडने पक्षा साल ओरा अर बठक बणायोडी ही । बठक र सार सू पेडी जनान घर में जावण वासत ही । पेडघा ऊपर जायन चौक म निकळती । चौक म तीन च्यार जनानी बठकां ही । उणा र सार कोटडघा ही जिका म पासवाना अर पडदायता रवती । उणा र सार गोल्या र रवण सारू ओरा हा । रसोई-परीडा ई सामन बणायोडी हो । समान घर र सार-सार पेडघा री नाळ हो जिकी बाळल मे निकळती ही । ठुकराणीसा

र आवण जावण रो ओ ही मारग हो । अ सगला सगल नागर बणापोडा
 हा । एणां र माथ माळिया हा । पेडघां जठ धूरी हुवती वठ अंक मोडो हो ।
 मोड र सामन बासळ ही । साबा चौडा मफा हा, जिवां म जुध रो समान
 जीण बगर रवता । सारल छट गु भारिया हा जिवां म फूस-पानडो रवतो ।
 घान रा कोठतिया अठ ही हा ।

सारल बारण मू निवळघां पछ गाया ऊठां रा छपरा हा । पेडघां रा
 पिरावडा अठ ही हा । घास री डूगरी ई अठ ही ही । दो तीन खेजडा अर
 जाळ सारीन ही जिवा न सिरक्या मू मिसार साबो चौडो रूपडो बणा
 राह्यो हो । ओ बिरला पाणी म सासरा न बाधण सारु काम आवतो । पोळ
 में बढतो ई बाव हाथ बानी दो ओरा मिसायर जत्री बणापोडी ही । दारु
 कान्तर अठ ई मटका भरन राख लवता । चौमास म सिङ्ग्या रा चूतरी माथ
 जाजम बिछायर ठाकरा री बठक अठ ही जमती । सीयाळ म बरामणे काम
 आवतो । डाफर चालती जण ठाकरसा साळ मे बिराजता ।

ठाकरां न गयो दो व्यार नि ई हुया है । इण कारण डेरो खाली
 खाली दीव हो । घोडा रा खुर हाल ताई दताट्टी लाग्या पछ ई मिटधा कौनी
 हा । बाव हाथ बानी खूण आळी जाळ मूनी सूनी लाग ही । डलन सूरज रो
 तावडो जत्री र सामन पड हो । पांवलो ऊठ धूड म लिट हो । फोज म बढतो
 बढतो बूडो हुपग्यो जण ठाकरा इण न पाणी रा दावा डोवण सारु डेर मे
 छोड दियो हो ।

सारल फळस मू गेलो दो सी पावडा चालर सीध मारग मे मिल
 जावतो हो । ओ मारग थोडी दूर चाल्या पछ दो बानी फट हो । अंक तो गड
 र सामन हुपर राज र कूव बानी निवळतो हो अर दूगो मारग भीघो देखी
 मिदर बानी जावता । मारग र अघबिच माताजी मू आवणआळो मारग
 आपर मिल जावतो हो ।

शहर में

राणा दो दिन शहर की झाकी देखती रयी। शहर छोटी ई हो पण हो बडो ही फूठरी। जत्या र उपासरा मे भणाई री पोसवाळा ही। न दवा दारु री काम भी करता रवता हा। महाजना कानी सू दो भेक चटसाळा ही जठ गुरु मुफ्त मे भणावता। सेठां र चंद खात सू गुरुजी री भरण पोसण हुय जावता।

शहर मे जात जात र लोपा रा, जात र नाव सू बास बस्योडा हा। दीवान बंद हा इण वास्त आरी चढती रा दिन हा। राणो दीवानजी र दीवानखान मे मिलण सारु गयो। बठ बेरो पढघो क दीवानजी र साग ठाकरसा ई 4 5 दिना पत्नी ही भटनेर कानी गया है। अठ ही राण सगळी खबरा ली अर ओ पत्नी साग्यो क उण र ठाकरा न बुलावण सारु हुकम भेजा दियो है। राणो धनकी सू मिलण वासत डेर कानी खाल पढघा। सिध्या पढता पढता राणो डेर जाय पूग्यो।

पोळियो सुस्ती रा पाठ पढ हो। राण न अधाणचक देखर हडबडाय्यो। बघती ठड र साग पोळियो पाळ ककर गूदडा मे बडणो चाव हो। मन मे सोच्यो, ओ कुवेळा री किया आयो है कठ ई हुताया मे बँठय्यो तो सिया मारसी। राणो बोल्हो— ज माताजी री ।'

ज माताजी री सा। इण ठड मे किया पधारघा ?' पोळिय पूछघो।

काई बताऊ ठाकरा ।'धूणी वन बठतो राणो बोल्हो— काल तो पाछा नाव जावण रा विचार है। मिलण सारु आयग्यो।

गटो सभाळण री साग करतो पोळियो बोल्हो— चिलम भरू ?

काई करसा ? पाछो बगई जावणा है ।' फेर कयो— सनेसो कर दा तो मिलणो हुय जाव । पाछिय रा जी सोरो हुयग्यो । बो सनेसो करण सातर साया साया पग उठायर पेहचा कानी चाल्यो । सनेसो करन पाछो आया जित तो बो हापण सागग्यो ।

आप चन मूबठो राणा बोत्यो । हू आप ई जायर मिस ससू । कबतो-कबतो राणो मिलण सारु चाल पडघो ।

चिलकारो दिन हा पण चिलकारो ठह सू ठकी घोडो सो लागे हा । ठह बधती जाव ही । बापर सरुता कानी हुयी ही पण पून म बाफर री भलव दीखण लागगी ही । राणो पेहचा बन आयर सहो हुमग्यो । पेहचा री माळ मे अघार री छिया पडण लागगी । जाळी माय सू चानणो पेहचा रो सनाण ई बताव हा । पण पून पसवाड रा गाभा जरूर उठाव ही । थोड़ी ताळ पछ धनकी पेहचा सू उतरण लागगी । पगा माथ पडता चिलको इया मालम पड हो जाण रति रा स्वागत करणन कामदेव जूही र फसा री पगा मे निछरावळ कर है । पीळो पोमचो ओढघा धनकी होळ होळ उतर ही । रलही बाध्योडी ही । रलही नीच मीठी सोब ही । काना म पती सुरळिया हा । नाक म काटो पळपळाट कर हो । गळ मे गळपटियो हो । अक सह दोनू छात्या न अक कर राखी ही । बूकिया माय टडा हो । हाथा म साख री चूडघा ही । आंगळपां म बीटघा सोव ही । केसरिया कुडती माय सू सूडी गराई रो आभास देव ही । आघो कदाडो पल्ल माय सू हुयर पटसो साग लाग्याडो हो । मघरी चारु सू उतरती विश्व न आकर्षित करण रो अभिमान कर ही । आख्या म घात्याडो काजळ रति री पलका न छेड बठाव हो । काळी भवर कामदेव र बाण रो धाकपण लिया ही । काचळी म फाटती छात्या कुडती सू कसोज ही । जोबण रा चुबतो रस सूडी म रसीज हो मरोज हो । पतळी कमर रसर भार सू बळ खाव ही । छाती आग पल्लो राखर पाछो हाथ नीच करती जण इया मालम पडता जाण घण सुरति-सुख देवती देवती पाछो सिरव ही । पगां री आंगळपां म बाजती बिछूडी अभिमान सू जावती जुवतो रो मारण बताव ही ।

कामगारी रा, आख्या रा कोया ऊचा हुयन नीच भुक हा । राणा चितराम सा हुयोडा ऊभो घनकी न देखता ई रयो—रति र आवण सू जाण कामदेव चमगुगो हुयग्यो हुव ।

कन आयने कयो—‘आवो राणाजी ! अठीन चाला ।’ अर बा मारग बतावतो लारली बाखळ कानी चाल पडी । बाखळ म माचो पड्या हो । उण कानी देखती बोली—‘अठ बठो । सगळी बाता करासा ।’

राण माच माच बठर सगळी बात बतायी । घनकी बोनी बोली सुणती रयी । अघारो बघतो जाव हो । ठड सुकडती जाव ही । सगळी बात सुणर घनकी बोली—

आप र साम सनसो आय्या पछ मा तो भूख लाग है अर ना नीव आव है । कद चालणो है ?

राण बतायो— सकरायत र दिन पोहर भेव रात गया पछ लारल फलस र सामन जाळ नीच ऊभो मिलसू । उणसू पला तीतर री अवाज कहुला । जण तू बार आ जायी ।’

बात करन राणो पाछा आया जित तो पोळिया ऊपण लागग्यो हो । राण पूछ्या—‘चिलम पीवो ?’

पोळियो बोल्हो—‘य ई पीवो ।

राणो समभग्यो क पोळियो नीद मे चूच हुयोडो है । ओ तो की भीर हो पीसी । राणो चिलम भरन पीवण लागग्या । कण ई नाक मू अर कण ई बाव सू धूयो काढ हो । उलटयोडा विचार धूव साम बार आव हा अर ठड र भार सू दबता जाव हा । चिलम झाडर राणा उठ्या अर पोळिय सू ज मानाजी री करी । पोळियो चमकर बात्यो—‘बात हुयगो ? फेर कद आवोला ?

राण मुटकर मूडो खात्यो—‘दिखो, कद आवणो हुव ।’ अर राणा पाळ र बार निकळण लागग्यो ।

गाव कानी

राण आखी रात जजाळो म खो दी । भसावटो हुवण साम्यो जण उठर
 काम कानी देख्यो । आभो तारां मू भेंगे भरपा हो । अघार पलवाड मे तारा
 घणा सोवणा दील हा । पुराणी यादो सा बिसरघोडा तारा भावा सिरखा
 मीठा लाग हा । पून फटकारा मारती चास ही । आखी रात बरस्योडी ठड
 जमण लागी ही । आगळ्यां तकात ठड र साम जमती जाव ही । अगूण
 कानी आभो फाटतो जाव हा । घोळी घोळी सकीरां बिसरती जाव ही, पण
 घोळास में काली री हळवी पुट ही जिनी हाळ होळ गरी हुवती जाव ही अर
 घाळास मिटतो जाव हो । राण खोयो मारन साड न मीरी अर आप जरूरी
 कामा सून फारक हुयन जावण री थ्यारी करण लाग्यो । पसाण कसर धूई
 थ्यार करन हाथ तपावण लाग्यो । इत न पुजारीजी उठर बार आयल्या ।
 थ्यारी देवर पूछ्यो— दिनूने पला ई आ काई ?

हा, मबार खान हुवणो हो अर आप र जागण न अडीक हो । राण
 उचळो दियो ।

‘पाहर अेक दिन चडपा पछ टुरता ? पुजारीजी बोल्या— ठड खासी
 है ।

तावडो आवणमाळो है राण पडूतर दियो— अर पडो ई खासो
 करणो है । पछ पुजारीजी न डडोत करन मोरी खोतर साड न ऊमी करी
 अर टुर वहीर हुयो ।

यगीची सून बार निकळर साड न जकायी अर सारल आसण माथ बठर
 ठावर मारन उठायो । टिचकारी देय न मोरी री सडकामी अर विजयपुर र

बार बार ई गाव कानी टुरग्यो । अगूण आम म साली गरी साल हुयर
 निखरती जाव ही । जड्या म धोळ मूड रा मुरज दीवण लाग्या । होळ
 होळ सूरज लान हुयर चमकण लाग्या । लाली सिरकती जाव ही । किरणा
 आमो चीरन बिसरती जाव ही । पण राण रा ध्यान मारग कानी हो । साढ
 अक चाल सू चालती जाव ही । तावढो चढतो जाव हो । सुतर सवार र
 खाद्य री कामळ पावळ कन कर हुवती आसण माथ आयगी । पण साढ ढाण
 पडी चालती ई जाव ही ।

सूरज सूब बिचाळ आवण लाग्या जण राणा रामसर कन पूग्यो । कूबो
 चालर धमग्या हा । बळद घर हा । लुगाया पाणी से जा झुकी ही । सासर छेळपा
 म पाणी पीव हा । छोरा गट माथ बठर हाव हा । पणघट खाली हो । माळी
 बठा हुताया कर हा । राण अठ साढ न पाणी पायो । कोठ माथ बठर रोटी
 खाय अर चिलम पीवी । अघघडी सुसतायर पाछो साढ माथ चढर रवान
 हुयो । आखी दिन सूरज र साग साग चालतो रयो । दिनूग री ठडी पून दुपार
 ताई ताती हुयर पाछी ठडी चालण लागगी ही । पण सवार रो ध्यान अठीन
 हो ई कोनी । होळ-होळ कामळ पाछी खाद्य माथ आवण लागगी ही । सूरज
 चालतो चालतो थकर पिछम म विसराम सेवण न जाव ही पण सवार आपरी
 धुन मे ई चाल्या बग हो । राणो अ सगळा काम जीवन रा रूप समझ न
 करतो जाव हो पण मन तो उण रो आ समळी बाता सू अळगो हुयन कठ ई
 फिर हो ।

गाव, ढाणी मारग माथ आव हा पण राणो सगळा न लार छोडतो
 जाव ही । उगन ना तो कठई ठरण री फुरसत ही अर ना बात करण री ।
 बार चढिय सो चालतो हो जाव हो ।

पोहर अक रात ढळगी जण गाव पचिया सा उभरघा । ठड ई खापी
 खापी पडण लागगी । साढ रा पग ई खाया खाता पड हा । गाव घूब र गोट
 म ऊपडतो नेड मू नेडा आव हा । गाव री काकड आया पछ तो नीमडा र
 मायकर कूब रा धोळा धोळा मरवा भाकण लाग्या हा । पून र फटकार सू

हालती डाळया रो सुसाढ कनपटया कन पटीइ सा मारण लाग्यो हो ।
 अघारघुप हुवता थका ई भूपडा झलकण लाग्यो हा । अर उणा र बीचोबीच
 रावळ री मेडी अळग सू ई दीस ही । बाधूण कानी देख्यो तो सूरज रो कठई
 नांव निसाण ई बोनी हो । चांद सूरज सू पछा ई छिप्यो हो । तारा भिल
 मिल भिलमिल करता हा । पण उणा म ना तो चांद री सीतळता ही अर ना
 सूरज री गरमी । ठड बघण लागी ही । ठडी पून चाल ही । राणो झूव माथ
 सांड न पाणी पायर गाव मे बहण साम्यो । गाव रा गिठक घुरघा माय सू
 भुसण लाग्यो हा । घोरका करन सगळा न उराव हा । गाव मे सापो पड्यो
 हो ।

●

घर मं

घर र बन पूगर राणा साढ सू लटूबर उतरया । भाटो खोलण सारू
हलो पादघो । बासळ मूनी ही । धूणी ठडी ही । चूसरी साय खाली पडी ही ।
धूर्ई म सूत कुत मूढो काढर देख्या अर निरूपूह भाव स देखर मूढो पाछो घास्र
सोयग्यो । हेलो सुणर घर धिराणी लूकार ओढर बार आयी । भाट र कूट
री सावळ खोलर भाटा खोल्यो । राण साढ न ठाण बन ले जायर जकायन
बाधी । सिरकपासी खोलर तम खोल्यो अर जीण उतारन छान म राखी ।
पाछो आयर गीदघा लयग्यो । साढ र चरण सारू चारो नीरघो । इत न
घरधिराणी रसोई मे जायर बोमर म ओटघोडी येपडी काढर बासती
सिळगाय दियो हो । धूलो घोडो घोडो जग हो अर साय साय धूवो ई हुव
हो । राणो बन आयर बठन हाथ तपायण साग्यो ।

मे बोहळो मोडो कर दियो ।

‘दुरपो तो बेगो ई हा । मारय म बठई ठरघा कीती । तू सीया मरती
बेगी ई सोयगी दीन, जिक मू तन बोहळो मोडो साग है ।

‘भाज री आस छोट दी ही ।’

भाज ठड ठा सागीडी है ।

हां । भूल माय पदघ कनाह माय सू गूणिय म गुणगुणो पाणी
पालती बोती— हाथ-मूडा घायर आ जावा । अर वा बवणी माय सू केतडी
उठापर भूम माय राखी । राणा हाथ मूढो घोवण सारू बार आयग्या । घर-
धिराणी छनडी नीच मू काठडी काढर पारी माय सू बाजरा रं भाटो सेयर
ओसणन सागी । थोरिय मूखारा बार काढर यपडी सार बठहाड सगायी ।

चूलो चोखो चेतन हुयग्यो । भूपटो जानण सू भरीजग्यो । रोटी पोयर केलडी माथ नाखी । दूसरी रोटी और पावण सागगी । इत न राणो हाथ मूढा पोयर पाछो बायग्यो अर बेवणो कन गूणियो राखर तपण लागग्यो । बा रोटी उचळर सेवण लागगी । पछ केलडी सू रोटी उतारन चूल आग राखर सेकण लागगी अर पोयोडी रोटी केलडी माथ राख दी । तपणिय रो पसवाडो फोरघो बो सू सू करण सागग्यो हो । रोटी न दो अेक बार फोरो । रोटी सिकर उवसगी । रोटी भडकायर धाळी म राखी अर पिसोडी सू घी पुरस राण र सामन सिरकायी । राणो पलाची मारन जीमण लागग्यो । कुडछी सू खाटो धाल्यो ।

क्यू, धनकी मिसी ?

हा ।

काई बात हुयी ?

बोहळी बाता हुयी है । आ आवण सारू त्यार है । दो च्यार दिना पछ पाछो जायर उणन सावणी पडसी ।

रोटी खावतो खावतो राणो धनकी र बिस म सोचण लागग्यो । धनकी अेक विडबना है का समाधान ? इण रो हाथ भासणो समाधान है का अत ? दोनू बाता उणर आपर ई हाथ है । ज इणर जीवण म घर घर भटकणो नी हुवतो तो इणन पुराणो घर छोडणो ई को पडतो नी । आ ना तो पला घर छोडणो चाव ही अर ना भाज चाव है । इण री तो मजबूरी है । फेर मजबूरी सू आपरो अपमान तो कौनी सयो जा सक । इण वासत मजबूरी मे फेर भाछ भविष्य सारू घर छोडर बार आव । विडबना मजबूरी रो ई झूजो नाव है ।

फेर सोचण लाग्यो हू कठ इण जजाळ म आय फस्यो ? कीं लेणो न देणो । अघर वब मे सटकतो कठ ई मारघा नी जावू । अेक अदीठ भय री कल्पना सू उणर घर माथ सुसती आवण लागगी ।

इया नाई सोचो हो ?

‘सोच काई हो ? धार विस मे ई ।’ चमकर चलू करतो राणो बोल्यो ।

‘म्हार विस मे का धनकी र विस भ ?’ काठडी धोयर छनेडी मे राखती घरघिराणी ठिठोली करी ।

‘धनकी मे जसा काई गुण है ?’ हू तो धारी आख्या री गराई मे गम्योहो हो । लोटो रामवत राण उथळो दियो ।

घाळी माजण सारू ले जावती बा बोली— ये सपो । हू अबार घाळी माजर लावू हू ।

घोडी ताल म बा पाछी आयगी । पल्ल सू भालर गूणियो लेयगी । हाथ मूढो धोयो अर घाघर री लावण सू मूढो पूछती पाछी आयर वन बठती बोली— अब बतावो ये काई सोच हा ?

सोच काई हो ? सीया मरत रा हाड कापण लाग्या हा । पळपळाट करत घर कानी देसर बोल्यो— ओ बिलको कांय रो है ?’

चूलो ठंडो पडण लाग्यो हो । वेपडी भोभर मे ओटती बोली— घालो अब सावा ।

●

रावले मे

पोहर-अेक दिन बढग्यो हो । आभो साप हो । सूरज की तेजी माघ हो । डाकर ठरगी ही । टाबर तावड म ऊभा हा । केई छोरा रग बिरगा टोपला ओढपोडा हा अर केई गामारा लोया बगायर ओढ राख्या हा । डोवटी रा भुगल्या परपोडा हा । कमर में काली ऊन र डोरा री बनोडघा बांधोडी ही । कनोडघा म मादलिया कोडघा अर लगलोडघा पोपोडा हा जिक सू टाबरा न निजर नी साग । पना ऊभाणा हा । दो-अेक छोरा र गळा म हसली ही । छोरघा गोडा ताई बाघरिया पर राख्या हा । माघ ऊपर फाटोडा ओढणा री छोटी ओढण्या बगायर नास राखी ही । गळ मे देवता रा पगलिया घाल राख्या हा । भेळा हुयर सगळा टाबरिया गाव हा—

सुरजी बाबा तावडो ई काढ
घारा टाबरिया सीमा ई मर ।

लुगाया चौक रो काम कर ही । आदमी बाखस मे दस्ताळी कर हा । सासरा न बरण सारू बार काढ दिमा हा । गांव रा मोटघार लुगाई सगळा घघ लाग्योडा हा । गावा म ओ रिवाज है क पू-यू अमावस अर इयारस र दिन चाकी कोनी ओईअ बिलोवणो कोनी हुव । इण कारण लुगाया रो बेगा अर मोडो उठणो दिना माघ निभर कर—जिक दिन थोडो घणो काम हुव, तडक उठ जाव अर जिण दिन पीसणो बिलोवणो मी हुव उण दिन सूरज ऊग्या पली उठ जाव । मिनस सदा ई सूरज र साग ई उठ अर पोहर रात गया पछ सो जाव ।

राण मूरज ऊगता ई उठन ज़रूरी काम सँ फारिख हुय़र सिनान करघा।
पछ माताजी रो ध्यान धरघो । घड़ी जेक दिन चढघो जण राखल में ठाकरा
सँ मिलण न चाल्यो ।

राखलो कचो पको बणायोहो हो । तीन बानी बाड लगायर राखल रो
रूप बणायोहो । सामन भाठा लागायर गोबर पीळी मिट्टी अर मुरड सँ
नीप्योहो हो । जीवण हाथ बानी चौकी बणायोहो हो । चौकी माथ ओटो
हो । सामन लांबी चौकी बाखल ही । बाखल मे तावड म बठो मोची ऊठा र
जीणा र बारघा लगाव हो । पाच-सात ऊठ ऊभा हा । सामन चूतरी माथ
दो-तीन माचा ढाळपोडा हा । तावडो चडतो जाव हा । ठाकरमा माच माच
बठा हा । परवार रा हो जेक जणा कन बठा होळ होळ बाता कर हा । राण
बाखल म खस्यारो करन आपर आवण रा मूचना दी । खस्यारो सुण्या सगळा
रो ध्यान राण बानी गयो । राण सगळा सँ ज माताजी री करी अर
कयो—'काई सला मूत हुव है ?

'आवो राणोजी आज दिनूय दिनूय ई ।' ठाकरसा बोल्या— कठई
बार गयोहा हा काई ?

हो, दो बार दिनां ताक बार गयो हो ।

कई आदम्यां न तो मोरच माथ मेस दिया है अर म्हारै जावण री
थारां बरतीज है । ठाकरां हाथ र हसार सँ राण न मांघ माथ बठण रो
कयो ।

राणो मांघ री दाबण बानी बठगयो । ठाकरसा आपर आदम्या सँ थोड़ी
ताठ मसा-मून करता रया । कुण-कुण कद पूससी ठाकरसा सीपा ई अठ सँ
रवाना हुयन मोघ मारण माथ चन्प्या जामी किता किता आन्धो ऊठ अर
बटपा दाखण कुण र साग हुमी । सगळी बानां करन सगळा आप आपर
ठिकान-सर जावण री थारां करण सागम्या ।

रावल मे

पोहर-अेक दिन चल्ग्यो हो । आभो साफ हो । सूरज की तेजी माध हो । डांफर ठरगी ही । टावर तावड मे ऊभा हा । केई छोरा रग बिरगा टोपला ओढघोडा हा अर केई गाभारा खोया बणायर ओढ राख्या हा । डोवटी रा भुगल्या परघोडा हा । कमर मे काली ऊन र डोरा री कनोडघा बाधोडी ही । कनोडघा मे मादलिया, कोडघा अर लखलोळघा पोयोडा हा जिक सू टावरा न निजर मी साग । पगा ऊभाणा हा । वो अेर छोरा र गळा मे हसली ही । छोरघा गोडा ताई घाघरिया पर राख्या हा । माध ऊपर फाटोडा ओढणा री छोटी ओढण्या बणायर नाख राखी ही । गळ मे देवता रा पगलिया घाल राख्या हा । भेळा हुयर सगळा टावरिया गाव हा—

सुरजी बाबा तावडो ई काढ
पारा टावरिया सीया ई मर ।

लुगाया चौक रो काम कर ही । आदमी बाखल मे बताळी कर हा । सासरा न चरण सारु बार काढ दिया हा । गाव रा मोटघार लुगाई सगळा घघ लाग्योडा हा । गावा मे आ रिवाज है क पू यू अमावस अर इग्यारस र दिन चाकी कोनी ओईज बिलोवणो कोनी हुव । इण कारण लुगाया रो बेगो अर मोडो उठणो दिना माध निभर कर—जिक दिन थोडो घणो वाम हुव, तडक उठ जाव अर जिण दिन पीसणो बिलोवणो नी हुव उण दिन सूरज ऊग्या पली उठ जाव । मिनख सदा ई सूरज र साग ई उठ अर पोहर रात गया पछ सो जाव ।

राण सूरज ऊगता ई उठन जरूरी काम सू फारिक हुयर सिनान करघा पछ माताजी रो ध्यान धरघो । घड़ी ओक दिन चढघो जण रावळ मे ठाकरा सू मिलण न चाल्यो ।

रावळो कचो पको बणायोडो हो । तीन कानी बाढ लगायर रावळ रो रूप बणायोडो । सामन भाठा लगायर गोबर, पीछी मिट्टी अर मुरड सू नीप्पोडो हो । जीवण हाथ कानी चौकी बणायोडी ही । चौकी माथ ओटो हो । सामन लांबी चौड़ी बाखल ही । बाखल म साबड मे बठो मोची ऊठा र जीणा र बारघा लगाव हो । पाच सात ऊठ ऊभा हा । सामन चूतरी माथ दो-तीन माचा ढालपोडा हा । तावडो चढतो जाव हा । ठाकरसा माच माथ बठा हा । परवार रा दो ओक जणा कन बठा होळ होळ याता कर हा । राण बागळ म खसारी करन आपर जावण रा सूचना दी । खसारी सुण्या सगळा रो ध्यान राण कानी गयो । राण सगळां सू ज माताजी री करी अर कयो—'काई सला सूत हुव है ?'

भायो राणोजी, आज दिनूग दिनूग ई ।' ठाकरसा बोल्या—'बठई बार गयोडा हा काई ?'

'हां, दो बार दिनां सारू बार गयो हो ।

केई आदम्या न तो मोरच माथ मेल दिया है अर म्हार जावण री त्यारा बरतीज है । ठाकरा हाथ र इसार सू राण न माच माथ बठण रो कयो ।

राणो माच री दावण कानी बठग्यो । ठाकरसा आपर आदम्या सू पोड़ी ताल मला-गुन करता रया । कृण-कृण बड पूगसी ठाकरसा सीधा ई अठ सू खाना हुपन मीघ मारग माथ घाया जामी बिता बिता आदमी, ऊठ अर बडपा गारघा कृण र साग हुसी । सगळी बानां करन सगळा आप-आपर ठिकान-सर जावण री त्यारां करण सागग्या ।

रावल में

पोहर अेक दिन चढ्यो हो । आभो साफ हो । सूरज की तेजी माध हो । डाकर ठरणी ही । टाबर तावड में ऊभा हा । केई छोरा रग बिरगा टोपला ओढघोडा हा अर केई गाभारा खोया बणायर ओढ राख्या हा । डोवटी रा भगल्या परघोडा हा । कमर में काळी ऊन र डोरा री कनोडघा बाधोडी ही । कनोडघा में मादलिया, कोडघा अर छलसोळघा पोयोडा हा जिक सू टाबरा न निजर नी साग । पगा ऊभाणा हा । वो अेर छोरा र गळा में हसली ही । छोरघा गोडा ताई घाघरिया पर राख्या हा । माध ऊपर फाटोडा ओढणा री छोटी ओढण्या बणायर नाख राखी ही । गळ में देवता रा पगलिया घाल राख्या हा । भेळा हुयर सगळा टाबरिया गाव हा—

सुरजी बाबा तावडो ई काढ
घारा टाबरिया सीया ई मर ।

लुगाया चौक रो काम कर ही । आदमी बाखस में दस्ताळी कर हा । सासरा न चरण सारू बार काढ दिया हा । गाव रा मोटधार लुगाई सगळा घघ लाग्योडा हा । गावा में आ रिवाज है क पू मू अमावस अर इग्यारस र दिन चाकी कोनी भोईज बिलोवणो कोनी हूव । इण कारण लुगाया रो बेगो अर मोडो उठणो दिना माध निभर कर—जिक दिन थोडो घणो काम हूव, तडक उठ जाव अर जिण दिन पोसणो बिलोवणो नी हूव उण दिन सूरज ऊग्या पली उठ जाव । मिनस सदा ई सूरज र साग ई उठ अर पोहर रात गया पछ सो जाव ।

राण सूरज ऊगता ई उठन जखरी नाम सू फारिक हुयर सिनान करघा पछ मातानी रो ध्यान धरघो । घडी अेक दिन चढघो जण रावळ में ठाकरां सू मिलण न चाल्यो ।

रावळो कचो पको बणायोडो हो । तीन कानी बाड सगायर रावळ रो रूप बणायोडो । सामन भाठा लागायर गोबर पीळी मिट्टी अर मुरड सू नीप्योडो हो । जीवण हाथ कानी चौकी बणायोडी ही । चौकी माथ ओटो हो । सामन लाबी चौडी बाखळ ही । बाखल मे ताबड मे बठो मोची ऊठा र जीगा र बारघां लगाव हो । पाच सात ऊठ ऊमा हा । सामन चूतरी माथ दो-तीन माचा ढालघोडा हा । ताबडो चढतो जाव हो । ठाकरसा माथ माथ बठा हा । परवार रा दो अेक जणा वन बठा होळ होळ बाता कर हा । राण बाखळ मे खलारो करन आपर जावण रा सूचना बी । खलारो सुण्या सगळा रो ध्यान राण कानी गयो । राण सगळा सू 'ज माताजी रो करी अर कयो—'काई सला सूत हुव है ?

'आवो राणोजी, आज दिनुग दिनुग ई ।' ठाकरसा बोल्या—'कठई बार गयोडा हा काई ?

'हो, दो चार दिना सारू बार गयो हो ।

केई आदम्या न तो मोरच माथ मेल दिया है अर म्हार जावण रो त्यारा बरतीज है । ठाकरा हाथ र इसार सू राण न मांच माथ बठण रो कयो ।

राणो मांच रो दावण कानी बठम्यो । ठाकरसा आपर आदम्या सू घोडी ताळ सला-सूत करता रया । कुण-कुण बढ पूगसी, ठाकरसा सीधा ई अठ मूरवाना हुपन मीध मारग माथ चया जाभी, किता किता आदमी ऊठ अर बढया गाइघां कुण र माग हुसी । सगळी बाता करन सगळा आप-आपर ठिकाण-सर जावण रो त्यारां करण सावग्या ।

रावल मे

पोहर-शेक दिन चढ़ग्यो हो। आभो साफ हो। सूरज की तेजी माध हो। डाफर ठरगी ही। टावर तावड़ म ऊभा हा। केई छोरा रग बिरगा टोपला ओढ़पोडा हा अर केई गाभांरा खोया बणायर ओठ राख्या हा। डोवटी रा भुगत्या परधोडा हा। कमर म काळी ऊन र डोरा री कनोडघा बाधोडी ही। कनोडघा मे मादलिया बोटघा अर सवलोलघा पोयोडा हा जिक सू टावरों न निजर मी लाग। पगा ऊभाणा हा। दो अक छोरा र गल्ला मे हसली ही। छोरा गोडा ताई पाघरिया पर राख्या हा। माध ऊपर फाटीडा ओढ़णा री छोटी ओढ़ण्या बणायर नाख राखी ही। गल्ल म देवता रा पगलिया घाल राख्या हा। भेळा हुपर सगल्ला टावरिया गाव हा—

सुरजी बाबा तावडो ई काढ
भारा टावरिया सीया ई मर।

लुगाया चौक रो काम कर ही। आदमी बाखल मे दताळी कर हा। सासरा न चरण सारू बार काढ दिया हा। गाव रा मोटघार लुगाई सगल्ला घघ लाग्योडा हा। गावा में ओ रिवाज है क पूयू अमावस अर इग्यारस र दिन चाकी कोनी भोईज बिलोवणो कोती हुव। इण कारण लुगाया रो बेगा अर मोडो उठणो दिना माध निभर कर—जिक दिन थोडो घणो काम हुव तडक उठ जाव अर जिण दिन पीसणो बिलोवणो नो हुव उण दिन सूरज ऊग्या पली उठ जाव। मिनख सदा ई सूरज र साग ई उठ अर पोहर रात गयी पछ सी जाव।

राण सूरज ऊगता ई उठन जहरी काम सू फारिक हुयर सिनान करघा पछ माताजी रो ध्यान धरयो । घड़ी ओक दिन चढयो जण रावळ मे ठाकरां भू मिलण न चाल्यो ।

रावळो कचो-पको बणायोडो हो । तीन कानी बाड सगायर रावळ रो रूप बणायोडो । सामन भाठा लागायर गोबर, पीळी मिट्टी अर मुरड सू नोप्योडो हो । जीवण हाथ कानी चौकी बणायोडी ही । चौकी माघ ओटो हो । सामन लाबी चौडी बाखल ही । बाखल मे तावड मे बठो मोची ऊठा र जीणां र बारघां लगव हो । पाच मात ऊठ ऊमा हा । सामन घूतरी माघ दो-तीन माचा ढालघोडा हा । तावडो चढतो जाव हा । ठाकरसा माच माघ बठा हा । परवार रा दो ओक जणा कन बठा होळ होळ वाता कर हा । राण बायल में खसारी करन आपर जावण रा सूचना दी । खसारी सुण्या सगळा रो ध्यान राण कानी गयो । राण सगळा सू 'ज माताजी रो करी अर कयो—'काई सला सूत हुव है ?'

'आवा राणोजी आज तिनूग दिनूग ई ।' ठाकरसा बोल्या—'कठई बार गयोडा हा काई ?'

'हाँ, दो चार दिनां सारू बार गयो हो ।'

'केई आदम्या न तो मोरच माघ मेल दिया है अर म्हार जावण री त्पारी बरतीज है । ठाकरा हाथ र इसार सू राण न मांच माघ बठण रो कयो ।

राणो मांच री दावण कानी बठग्यो । ठाकरसा आपर आदम्या सू घोड़ी ताळ सला-भून करना रया । कुण-बुण नद पूगसी, ठाकरसा सीधा ई बठ सूरवाना हुयन सोध मारम माघ चल्या जागी, बिता बिता आदमी ऊठ अर बठघा गादघा कुण र साग हुसी । सगळी बातों करन सगळा आप आपर तिकाण-सर जावण री त्पारी करण सागम्या ।

सगळा गया परा जण राणो बोल्हो— बद न सेनापति बणायर भटनेर माघ धावो बोलण सारु केई दिना पत्नी ई विजयपुर मू खान कर दियो है। मन आ जाणकारी बठ ई मिली।

‘सगळी बात साची है ?’

‘हां आपर वन परवानो कोनी पूग्यो काई ?’

ओ तो पार जावता ई पूग्यो हो। और काई बात ह्यो ?’ उत्सुकता स पूछ्यो।

‘बात सगळी हुयगी। बा आबणन त्यार है। हू उणन लेयन सीधो काली डूगरी पूग जानू। आप बठ मू ई उणन बुलाय लिया। हू थोडा दिन बठ ई रसू। बात मोळी पड जासी जण आपरो सनसो आया मू पाछो आ जासू। नी तो मन ठाकर सुरजनसिंहजी सू डर रसी। ठाकर सुरजनसिंहजी अबार धाव माघ गया है जण ही बात करण रो मौको मिल सक्यो। सगळी बात त करन आयो हू। राण सारी बाता खुलासा करन बतायी अर चुप हुयग्यो।

सीयाळ मे ठाकरा र लिलाड माघ पसीन री बूदा आबण लागगी। बिचारा री छिया ई दोडण लागगी। काळशे वन सू जावतो लाग्यो। मिलण रा सुख लाबी दूरी सू पाछो दोडण लाग्यो। थोडा मुस्त हुयर बोल्या— काई बताऊ, मन तो काल ई जावणो पडसी। सीधो बठ ई पूगण रो परवानो आयोडो है। आ सगळी न आ बात हाल साई बतायी कोनी है। हू तन ई अडीक हो। अब तू आयग्यो, हू अठ स सीधो चट्यो जासू। उणन बुलावण रो सगळो बन्दोबस्त करतो जानू। की वसर ख तो तू देख लेयी।

ये गुलाब न भेत्र निया। वो धनकी न लेयर अठ आ जासी अर पछ आपन सगळा समाचार मुगताय देसी। राण समझायो।

बोहली ताळ ताई च्या ई बाता हुवती रयी। राणो बो-यो— अब हू जावू ? सिझ्या रा का काल दिनुग पाछो मिल लेमू।

हा ।' बर ठाकरसा अंक गरो निसकारो नाख्यो जाण काळज रा दो
 टुकड़ा हुयन बिखर हा । घणी मोठी बात हीय सू अळगी हुव है । हुकार र
 साग ई ठाकरसा री बोहली इछावा उणा न इया छोडगी जिया सुरति मुख
 मे ठुकरणी सा गरब र कारण उणान अबबिचाळ ई छोड जाव ।

चर री चमक होळ होळ मदी पढण लागगी ही । काळजो सौ सौ हाथ
 नीच नवतो जाव हा । ठाकरसा सावण लाग्या—आपर विस मे, ठुकराणीसा
 र विस मे अर घनकी र विस मे । ओ त्रिचक्र घूमण लाग्यो जोर जोर सू ।
 घूमत घूमत इण चक्र मे दो ई रय्या । ठाकरसा हारन देख हा—ठुकराणा
 घनकी, घनकी ठुकराणी । अंक रो जातिगत अहंकार अर अंक री औरत गत
 विशेषता जिकी आपरी जरूरत न सैयर जीवणो चाव ही, ठरक सू । ठाकरसा
 आप रो सगळो रूप मुलायम अंक मिनल ज्यू दो बढी जीवणो चाव । अर
 ओ जीवण उणन जठ आपरो सगळो गरब गळाय न अंक हुय जाव अर सहती
 भूख ससरीर खडी हुय जाव । ठाकरा न घनकी जीतती लागी अर ठुकराणीसा
 आपर अह र साग हारता लाग्या ।

चढत तावड साग ठाकरसा र लिलाड माथ पसीरा रा बाळा छटाया ।
 गमछ सू लिलाड रंगड रंगडर पूछ्या जाण आपरी सगळी उदासी न पूछ
 सेवणी चाव हा । पण उदासी लिलाड माथ कोनी ही । बा दूर कठ ई बठी
 बठी आपरा अनाज सनाज मेल ही । ठाकरसा माथली भार सू पीदीज्योडा
 हा । आख्या उणा री खुली ही, पण सामन दोख की कोनी हो ।

माप न आरोगण बासत अदीक है ।

'जा, पाणी सा ।

पाणी आया पछ ठाकरसा आपरो मूढो रंगड रंगडर घोयो अर कुरळो
 करघो, जाण उदासी न घोयर पाणी साग ववाय दी हुव । अब उण माथ धूक
 है । टसरियो खोलर पाणी साग लुस लो । चिलम भरण रो हुकम दियो । दो
 तीन फून्का खाँची जण मूढ माथ भाडाणी मुमकान सावणी ताव आपी अर
 आरोगण सारु चाल पड्या ।

कूवे कने

गाव छोटे हो । थोड़ी सी बस्ती ही । सीयाळ म सगळा गावभाळा मिलर अेक बार र कूवो चसावता । वयत वेचसत उर रवतो । इण वासत सीयाळ म दो तीन घडी कूवो ववतो । सगळी ई लुगाया पाणी लेवण सारू कूव जावती । जिक घरा म घणा पाणी लागतो वारा भोटियार डाचा भर वेळा सू पाणी लावता । फेर भी कोठा सिझ्या ताई पाणी सू छायो रवतो । ज किणी न जरूरत पड तो तिन दळधा ताई पाणी लाय सक हो । पण ओ आम रिवाज कोनी हो । सगळा पाणी लावण रो काम पोहर दिन थका ई पूरो कर लेवता । सासरा सारू खेळी मे रात दिन पाणी रवतो । गाव रा सासर ई पीवता रवता भर बटाऊ लोग र धन न ई पाणी री कोई तकलीफ को रवती नी । राज रा राईका ई ऊठा न अठ ही पाणी पावता । धणी बार तो थ सात्यू सिझ्या ई अठ पाणी पावण सारू लावता । कदई कदई भूल्या भटक्या व आंग नार आय जावता । व आवता जण गाव रा लोग आप रो काम बद कर देवता ।

कूवो गाव र बार हो । पाणी ऊडो हा । साठ सितर पुरस नीच । तो घडोई भर कोठो हा । पडधा वन छोटी आत आळा खातर घडोई ही । कोठ र सार सार खेळी ही । कूवो च्यारा कानी ताकळा सगायर पको बणायोडा हो । कूव र सार पीपळ जर नीम हा । इणा र कन मोटा मोटा भाटा राटयोडा हा । जिका माथ गाव रा मोटजार भरटावर सिनान करधा करता । वन ई अेक दा पही रो सातरो खेजडो हो । लुगाया अठ तेल ढाळण न आवती । नानडिया रा भडूस अठ ई उतारती । निजर रा उतारा अठ ई

करती । इण बासत ठोड ठोड चतारा रा ठीकरा पढ्या हा । छोरी छोरा
इणा न कावरा मार मार न फोडता रवता । उतार रो धान भर भरुजी र
बाकळा रो धान बिखारण सू बठ कीडी नगरो ई हुग्या हो । खेजड माथ लास
कपडा री भरु जी री धजा पून र साग फराव ही । अलग मू ई उण न देख्या
लोगा न गाव रो मनाण निजर आ जावतो ।

सूरज माथ मू डळ चूक्यो हो । आज ठड की कम ही । पणिहारचा
पाणी ले जाव ही । डाच बासत ऊठ, अर बेळा बासत यळ्या गाड्या कूब कन
खडी ही । आदमी मिनला रो घडोई सू दुघडिया भर भर न डाचा भाय घर
हा । लुगाया सिर भाय घडा ऊच ऊचर ले जाव ही । खेळ्या पाणी सू काठी
भरयोडी ही । कूबो चाल्या न पोडी ई ताळ हुयी हो । सासर पाणी पीव हा ।
राण री काळी भवर बूची साड पाणी न चबा चबायर पीव ही अर कणई
धू धू करन पाछो बिखार देव ही । साड काळी तेल-सी ही अर चीकणी इसी
क माछर वठ तो ई तिसळ जाव । पेट चिप्योडो सो, धूई इंगरी सी खडो
छोटी पोडी री । अंडर डवी सो हो । जाबी सारस सी नाड ही । पया री
नळ्या सूतवी ही । पाचरो तीखो हो । बसाख म काढघोडा पळसी रा
माडणा कस वधण सू मिटण लाग्या हा पण बारा सनाण, हाल साई गौर सू
देख्या निजर आव हा । मोरी साड री नाड भाय पडी ही । राणो अळगा
ऊभो ऊभो घाल्या कर हा । साड न द्या करती देखी जण पूछ्यो—

पाणी किया चबाय है ?

‘पोडो चिकणास दियोडो है ।’

किता दात आयग्या ?

तीन ।’

इत न गुलो काढतो ऊठ पाणी पीवण सारू जावतो चिडकती साड न
मूघर और जोर ॥ गुला काढण लाग्यो । राण दाकल करन छेड करण री
बोसीस करी । माड ई लारली टाग्या और चौडी कर नी । धुयकारो
नाखतो भगवानो बोत्यो— म्हाग टोहिय कन छोड देयी ।

आगत साल ताई बात । जित ई रो छोटा भाई टोहिया एयार हुय जाव । वा ई इण सू मिलतो जुलतो है । दा साल छोटे है । राणो बोल्पो— 'बोहलो मोहो हुयग्यो । आ कयर मोरी भातर साढ न लेयन घर कानी चाल पढधो ।

कूब र सारे सार कादो घणा हो । जागा जावा पोठा मीगणा मीगण्या मिलरघोही ही । सह सहर गघ रो भभको ऊचो उठ हो । गाव मे बढता ई अकूरही ही । अकूरही रो भभको कोभी तर नाक भारतो हो । राणो होळ होळ घर जाव हो । मारग मे सासरा अर मानख र पगा सू रजी उठ ही जिण सू कणई कणई घासी ई हुय जावतो । मारग म लोग मिलता जण 'ज ह्यनायजी री अर ज माताजी री कर हा । पण राणो तो आपरी घुन मे सीधो चालतो जाव हो । घर पूगर साढ न ठाण र बाघर फूस रळकाय दियो । गायी पाणी पीर आयगी ही जिक्या न बाध दी । पछ बिलम भरन पीवण लागग्यो । ऊबळी म खीचडो खोटीजण रा घसीड अब ठरगदा हा ।

गाव रो जीवण अेक सीधो मारग हो जठ अघविश्वास गरो विश्वास लागाम भरधो हो । अेक दूज रो मान राखणो आप रो पसो फरज समभता हा । मोटघार लुगार्म दोनू मिलकर घर रो अर खेत रो काम करता । ऊनाळ मे लुगाया चरलो कातती अर मोटियार नेरिया कातता रवता । इण तर दोनू मिलर आप री घर गिरस्पी चलावता । समाज री परपरा रुठिया सू भरी ही । ब्राह्मण अर राजपूता रो मान हो । ब्राह्मणा सू घरम र नाब सू डरता अर राजपूता न डरता धोक्ता । सो की मिसार अेक डर रो जीवण हो । वितेस हालत मे कदई कदई जीवण मे सकट आ जावतो जण गाव रा बूढा बडेरा भेळा हुय न समस्या रो भुक भुकायर खारी भीठो समाधान काढ लेवता । जीवन फेर सीधो चालण लाग जावतो । छुवाछूत रो घणो विचार हो । पण रावळ मे बळाई सगळा ई काम करता हा । ठाकरा न वितेस मान देयर इण बात मे छूट देय राखी ही । गोल्या बढेरण्या ठाकरा र घर रो काम भी करतो । पूछ मुजब घर म ऊचो नीचो काम करणो पढतो । जिकी गोल्या

ठाकरा री निजर मे चढ जावती उण रो रतबो घणो बध जावतो । रूप र सार पासवान रो पद भी उणा न मिल जावतो । पण उणा री सतान गोल्या सू ऊंची अर भाईया सू नीची ही रवती । इण कारण पासवाना घोडी समझदार हुवती अर बस चालता थका सतान पदा हुवण रो काम ई को राखती नी । मूल चूक री बात यारी हुवती । ठाकर गोल्या रा ब्याव आपर गोला साग कर देवता पण उणा रो उपभोग ठाकर ई करता । धनकी इणीज तर भटियाणी सा र सामे ब्याव मे आयी ही । बखत र जोर सू उणरो रूप धोखो निखरपो । मोटघार कवारो मर सक पण छोरी गूमी गली किसी मी हुवो कदई कवारी को मर नी । उण रो ब्याव छोर साग नीं कियो जाय सक तो खाड साग ई करन कवारपणो उतार देव । समझदार आदमी हुवा रो रूप पचाणर भाग रो रस्तो काढ लेव । इसो ई रस्तो धनकी र मामल म कदपो हो ।

दिन ढलण लाग्यो हो । राण घर म आयर गाया न दूपी । बाछडा न छान हेठ बाध्या । गाया न ओटो देयर खेजड कन बाध दी । साठ माथ भूल नाव दी जिण सू रात न घबर पड तो सी नी लाय ।

राणो जीम-जूठर चिलम पीर ठाकरा सू मिलण न चाल्यो । ठाकरसा साळ मे बठा होको गुडगुडाव हा राणो कन जायर 'ज माताजी री करन बठग्यो । ठाकरसा रो चरो चिता सू मुरभायोडो हो । मौको इसो हो जिको की करपो भी कोनी जा सक हो । ठाकरा कयो—'तू तो जा । अर म्हारा आदमी काळी डूगरी कन पूग जासी । पछ तू खरबूजीकोट चलयो जाय । म्हारो दूसरो सनसो नही मिल जठ ताई बठ ही रयो नी तो धार माथ कोई आप्त आय जावला ।

राणा बोत्यो—'ठीक है सा । हू कास तडक ई चलयो जासू ।

धूवो कावता ठाकर बोल्या— भाग गोपाळ धार सू मिलतो रसी । वो धार कम मुजब काम कर लेसी । सगळी बात ठाकर सुरजनसिध न मालम तो

पढ ई जासी । ब कठई ऊषो बरष ना ले बठ अर बार म्हार दोना माय आपत नी नाख देव । इण वासत काम बढो ही सोच समझर होसियारी सू करी अर मारग म पकड़ीजण रो अदेसो हुव तो बखत भुजब काम कर लेयी । भाग हुसी जिकी देखी जासी । राणो मिलर पाछो घर आयो ।

होळ होळ ठढ री चादर लाबी हुवण लागणी ही । माव ठढ सू डरन गूदढा म बढण लाग्या हा । धूव रो परवोटो गाव न च्यारुमेर सू घरण लाग्या हो । धूर्ई बन री हताई बगी ई चिढगी ही । काली रात ठढ र कारण और ई भयावणी लाग ही । राणो काटो डकर झूपढ म बढ न सायया ।

●

राज री वात

बिक्रमपुर रा राजाजी प्रजा रो ध्यान बटावण सारू भटनेर माय
आक्रमण बर दियो हो । इण आक्रमण सू राजाजी न दोलडो पायदो हुयो ।
अक तो राजाजी रा जिता ई विरोधी हा उणा । विरोध करण रो खुलो
मीको बोनो मिल्पा । दूसरो, जनता रो ध्यान भी राजाजी सू हटर भटनेर
कानी चल्थो गयो । छोटा मोटा जिक ई राजाजी र इण व्यवहार सू नाराज
हुय र आप-आपरे ठिकाण गया परा हा उणा माय दबाव नाखण रो मीको
मिलग्यो अर उणा न विरोधी घोषित करन उणा माय घाबो करण रो बहानो
मिलग्यो । इता पापदा हुवण र साग साग राज रा नुकसान भी घणा ई
हुयग्यो । जागा जागा छोटा मोटा उपद्रव हुवण सामग्या । राज री व्यवस्था
बिगडण लागी ही । राज रो खजानो खाली हुवण सामग्यो हो । घाट र
कारण राजाजी चेता झुक हुवण लागग्या हा । रोज रो बधतो खर्च अर
ऊपर सू पडतो काळ राज री जडा न हलावण लागग्यो हो । सेना री भावना
खाही कोनी ही । आ सगळी बाता सू परेशान हुयन राजाजी अक नूवो निणय
लिथो । राज री सेना री टुकडी बणावण री घोषणा करी । उण सेना माय राज
रो अधिकार राख्यो—सेना राजा र प्रति पूरी बफादार रही । इण सेना न
राजाजी खजान सू मीनू देवण रो नेम बणायो । इण सूरू सू राजाजी री अक
सेना बणण लागगी । ठिकाणदारा री सेना टूटण लागगी, कारण ठिकाणदार
सेना न मीनू तो देवता ही कोनी । माफी न दियोही जमीन भी स्थायी रखण
रो कोई भरोसो कोनी हो । इण र साग-साग बेगार ओर लेवता रखता ।
बगत वेवगत घोडी बहोत नाराजकी हुवण सू देस निकालो ओर दे देवता ।
आ सगळी बाता सू ठाकरा री सेना उणा सू मन मन म नाराज ई रखती ।

आ सगळी कारणां सूठाकरां री सना टूटण लागली अर राज री सेना री भरती बघण लागली । मोनू मिलण रो सालच अर राज री सेना रा कतबो—
दोलहो आवयण लोणां न आपर कानी आवयित कर हो ।

राज रो खरचो दिन दूणो अर रात चागणी बघता जाव हो । राजाजी आं सगळी वातां न ध्यान म राखर नूवा नूवा कर लगावणां सरु कर दिया जियां घूवा कर सासर कर व्याव कर वगर । आ सगळी वातां सू जनता और परेगान हुयली अर विक्रमपुर खाली हुवण लागल्यो । ठिकाणदारां राजाजी री इण गळती रो पूरो फायदो उठावणो सरु कर दियो रयत न भडकावणो सरु कर दियो । ठिकाणदार स्वतंत्र हुवण लागल्या हा । जेक तो काळ अर ऊपर मू इधव मासो । रयत री इजत बघणी ही मुसकल ही । इण र साग ई पिडारियां न मराठां सालच देयर शस्त्रावाटी कानी भेज दिया । राजाजी परेसान हुयन मराठां न भूठी हुडपा दी अर पिडारियां न भी भूठा सालच देयन पाछा भेज दिया । पण हुडपा रो मुगताण नी हुवण र कारण राज री साल जाव ही । पण उपाय काई करपा जाव । हार न मराठां पिडारियां न पाछा भेजण रो निरण लिया ।

राजाजी इनाम वाढी म पटा देवणा बद कर दिया । रेल पाकरी करवाई सू उगावणी सरु कर दी । इण सू राज री हालत और बिगडण लागली । व्यवस्था र नाव रो की कौनी रया । जागा-जागा उपद्रव हुवण लागल्या । कसबा खाली हुवण लागल्या । चौमासो जेठ सो निकळल्यो । माभो आज सो घोळो ई रयल्यो । सांगीडी सूवा वाज ही । आली रात अर मासो दिन डील बळ बोकरतो खीरां सो तपतो रवतो । आख्या रो पाणी सूकतो जाव हो । राजा रा कारिदा लूवां सा साता रवता । ओ पतो लागणो ई मुसकल हो क कुण राज रा कारिदो है अर कुण लुटेरो । दोना रो जेक सो ई व्यवहार हो—जनता न लूटणा । घूत लोग भोव रा फायदो उठावण म कदचूक हा । आ राज रा कारिदा र साग मिलर लूट मचावणी सरु कर दी ।

सिंध्या पड़ता ई बजार बंद हुय जावतो । दुकाना रा फाटक दिन मे आधा ढक्कन रवता अर माथा खुला । उधार देवणो अकदम बंद हुयग्यो हो । लोगां रो अक दूसर माथ विश्वास कोनी रयो । खरीददार अर लुटेरा रो भेद निवाळणो ई मुसकल हो । राज री आप अकदम ठप हुवण लागगी । बिणज चौपट हुवण लागग्यो हो । घरा रा भारणा ढक्कन ई रवता । जठ ताई पुरो विसवास नीं हुय जावतो रात बिरात बारणो ही नीं खुलतो ।

राजरी सेना जागा जागा ठाकरा रें बलवा न दबावती फिरती । राज री सेना र आवण सू रेल खाकरी देवण रा कोल करता अर उण र जावता ई पाछा मुकर जावता । इण हालत मे लुटेरा री बणगी । बिणज रा मारण लुटेरा सू भरग्या हा । घोळ दोफार राज मारण मे घांटेती धाडो नाखता रवता । बिणजारा आप र साम सठत लियां चालता । बाळदिया रुखासा साम राखता । सगळा सराजाम साम राखण पर भी घांटेती अर लुटेरा सू बणगी ओखी हो ।

विक्रमपुर रो बजार सूनी सासा भर हो । रात दिन चालता चरवा चुप हुयग्या हा । तकल्या डेरिया सूना पड्या हा । खडी चुप ही । रंगरेजा री आगळ्या जिकी रात दिन रंग मे ई रवती सुनी हुवण लागगी ही । लूगडी छापणवाळा ठपा धूड सू भरीज हा । छीट छापणवाळा पाटा सूना पड्या हा । बधेजण री आगळ्या रो रंग फीको हुवण लागग्यो हो । आख दिन हालता हाड अब उबास्या सू टूट हा । बगत साव माडो हो । कतारिया रा बळध बठा ई बठा रवता हा । धान-सोलती ताकडी भेली हुयोडी पडी ही । नगदावण माथ खरीददार कोनी हो । डूबत खात रा ग्राहक घणा ई हा पण सूटायर दुकान कोनी चलायीज । काई अक दिन रो काम घोडो ई हो । रोजगार मूळधन सू पेट भरण रो नाव कोनी । हाथ र सारसू मूळ र आधार माथ टाबरा ॥ पाळणो अर मूळ न सुरक्षित राखणो पड है । काळी पीळी चालती आध्या सू शहर मे घूडा रा धोरा तो बधता जाव हा, अर भूख सू लोग मरता जाव हा । विक्रमपुर उजड़त शहरा री गिणती मे आया जाव हो ।

राजाजी बान रा बाबा हा । ब बान भरीग्यां पछ साच भूठ रा निणम ई
 कोनी कर सकता ॥ । घणकरा ताजिमी सिरदार ई धरमचंद बंद रा विरोधी
 हा । कारण बो नो तो सावता अर ना सावण देवतो । सजान री हासत
 बतावता अक दिन धाकळसिंह सिरकाय दी ब धरमचंद तो राज री रकम
 साव है । राजाजी बन दो तीन बार इसी बात हुयी जण उणां न पक
 बिसबास हुमरयो अर उणां उण न भटनेर सु जहरी बाम रा नाव सेपन
 बुसायन मारग में ही जहर देयर मरवाय माक्या ।

●

विक्रमपुर रो खाको

राणो विक्रमपुर पूग्यो जण घडी दोदिन चढग्यो हो । डाफर चाल कोनी ही । ठड की जमाव माय ही । घूरी दरवाज र माय बढता ई मतरा री गवाडी ही । मल पाणी रो नाळो मदो मदो बव हो । नाळ र सार सार धूधनी हलावठा गल-सूवर भागता फिर हा । नागा छोरी छोरा बार लार लार नाठ हा । आगे चालर लोहारा रा गाढा लाग्योहा हा । बारी धाकणी होळ होळ चाल ही । टावर सुसिया रोटी बनायर खाव हा । छेणी माय घर कर हा । उणा र आग खाली चीक पड हो । हजार अंक हाथ चाल्या पछ नदण्या रा परिया हा । उणा रा केई बारणा बढ हा भर केई खुला हा, जाण रात भर री रगत न दिनुण सुस्ती साग बिछेर हा । इणा र पसबाढ भिस्ती रवता हा जिना पाणी री मसका भर भरन लोगा र घरा मे पाणी पुगाव हा । इणा र पाछे तेल्यो री धाण्यां चालती ही । बजार मे मदीवाडो हुवण सू इणा री पाण्या दिन चढघा पछ चालणी सरू हुवती । पाणी रा बल्लघ हारग्या हा । तल्यां र सार कुम्भारा री चाकी ही । कुम्भारा र घरा र सार नाया ही जिना मांय सू धूधो मिक्कल हो । कुम्भारा र पसबाढ धूनगरा री बसती ही । सुयारा री बसती भा दोना बसरयां सू भागे ही । मसोल री छट-छट अलग ताई सुणीज ही । राणो इणा र सार हुवतो यको गणेशजी री बगेची पूग्यो । दरवाजो खुलो हो । बगेची र माय बढता ई डाव हाथ कानी कुड हा । कुड र सार कांकर जमायर पामतण बनायोदो हो । बिरखा म पामतण र पाणो मू कुड भरोजतो हो । जीवन हाथ कानी खुसी बासल हो । बासल म जाळ भर नीम रा रुख हा । सामन गणेशजी रा मंदर हो ।

दोफारां पछ राणी घनकी सू मिसन वासत सफील र बार बार खाल पडथो । धाहर रो कूडो जाना जाया पडया हो । सुभाया जगल जावण साक सफील रो सारो लेवतो ही । ज्यू ज्यू राणो सफील छोडर आण बधतो गयो उणन भाडका भरघो मारग मिसतो गयो । मारग म ठोड ठोड सुसियां रा बिल ई निजर आव हा । भाडवया र सार सार राग काडघोडा लाडा ई हा । ऊदरां रा बिल ठेट ताई दीख हा । कठई कठई मरघोडा जानवरा रा हाडका पडया हा । गिरभडा भास घूट घूटर खायग्या हा भर हाडका सू रात न सोगां ॥ जिन रो बम हुब हो । राणो उतावळा पग राखतो चाल हो । मारग मे दो अेक तळामां ई दीखी जिकी सूकी सडाक पडी ही । पाल माथ ऊग्योडा दरखता र नीच सासर बठा बठा जुगाली कर हा ।

राण न सुरजनसिंघजी र डेर कन पूगता-पूगता घडी खड लागगी ही । बठ पूगर गमछ सू मूगो पूछघो । पोळ मे बडताई देख्यो क घूतरी माथ माचो ढालर पोळियो बठो बठो तावडो लेव हो । अर चिमठी बजायर सुसती उडाव हो न सुगन मनावण रो जतन कर हो । पण तावड म सुसती ओर गरी हुबता जाव ही । आख्या म सुसती री भलक निजर आवण लागगी ही । राण न बडतो देख्यो तो मन म गाल वाडी भर होठा सू मुळकतो यको भोस्यो—

ज माताजी री । आवा, पधारो ।

ज माताजी री । तावडियो लेवा हो बाई ?

हा । भावो खाली करतो वोन्यो—आओ बठो ।’ आग कयो—
हाल ताई पाछा गाव गया कोनी काई ?

काल ताई जासू ।' माच माच बठतो राणो बोल्यो—'मिलतो जाऊ अर समाचार ई लेवतो जाऊ आ मोचर आपन तकलीफ देवण न आयग्यो ।

'म्हान काई तकलीफ है ? आपन जरूर आवण जावण री तकलीफ हुयी हुसी ।

म्हान काय री तकलीफ । अक पडो बेसी करधो सही जिकं सू आप सोणा सू मिलणो ई हुय जासी ।

हा, आ बात तो साची है । चर माच जीवण र आखरी सास रो भाभास लावतो बोल्यो— आपरो आवणो तो कदई कदई ही हुब अर म्हे अब किता सदाई बठघा रसा ।

इसी काई बात है ? धीरज बघावतो राणो बोल्यो—'हाल किता पाच बीसी बरसा रा हुयग्या ?

'बरस तो हास ताई सोचतो सोचतो पोळियो बोल्यो— तीन बीसी वन ई पूग्या है पण दम सू डील डीलो हुयग्यो ।' पछ जोस लायर बोल्यो— 'नी तो हू ई आज मोरच माच हुवतो ।

मोरच रा काई हाल है ?' बात मे रम घोळतो राणो बोल्यो ।

'हाल तो माढा ई है । पोळिय कयो—'बाट्यां मे ई बगत गुजार दियो । चिलम पाणी रो पूछधो ही कोनी ।' अर बो चिलम भरण न उठधो ।

घोडी ताळ दोनू चिलम पीवता रया । अब धनको न हेतो पाढ दो ।' राण कयो ।

ये ही नीच खडा हुयर हेलो पाढ दिया । आप रो नाव सुणता ई आ जासी । मन न्यू फोडा पालो हो ?' पोळियो बोल्यो ।

कोई बात नीं ।' राणो उठर जावतो बोल्यो ।

राण जनानी डोढी वन जायर दो तीन पेढघा ऊचो चडर हेतो पाडयो । आवण सारू उधळा आयो । चौक म सगळी सुगाया बठी ही । हेलो

मुण्ठा ई घनकी मिलन सारू नीच आवण लागगी । पेठपा सू घनकी खापी खापी उतरै हो पण उण खयावळ में अक ठराव हो । मैदी रब्बोडो हाथ जण बा भीत र लगावती उतरण लागी जण राण न ह्या लाग्यो जाण बा भीत ई घनकी र साग नीच उतर है । चाल में मघराई ही । आख्या र भयारा माय कामदेव रो घनुष तण्योडो हो । कीया री चाल कामण कर ही । पेठपा सू नीच उतरती री कमर भालो मारती सी दीस ही । पेट ऊपर दूधडिया छळकता हा । राणो कागण रो रसियो सी देखतो रयो ।

घनकी री उतरती सांस राण र लागी जण उणर होस बापरघो । पूक गिटतो राणो बोल्तो—‘काल हू जासू । काई समाचार बवणा है ?’

राजी खुसी रो कय दिया । काळ कोया सू की पूछती सी वाली ।

राणो होळ होळ सक बुदबुदायो । सगळी बात बतायर खलारो करन जोर सू बोल्तो— तो हू जावू । राजी खुसी रा कय देसू ।

राणो मुडर डोडी र बारण सू बार आयो अर खूतरी माथ जायर गट माय सू तमाखू काढ न बिलम भरी । साफी निचोयर लपेटा अर मीगणो फोडर तमाखू माथ राख्यो । हळकी सीक फूक खाचर पछ जोर सू खाची । बिलम माय अकर तो जोर री सी उठी अर पाछी मिटगी । धूबो छोडतो पोळिय बन आयो अर बिलम देवतो बोल्तो—तो थे ई फूक खाच को ।

‘ये ई पीवो । मन घासी मा जासी । पोळिय कयो ।

राण दो तीन बस सागोपाग खाभ्या । तमाखू बळर राख हुयगी हो । बिलम भाडतो राणो बोल्तो— तमाखू तो सातरी बणायी है ।

‘हां, हू आप ई भाड-बूटर बणावू हू । राजी हुवतो पोळियो बोल्तो ।

मोडी ताळ ह्ताई करन राणो पाछो टुरघो । उण रा पण तो मारण माय चाल हा अर मायो योजनावा माथ विचार कर हो । दिन आधण लाग्यो हो । ठड बघण लागगी ही ।

अभिसार

ढरै र लारल वारण साम धोड़ी दूर जाऊ नीच घूधी ओढ़पा मानस
 बढघो हा । जन साढ जबघोड़ी ही । मोरी हाथ म ही । पाहर रात री तोप
 दागीजगी ही । डाफर बाज ही । तड तड करन बूना पड ही । घुरसळी सी
 जाह्या भाट बानी जाव ही । सूसाढ करती डाफर, भरी सीयाळ री अघारी
 रात । पोहर अक बीत्योड़ी रात इया साग ही जाण जाधी रात हुयगी हुव ।
 मकरायत री सुनसान रात । आभा दिनुन सू ई काल बादळा सू भरीजग्यो
 हा । ठर ठर न भिरमिर छाटपा पड ही । मूरज रा तो दरसन ई कोनी
 हुया । निन घाळ ग घोर अघारी हो । सिंभपा दो घनी पकी ई पडगी ही ।
 हिमाळ सू चालती ठा विजमपुर न आपरी बावा म घर लियो हो ।

ठा न चीरती कोचरी बोली पण ठड र भार म उण री आवाज नवगी ।
 धोड़ी ताळ पछ भाट र नीच मू अक काळी छिया उघडण लागी । छिया
 हाळ होळ जाग भाव ही ।

तीन ध्यार पावडा आग आयर राणा बात्यो— आयगी ?

हा । पड तर आया ।

जीण माथ मू घूधी उतार न दी । ग्रा उण न ओर ली । दोनू जणा
 साढ माथ बठम्या । मोरी र नसा न स मा न उभा हुयर भोजासर बानी चाल
 पडा । रामसर रा मारण जण बीच म आयो सा न पलडा मारण छोर
 बठीन पटगी । दा घडी ताइ सीधी अक ई धान मू चानती रयी । नत न
 माताजी र मिदर री घजा दीखण लागी । दोन जणा माताजी न मन मन म
 ई मिमरण करन मिदर न जीवन हाथ बानी छोडर गाव र बार बार ई आग

निकल गयी। आग फेर सीधो राज मारग छांडर धाड़ती मारग ल लियो
जिको छोरो अर सीधो पड़ता हो। पण उण मारग म खतरो ई घणो रवतो।
रात तिन मोत र मर खण आळी न अ मतरा कोई मतरा को लसावता नी।

छाटपा कण ई जोरां चर ही तो कण ई मोळी पड ही। पण ज्यू ज्यू
विप्रमपुर लार खण लागग्या बादलवाई ई सारखण सागगी। पून र
माग दोडता बादल आम न माली करता जाव हा। आसमानी आम म
आठम रो अधविषको बाद डापर र साग-माग मुळकण सागग्यो हो। तारा
छिपता जाव हा पण चानण र साग ठड बधती जाव ही। ठडी टार हुमोडी
आगळपा मांय म मोरी पडू पडू हुव ही। पागडां मे पग अक्कीजन लागग्या
हा। बसा मू भूषर बणायोनी मोरी भीजी तो कोनी ही पण सीली हुवण म
बिमठी बरफ बणती जाव ही। नाक मू साग सवणो मुसकल हुयग्यो हा।
नोनु हाथ अर पग बराबर हाकना जाव हा अर घाडी घोडी ताळ पछ
ओडी लगावता जाव हा। साड लार भाग नम हलावनी सीधी गण म
चालती जाव ही जाण लार गोत्री पग ग्रावता आव है। डीन ठड सू अक्कर
जरू हुयग्यो हो। सवार बोलागला बठा हा जाण उणा रो अक् ई काम हो
भाग चानणो। साग धर कूचा धर मजला चालती ई जाव ही।

रात बधती जाव ही अर मारग कटती जान हो। सामन लाबी चौडी
फायोडी निदरोही चानणो रात म मिनान करती सी साग ही। साड री मोरी
ज्यू ज्यू नीती पड ही साड हुवा हुवती जाव ही। गाव घूमडा सा उभर हा अर
मिट हा। जुन्न पीळा पण लागग्या हा। किरत्या छिपगी ही। सप्तपि ध्रुवजी
रा चकर लगावता लगावता चकम्मा ह। हिरण्या दोडती-नोडती बसक पंगी
ही। बाद आधूण न जावता जावता घोळो पडण सागग्यो हो। बीणावाटी
री घरती आयगी ही। खजडा दूर दूर ताई घूमता दोख हा। कठई कठर घोर
बावळिया सुगन मनाव हा। गाव र गोरव पीपळ निजर आव हा। अगूण
कानी आभो फाटण लागग्या हो। जावती रात री छिया धाळी पडती जाव
ही। पून री ठड म अक नूई चेतना रो मान हुवण लागग्या हो। काळो चीरती
आखी रात री सफर सू डापर चकर आम री जडघा म छिपण लागगी ही।

अभिसार करती रात धर मावण लागगी ही । आभ री जडपा म
 फूटती लाली अंक नूबो उत्साह पदा कर ही । नूब उत्साह र माग केयी नूवा
 सवाल आस्या आग आव हा । आधो भविष्य छाती माथ साप सो लोटण
 लाग्यो हो । राणो गमछ सूनू मूठो पूछर जाण आपरी सगळी चितावा मिटा
 वणी चाव ही पण भविष्य री समस्यावां ओर घणी भारी हुय न चर माथ
 जमण लागगी ही । पाकयोडे तूब सो सूरज सामन दीखण नाग्यो हो ।
 परभाती पून डाफर न थपवया देयर मुवाणती जाव ही ।

धनकी न उवास्या आवण लागगी ही । चुटकी देयर बा नीद री मुमती
 भगावणी चाव ही पण बा ओर गरी हुयन आव । उवासी गावती धनकी
 बोला—'ओर कितोव अळगो चालणो है ?'

अव डूगरी आयी ई समझी । नीद आव सो । किरची दवता
 बायो—'इणत गलाफ नीच दबाय ल । नीन उड जामी ।

सूरज र तावड मे डूगरी अळग सूनू ई चिलकती निजर आव ही । ठण
 थार पून र साग हालती उणा रो स्वागत करती सी निजर आव ही । डगरी
 माथ बगली चानी उय चमक ही । पून सूनू लाल घजा फरावती निजर आव
 ही । ठड हळकी हुवण लागगी ही । आगळ्या म जान आवण लागगी ही ।
 सीली चुधी पमवाड हुवती जाव ही । साड नूब जोस सूनू ओर साधी चालण
 लागगी ही । भाठा रा पका मारण आयभ्या हो । चेत चेत करन राणो
 साण न गल री विकटता सूनू साबचेत कर हो । पण कणई कणई साड न ठोकर
 लाग ई जावती ही । डूगरी री गुफा बिल उय साप नीखण लागगी ही ।

जडपा म पुण्या पछ साड जकायर उतरधा । जीण उतारन खेजडी र
 सार राखी । साड न बाधर दानू गुफा कानी चाल पडधा । जायण तू पली
 साड रा दोनू कान उतार न रखी म घाल लिया भर रखी ग्राघ राख ली ।
 ठावा ठावा पग राखता नेनू जणा गुफा कानी जाव हा । गुफा री गाडी आटी
 टूटी भर ऊंची नीची हुवण म चण म दोरी ही । दोनू जणा बराबर चढता
 ई जाव हा ।

वाडी कनै

जिन घड़ी अब चढ़ाया । बाबाजी धूणी बन बठा हा । धूवो होळ होळ धूणी माय म उठ हा । मीमणा छाणा भर डडा धोर रा टुकडा नागर बाबाजी बासनी जगावण री कोसीस कर हा । धींविमो धूणी म लडो कर राख्यो हो । तूबी बन ई पनी ही अर सार ई बिमम आडी मे-योडी ही । बाबाजी अवार अवार ई बगली ठकन माथ आयर यठया हा । धूणी चितायर दो बाटया बणावण रो विचार कर हा । उस न पेडा माय मू ऊवो उठतो साफो देखर सोवण लाग्या क कुण हुसी । होळ होळ राण रा चरो साफ निजर आयग्यो । चरो पचाण डचरज करघो क साग आ कुण हुसी । रसी ठड मे अठ कियो आया ?

पाय लागू बाबाजी ! राणा बाबाजी न आमण माथ बठा देखर बो-यो ।

तुम रवा । आज कठीन सू ?

बिहमपुर बानी सू ।

आली रात चानता आया हो काई ?

हां ।

साग कुण है ? आवा पसी हाथ तपा लो ।'

धनकी बाबाजी र पगा म नमस्कार करन धूणी बानी अपूटी बठनी । राणो हाथ तपावण नाग्या । बाबाजी बो-या— हाथ तपा स । धनकी थो १ ताळ हाथ तपावर गुफा बानी मुस्तावण सारू गयी गरी । राण सगळी

बात बतायी अर सेसावाटी कानी हुवण आळी नूई बाता री जाणकारी करी । सगळी बाता हुया पछ राण कुड वन जायर कमडल र पाणी सू हाथ मूढो धोयर पाणी र गुटक साग किरची नी । घनकी न ई हाथ मूढो धोवण रो कयर पाछा आयन बठम्यो ।

दोफार पछ राणा घनकी न लेयर पाछो टुरम्या । बोस आळ धोर वन राणो मारग छोडर ऊजड हुमम्यो । घनकी पूछ्या— अठीन सिधारु चालो हो ?

आपा र रवण रा जठ बदावस्त है बठ चाला हा ।' साड थोडी ताळ ताई धोर री जडा म चालती रयी । धोर र पसवाड अेक हरघो भुरमुट दीक्ष्या । साड सीधी बठीन चालती रयी । सिप्या पडण म आधी पोहर बाकी ही जित तो राणो भुरमुट कन जाय पूग्यो । गाडी माथ मूळा, कादा, गाजर सूआ पालक अर पोदीण री गाठडधा पडी ही । जावण री त्यारी ही । सवार न देखता ई बाडी माथ सू माळी बार आयो अर पचाणर बोल्या— आवो राणा । हू तो जावण री त्यारी मे ई हो ।

साड जकायर दोनू जणा उतरधा । माली राण न बाडी म लेजायर सगळी बात बता दी अर भूपडी देखायर रवण री जागा बता दी । चाच दिजायर ताजो पाणी पीवण री बात बता दी । बाडी च्यार पाच बीघा म ही । बाडी र च्यारुमेर वाड सगायर सासरा सू बचाव करधाडो हा । बाडी म बडता ई छाटी छोटी क्यारधा बणामोडी ही । बाडी री ऊचाण माथ धरी बणायर चाच लगामोडी ही । माटी री डालची बाघ्योडी ही अर अेक कानी दसेक सर रो भाठो वाघ्योडो हो । सेजड मीच छोटी भूपडी ही जिकी म अेक माचो हो । दो च्यार माटी रा बरतण हा । माच माथ आढण बिछावण सारू गूदडा राख्याडा हा । बाडी मे दस बार क्यारधा ही जिक्या म हरी सबजी लगायोडी ही । माळी सिप्या ताड बाडी म काम करतो, पाणी देवता सबजी उपाडतो, धोवता अर खारिया म का चादरा म बाघर घर ले जावतो । दिनूग घर रा लुगाई टाबर धान सट वेच आवता । माळी पाछो दिनूग अठ

आ जावता अर सिद्ध्या समान ल जावता । सार सीयाळ ओ ही हिसाव रवता । चौमास अठ ई रवता । खेती ई करतो । माळी न जावण रो क्या पछ राण धनकी न भूपडी म चन मूरवण रो कयो ।

साट रो जीण उतारन पाणी पायर बाढी म पडी र बाध दी ।

धनकी भपडी म सोयमी ही । राणो घूणी चेतार कामळ ओडघां तप हो । अक अक छाणो अर घोडी घोडी भुरकस जरुरत मुजब उणम नासतो जाव हो । भुरकस नासता ई अक साग सौ जोर सू उठती अर पाडी ताळ पछ पाछी दब जावती । रात र साग ठड ई बघती जाव ही । च्यासु कानी पाणी हुवण सू ठड आप र नांव मू ई जाणीज ही । रात रो ओभको डील म सुसती लाव हो । पून ठड र भार मू मघरी पडती जाव ही । दूर दूर ताई बोलता गादडा मीद री भेरघा न तोड हा । राण मीद उडावण सारु टसरिय माय सू किरचा काढर सय सी ही । पण किरची ई ठड री मारी ठडी पडगी ही । राणा घूणी कन कूकडो बघ्याडो पडघो हो । आधी रात पछ धनकी बार आयी अर राण न दव र हासी अर उणन हाथ भातर भपडी मे ले जायन सोबाण्या ।

तीन च्यार निन बाता बाना म ई निकळव्या । राणो दूगरी माय जावर पता करन आय जावता पण हाल ताई बसी पूगी कोनी ही । सीजी बार गयो जण बसी मिली ही । गाढीवान सू सगळी जाणकारी स्त्री अर दूसर ई दिन बेगो ई धनकी न सयर पाछो आवण रो कयर पाछो आयो । धनकी न अगल निन चालण री बात बतायी अर बेगो ई गाव पूगण रो कयो ।

याद री दसतक

दूज दिन धनकी न डूगरी बन लायर छोड दी । वली धनकी न सयर खाना हुयगी । राणो कन लडो देखता रयो । जीवण र अध्याय रा भेक पाठ पूरो हुमग्यो अर अब नूवा पाठ सरू हुब हो । आखो दिन बली चालती रयी । धनकी सोचती रयी । हिचकोळा र साग विचारा रा सातण दूट हा अर जुड हा पण धनकी रो सारो कोनी छोड हा । यण साचण सू धनकी और धणी अलूमती जाव ही । एण उलझाड रो ना तो कोई आदि हो अर ना अत ई हो । पाणी-पेसाब सारू वली कर्णई काई कूब कन ठरती अर पाछी चालण लाग जावती । धनकी सोच ही ओ जीवण वसी दाई है जिक न रात दिन चालणो है । चालता चालता भेक दिन बलध बूटा हुय जासी, जूवो इणा र खाघ सू उतार न दूजा नूवा बलधा र खाघ माघ राख दियो जासी अर आ बलधा न मरण खातर खेता मे छोड दिया जासी । आज धनकी कन रूप है, गुण है पूछ है काल बुढापो आसी जण भूपड मे भेज दी जासी अर रावळ री तरफ सू पेढिया मिलसी गुजार खातर । पण मन ओ कोनी मुगतणो पड ज कदास धनडियो हुय जाव

दूजो भावण सू भटको लाग्यो । चालता विचार दूटग्या । काल ठाकरा न ओ पता लाग्यो क टाबर किण रो है तो दोना रो जीवणो इ मुसकल हुय जासी । इण भय सू बा डरण लागगी । आदमी रो समझ डर सू आधी हुय जाव अर डर न सामन देखर तो नाठ जाव । ज समझ नी नाठ तो सामल रो भय नाठ जाव अर तू-तू म ई सगळो निपटारो हुय जाव ।

हा ब कव हा नी क ठाकर तो मोरच माघ गया परा हुसी । दो-तीन महीना पछ आसी जण सारी बात हुसी अर किण न पतो चालतो क ओ किण

आ जावता अर सिद्ध्या समान ल जावता । सार सोयाळ ओ ही हिसाब रवता । चौमास अठ ई रवतो । खेती ई करतो । माळी न जावण रो कया पछ राण धनकी न भूपडी म चन सू रवण रो कयो ।

साट रो जीण उतारन पाणी पायर बाढी म पडी र बाध दी ।

धनकी भूपडी म सोयमी ही । राणो घूणी चेतार कामळ ओठ्या तप हा । अक अक छाणो अर घोडी घोडी भुरकस जरुरत मुखब उणम नाखतो जाव हो । भुरकस नाखता ई अक साग ली जोर सू उठती अर घोडी ताळ पछ पाछी दब जावती । रात र साग ठड ई बघती जाव ही । क्याह कानी पाणी हुवण सू ठड भाप र नाव सू ई जाणीज ही । रात रो ओभको डील म सुसती लाव हो । पून ठड र भार सू भघरी पडती जाव ही । दूर दूर ताई बोलता गादहा नीद री भेरघा न तोड हा । राण मीव उडावण सारु टसरिय माय सू किरची काढर सेव ली ही । पण किरची ई ठड री मारी ठडी पडणी ही । राणा घूणी वन वूकडो वण्योडो पडयो हो । आधी रात पछ धनकी बार आयी अर राण न देव र हासी अर उणन हाव भालर भूपडी म ल जायन सावाण्यो ।

तीन च्यार णिन बाता बाता म ई निवळय्या । राणो झूगरी माघ जायर पतो करन आय जावतो पण हाल ताई बैली पूगी कोनी ही । तीजी वार गयो जणे बैली मिली हो । गाडीवान सू सगळी जाणकारी ली अर दूसर ई दिन बेगो ई धनकी न लयर पाछो आवण रो कयर पाछो आयो । धनकी न अगल दिन चालण री बात बतायी अर बेगो ई गाव पूगण रो कयो ।

●

याद री दसतक

दूज दिन धनकी न डूगरी कन छायर छोड दी। बली धनकी न सेयर रवाना हुयगो। राणा कन लडा देखता रयो। जीवण र अध्याय रो भेक पाठ पूरो हुयग्यो अर अब नूवा पाठ सुरू हुब हो। आसो दिन बली चालती रयी। धनगी सोचती रयी। हिचकोळा र साग विचारां रा तातण दूट हा अर जुड हा पण धनकी रो सारो कोनी छोड हा। घण साचण सू धनकी और घणी अलूमती जाब ही। इण उलझाड रो ना तो कोई आदि हो अर ना अत ई हो। पाणी पैसाब सारू बली कणई काई कूब कन ठरती अर पाछी चालण लाग जावती। धनकी सोच ही ओ जीवण बली दाइ है जिक न रात दिन चालणो है। चालता चालता ओक दिन बलध बूढा हुय जासी जूवा इणा र साथ सू उतार न दूजा नूवा बलधा रें साथ माथ रास दियो जासी अर भा बलधा न मरण खातर सेता मे छोड दिया जासी। आज धनकी कन रूप है गुण है पूछ है काल बुढापो भासी जण भूपड म भेज नी जासी अर राबळ री तरफ सू पेटियो मिलसी गुजार खातर। पण मन ओ कोनी मृगतणा पड ज कदास धनदियो हुय जाब

बूजो भावण सू भटका लाग्या। चालता विचार दूटग्या। काल ठाकरा न भा पतो लागग्यो क टाबर किण रो है तो दोना रो जीवणा ई भुगवस हुय जासी। एण भय सू बा डरण लागगी। आग्यो री समझ डर मू आधी हुय जाब अर डर न सामन देखर ता नाठ जाब। ज समझ नी नाठ तो सामन रो भय नाठ जाब अर तु-तू म इ सयळा निपटारो हुय जाब।

हा, ब कब हा नी क ठाकर तो मारच माथ ग्या परा हुका। ग-जीन महीनां पछ भासी जण मारी बात हुसी अर किण न पना चानमा क आ किण

रा है । हू विजयपुर स दिन चढायर जायी हू । आज अर काल म काई फरक कोनी । जीव न ब्यावस दियो । पण कालजो बार बार जागा छाडतो जाव हो । ना सासरो ना पोहर अर ना नानाणो । राड हू पण रडायो कोनी । सगळा है पण की कोनी । मन मा कानी भाग्यो । मा सगळी बात समझ है पण उण रो सारो कोनी । जे सारा हुनतो तो आपरी औला न कुण इया वचणी चाव । हुय, जण बोई लायी हुयी न कोई पीठी । हावण हुया । अकूरडी माथ र टावर ज्यू पालण पोपण हुयो । कोई बाप भी हुमी अकली मा तो पदा कानी कर सक हो । काई पुरुष नाव रो प्राणी जरूर हुसी । पण उणन कवई दख्यो कोनी । आग र लार मा न ई देखी । या भी सग हा अमूभी अमूभी रवती । घाडी बडी हुयी जण रावळ म फिरण लागगी । मा न छोटा माट काम म सारा देवण लागगी । उतरिया पुतरिया गाभा स तन ढाकण लागगी । रात अर दिन भाजता भाजता ई निरळण लागग्या ।

कवराणी सा रो ब्याव मडघा जण मन घणा ई हरल हुया पण म्हारी मा ता जावी रात बम सू ई रावती । उणरो बम साधो निकळघो अर मन कवराणी र साग मेल दी । मन की पत्तो कानी हा । जीवण इतो करदो है रोटी इती मूषी है । मैं मन म सोच्यो क मा रो रोवणो फालतू है । दस बीस दिना रा अठीन अठीन रवणो है इण म मन काई दुख है । बीती जण पता चाल्यो क मा रा जी मैण सू ई मुसायम है अर उण रो अनुभव बडो ई लारो है । भोग्योड जीवण न पाछा कोनी भोगणा चाव ही अर ना आप री औलाद न भोगण देवणा चाव ही । पण विधाता रो खेल बडो ई बिचित्र है । उणरी मरजी र मुजब खल न खलणा ई पडमी ।

अकूरडी रो धन निखरण लागग्यो । पीठी हुयी अर बनडी रा गीत गायोज्या । रातूरात ब्याव हुयग्यो । अक घडी म सगळा नय-दसतूर हुयग्या जण पतो लाग्यो क म्हारा माल टक री हाडी सू ही हळको है । मन म मसोजर मरगी । पण काल काई हुवण आळो है इण रो आज मन पता कोनी हो । ओर आग ई चालर हुसी । समय रो फायदो उठाया कवरसा । मन अक नि

ढाळ ली। घनकी तिलमिलाय न उठी। अ किता कुजीबला है। आप र
स्वारथ सू सामल रो नास ई कर देव। साळा कुत्ता दाई गली गली भटकता
फिर अर मन ई भटकण न मेल दी। इण भटकत जीवण रो अेक नूवो अनुभव
हुयो। आस्था हुयो। आत्मो मार भी सक है अर मरत न बचाय भी सक है।
राणो बचावतो निजर आया। साळा। घडी अेक खेल खेलता अर लात री
दयर पाथी काठ देवता। व आप री तुष्टि चावता अर म्हा सगळ्या न
कुतह्या समभता। मजबूरी रो फायदो उठावता। ओ पछ ही पतो चाह्या
क मोटियार लुगाइ आखी रात किया कन सोव? आत्मविश्वास अर
त्याग काई हुष है? थोडा दिन रो सरग हो अर उण सरग रो फळ पेट म
लेयर चालू हू। अचाणचूक ई हाथ पेट माथ फिरग्यो अर पल सू पट न थोखी
तर ढगयो। किती बडी विडबना है आज जिक रो पतो ई कोनी उण माथ
कितो दस्तमिनान किती सुखद कल्पना।

फेर विचार पसबाडो फोरण लागग्या। जे धोखो दे दियो तो? आपणो
काई लियो। आपणो विश्वास आपण साग है, आगल रो धाखो आगल कन।
ओ धोखो भी बडो मीठो है। याद करता-करता ई जीवण निकळ जासी।
अत मे बा ही तो काम हुसी जिको आज ताई हुबतो आयो है। आपणो आपण
साग ई खतम हुय जासी। अक् नूवो खल फेर खेसीजसी अर उण रा पात्र
हुपसी आपणी भीलाव अर उणा रा करम। पण उण सू पसी पुराण खेल रो
पटाक्षेप को हुबण दू नी। आग

बसी चालती रयी बात फिरती रयी। दो दिन अर अेक रात विचारा
म ई निकळग्या। गाव पूगी जण दिन चिलकारो मार हो। गढ म सरणाटो
छायोडो हो। बसी र गाग ही अरु ईर्ष्या चेतन हुयर फिरण लागयी।

बोध री छिया

घनकी र बसी म खडर खाना हुयो पछ राणो घनी ताल ताई बलघा र खुरा म उडती रजी न देखतो रयो । घूळ रो गुबारो अकदम लोप हुयग्यो जण हारन बो पाछो गुफा कानी चाल पड्यो । आख दिन राणो पसवाडा फोरतो रयो । सरदी रो दिन छोटी हो पण राण न पाड सो लाबो लाग्यो । बढी मुसकल म सिझ्या पडी । बाबाजी आरती करण सारु बगली म जावण लाग्यो जण बा राण न आरती करण सारु साग चालण रो कयो । राणा इया बो-यो जाण कोई छव महीना रो रोगलो हुव । बाबाजी हसर कयो—
हाल बोहूळो जीवणा है । अर आरती करण न गया परा ।

राणो सूनी-सो बोहूळो देर ताई धूनी कन बठो रयो । हार न, उठर कामळ ओठर गुफा र धारण कन सोयग्यो । अघारी रात होळ होळ उतरण लागगी । सगळी दूगरी अघार म छिपगी । पून रो जोर बघण लागग्यो । गाभा फाडती ठड पडण लागगी ही । सूनी निदराही सूसाडा मारण लागगी ही । तारा स भरघो आभो ससार र जीवा री करणी न निरल हो । पून र फटकार म घोर पलीतणो रो राग गाव ही । गुफा अघार घुप ही । राणो आख्या फाडर अघार मे खोज हो पण उण री निजर खाली हाथ ई पाछी आव ही । चेताछूक सो हुयोहो राणो च्यारा कानी देख हो अर हारन आख्या पाछी काठी माच लेव हो । अघार म राणो अपण आप म ई डरण लागग्यो हो । कण ई उणन इया दीख हो जाण साप उण र कानी आव है । कण ई उणन पन्चाप मुणीजता । राण न रात आधी मू घनी बीतगी लाग ही । मन म सोच्यो आज बाबाजी नीच आसी का कोनी । अकल म ई आखी रात रबणो पडसी । इया सोचता-मोचता ई राण री मोट लागगी ।

बाबाजी बेगाई आरती कर न नीच आयग्या । राण न सूतो देखकर बाबाजी घूणी म छाणा, मीगणा नासर बासती जगाया अर भाटो ओसणर बाटिया बणाया अर खीरा माथ सकण लागग्या । सिक्या पछ वान बोभर मे ओट दिया । सिकता बाटिया री सागीडी सुयष आव ही जिकी पून र फटकार सू गुफा म ई गयी परी । राण री भूख चेतन हुयगी । अस्थिर बिचारा न छोडर बो घरती माथ आयग्यो । उठर बार आयो अर बाबाजी सू बोल्पो—
भाज तो बोहली जेज लगाय दी ?

‘नही ता, आय ता बेगो ई गया हो । तन सूतो देखकर बाटिया बणाय न बोभर मे सिकण सारु ओट दिया है । अबार सिक जासी ।

बाबाजी छाणा, मीगणा नाखन ठूठिय रो सारो नियो । फूक लगायर जगाय दिया । घूणी सू निकळती भळ सू राण रो चरो चमक ही । राणो आपरो मूढो लुकोवणो चाव हो । घडी घडी लिसाड माथ हाथ फेरतो जाव हो जाण किणी गम्बोडी चीज न जोवतो हुव । पण बठ ना ता नूवा बिचार आव हा अर ना पुराणा बिचार आपरी जागा छोड हा । बा सूतो सो बठो हो । बाबाजी राण कानी इया देख हा जिया मोकळा बरसा र लाव इतिहास रा पगलिमा लिसाड माथ मड हा । राणो उणा न मिटावणो चाव हो पण ब और घणा उघडता जाव हा । बरसा सू भेली हुयोडी पीड और सघन हुवती जाव ही । राणो टूटतो जाव हो अर कण टूटर बिस्तर जावला की पतो कोनी चाल हो । जेक बिस्तराव भेलो हुयडो हो राण र माथ ।

मून भागता राणा बोल्पो— बाबाजी ! काई बसाळ घटना घटमी अर हू उण घटनावा रो जेक सासी मात्र हू । सगळी घटनावा न भेली करणो चावू तो भी बा सगळ्या न पाछी भेली कोनी कर सकू । उणा न भेली करणो चावू तो भी ब सगळी बिस्तरघोडी रसी अर हू बा सगळी बाता रा जेक कण मात्र ई रपग्यो हू । विश्रमपुर सू चाल्यो जण धनकी न आगल जासण बठायी हो । ठड तो कच ही क पढसू जिकी आज ई पढसू । चालतो डाफर गाभा फाड-फाडर काळज न चीर ही । मारग म दो बार तुस लवणी पडी । आधी

रात ताई चालता रया । बाळजी ठट सू कापतो जाव हा । मारी आगळ्या
सू सिरक न नीच पड ही । आधी रात टाळण सारू घास री डूगरी कन ठरपा ।
पछ उणन सारस आसण बढायर चास पडपा । बेई दिना बाढी म राखी जण
पतो चाल्यो क धनकी म काई गुण है ठावरसा इण न वयू चाव है । लुगाई
लुगार् मे फरक है । और

जीव म ई बाबाजी ई बोल्या— छी । की फरक कीनी है । मन रो फरक
है । जरूरत रो फरक है । महनत रो फरक है । लुगाई-लुगाई म की फरक
कानी है । पार मन रो बम है । बात करण र साग साग बाबाजी बाटिया
बोभर मांय सू काढता जाव हा अर भडकावता जाव हा । पछ राण न बाटियो
देवता बोल्या— जिया भूख रो भाडा अन्न है उणी तर होल रा भाडो भीरत
है । अर बाबाजी ई बाटिया खावण लाग्या । बाबाजी कोरी मोटी रोटी न
इत खाव सू खाव हा जिन चाव सू राजा राजसी भोजन कर ।

राण भूखा मरत अक बाटियो घगा घगो खापर दूसरी लियो ।
बाबाजी इतमिनान सू भोजन करघो अर कने राख्योडी सूखी माय सू पाणी
पीय न मूडा पूछघो अर तापणा सरू कर दियो । राणो छव महीना रो भूखो
सो बाटिया खाया जाव हा ।

बाबाजी बोल्या— जीव आव जण आप र साग खाव लोय । पण पाछो
जाव जण उणन छोड जाव अर साग स जाव करम । जीव री ना तो की
जरूरत हुव अर ना स्वारथ । जरूरत सगळी लोय री है—मोह अर स्वारथ ।
सगळा लोय न राख जीव न नी । जीव परमात्मा रो अक्ष है अजर है अमर
है । लोका री नासमभी म अक समभ है व जीव न कोनी रोव वयू क बा
अमर है शोध न रोव जिकी मरणजील है । सरीर रा घरम है क बो जीव र
साग चाल अर निरलेप भाव सू पाप पुन री पेडी चढ । पाप म लिप्त हुयन
वार वार करता बा आचरण सू गिर । हुयोड पाप सू पाठ पड लेव तो पाप
कोनी । इण वास्त थारो पाप थारी आत्मा रो सुदरता माथ निभर कर । आ

कय न बाबाजी छुप हुयग्या । राणो आपरी आतमा मे भौकण लाग्यो । मरीर, आतमा अर धनकी—आ तीना री आवृति राण र सामे आवण लाग्यो ।

चाद सूव विचाळ आयोहो हो । रात माघी बन पूगयो ही । पून मे ठढ बघण लाग्यो ही । सूसाडा भरतो पून री चाल खाची ही । तारा रूपसी रै आंचळ म छुपण लाग्यो हा । बाबाजी गुफा म जावता बो-या—हू समाधी लगावण न जावू हू । राणा धोर काळी अधारी आधी में घूमण लाग्यो हा । बोहली ताळ साई राणो धूणी कुचरतो रयो मोचतो रयो, पण माया की काम कानी कर हो । हार न मोवण सारु चाल्यो ।

बोहली ताळ साई राणा पसवाडा फोरतो रयो पछ पसवा माय नीद मोठी मोठी घपक्या देखण लाग्यो । नींद र साग साग घनकी रा सपना ई आवण लाग्यो । पेडघा मू उतरतो दीखी । पोमच र पल साग मन तडफतो टूक्या माय कसोजत जीवन साग दिल पमोजतो दीख्यो । पाछी जावण लागी जण कसणा म मन बघ्योहो लीय्यो । नुगाई लुगाई म परक दीख्यो । गुदगुदा हाथ सावणा लाग्यो । मैदी लाग्याडा हाथ नूतो देवता लाग्यो । आली रात बन सोयी जण दाहू ज्यू मोठी लागी । बार बार पीया र बार भी तिरस जिया मिट बोनी बघती ई जाव । ठावर माची ही कव हा क धनकी रा मरम पनकी र बन ई है । उण म अतींद्रिय आवण है ।

इत न घनकी री आवाज मुणीबो— बा सगळा र खून में दाहू अर अफीम रो इतो गहूरो रस भरघो है क बान निर्बाय बणाम दिया है । व औरत न औरत ही नी समझ । उणां री तमघा दाहू मी छिछली है उणम मोटियार री मोठी तम ना कानी । कारण बा सगळा मृग मरीत्रिका में मर जावला पण सतान दवण ॥ नाकाम रवला । औरत सो की दयर पछ भी चाव त्रिका मन दणा मू मित्रता लीरयो कोनी । धार मू मित्या पछ मन ओ असात हुयग्यो क ॥ पवन लुगाई ली कानी हू जननी भी हू । अण कारण धार साग हू दिव खोवर मोयो अर मन अण मावण रा गरब है । राणा हडबडावर उठयो अर मोचण लाग्यो—गावाणीज जावण मुरभायो कोनी । जट देवनी रया— हू जामू ।

दिन ऊगण आळो हो । बाबाजी भरती कर हा । चिड्यां बोल ही । राणा उठर जरूरी कामा सूं पारक हुयर साढ भाय जीण वसन सारल आसन बठर चाल पढ्यो ।

आज सूं तीन महीना पली ही तूं म्हा ही अठ स उठर गयो हा अर आज उण सागी सवाल न लेयर पाछो आयो है । तू वायर है बुद्धि है । जिकी बात तू कवणी चाव हा ना कय कोनी सदयो अर जिकी काम करणो चाव हो यो कर कोनी सवयो । इम आत्माहीन आदमी न सुगाई कद ही चाव ? मजबूरी अलग है । समाज री करडी रखावा र कारण ना छोडर अलग कानी हुय सव पण घुट घुटर जीवणो र कोनी चाव । आ कयर बाबाजी उठया अर गुफा कानी जावता बोल्या— तूं जिमनार आदमी वण । पछ सोच समझर की कर ।

बाबाजी कवता कवता चल्या गया अर राणो दूधड चित्ता म फस्या रयो । सारला तीन महीना आरमहता री तर बाडी अर खरबूजकोट कन बिताया । बम म ही मरग्यो । सुगाई टागर काई सोचता हुसी । धनकी काई कवती हुसी । राणो हतप्रभ हुयाडो सोचता रयो । पी फाटगी ही । तारा बिसूजण लागम्या हा । चमचेडा पाछी गुफा र नारण आग भेली हुवण लागगी ही । घर री मोह करन राणा उठर गाव कानी टुर बहीर हुयो ।

•

अेक सवाल

छू बालती रयी, साढ भागतो रयी । अ्यारा कानी फर्याडी निदराही
भोइल ज्यू चमचमाट कर ही । तावढो गामा मायकर डील साई पूग हो ।
पसीन रा बाळा बघ हा । आख्या पूरी खुल ही कोनी ही पण सवार तो अेड
लगावतो जाव हो अर नकलो बाना आळी साण भागतो जाव हो । मोरी कान
र कन पडी हो । साढ रो पसीनो भभको मार हा । अजीब सो ई । आख्या मे
रावळिया पड हा । सामन बाळू रेत रो मारग भूत ज्यू साबो हुवतो ई जाव
हो । सूरज सिर माघकर चमकतो चमकतो आधूण कानी जाव हो । पण
सवार तो सूरज कानी डेल ही कानी हो । निजर अेकमात्र मारग माघ ही ।
कण ही घोरा रो चढाई भाव हो अर कण ई ठळान । सवार न ना तो साढ
टूटण रो डर हो अर ना आपर मरण रो । साढ ढाण पडी दौडती ई जाव ही ।
कण ई घोरा माघ सिणिया बूजा रा दरसण हूय जावता, इको-दुको खेजडो
धील जावतो । हरिषाळी र नाव बस इतो ई हो । घोरा माघ नित हमेस नूवा
मारग वण अर मिट । रोटी पाणी रा नरसण भी कठ ई हुया कोनी । लोटडी
म पाणी नाव रो हो । सवार न बम हो क कठ ई ण तपस मे काळी पीळी
आधी नी आय जाव अर बीघ मारग मे कठई रकणो नी पड । इण वासत
कामोलियो गीलो करण ॥ पाणी रो थोडी सराजाम चाहीज । होठ सूक हा
पण कामोलियो आतो हो । कामोलिय री सील ताळव साई पूग ही । साढ
मूटो हलामर नाड रो पाणी होठा साई लाव हो । पून र साग इका दुका छाटा
उडर सवार र मूट माघ पड हा । सवार अेक हाथ म लियाड गमछ गू मूडा
पूछ लव हा ।

निन दळण लाग्यो हो । तावडो बिमाई नेत्र हो । पून रो नांव
 निसाण ई को हो नी । उमस बधती जाव ही । मवार रो वम बधतो जाव हो ।
 जे बेगो नी करघो अर मौसम म बदळाव नी हयो तो जागळू रो काळी पीळी
 आंधी आ जासी । मगरा म पसीन रा रोगा चाल हा अर सूव हा । बा माय
 पडता राबळिया पसीन बठ ई सूवा नेव हा जिव मू बुनतरी करडी हुवती
 जाव ही । धोळो रंग मटमैला हुवतो जाव हा । आम रो जडधा म धोरिय
 रो चढाण माप लीलो मनाण नडा आवतो निजर आयो । सवार न धीरज
 हुयो । गाव कन ई हो । साढ री चाल और तेज हुयगी । या ई ममभ ही क
 गाव मे पीवण न पाणी मिलसी अर चरण न चारा अर सूग । आली निदरोही
 ह्येळी ज्यू साफ ही । बूजा राबळिया न डाय हा । बूँ अर साट रा बगरा पून
 र साग फिरता फिर हा । साढ चालती जाव ही मारग वटतो जाव हो ।
 घडी अेक न गाव री सीव पार करन सवार गाव कन पूय्यो । गाव र वार
 मारग माथ लार मीठ बळबळ पाणी रो कूवो हो । कूव कन दो अक खेजडा
 अर पीपळ हो । गाव सी अेक पावडा मारग स हटर कूव सू दूर हो ।

कूव र अेक कोठो अर दो जेक घडोया ही । चाठ म चढस पडी ही ।
 कूव रो पाणी दूटय्यो हो । कोठ मे गोडा सूधा पाणी हो । खेळी म बिलात
 अेक पाणी हो जिकी काई अर धूड स भरघोडी ही । पाणी रा कमी तो कोनी
 ही पण मुकळापत ई को ही नी । मिनम जिनावरा न पीवण न पाणी घणो ई
 हो पण ढोळण साह कमती हो । पणघट खाली हो । दो जक लावा बेला पाणी
 भरण साह खडा हा । कूवो बावण आठ्या नोगा न सेयर 5 ॥ लोग चाठ
 माथ बठा सुसताव हा । ओपरी साढ न अेक सास भागती आवती न देखर
 की वम री निजर सू देखण लाग्यो । अणटूणी री कपना करन चितिन
 हुयग्या । सवार कन आयर साढ सू उत्तरघो अर गळी ढीली करन लोटडी
 काढर मरव सू वाधर चाठ कानी होळ होळ आवण लाग्यो । आपर मूट
 रो ढाटा ई खोल लिया । घाडती रो घोडा वम हो जिको की कम हुवतो
 जाव हा । मू अघार मूला दीव कानी हो, चाल पचाणीजी कानी । कन पूगर
 ज माताजी री करी जण सगळा पचाणर कयो— ज माताजी री ।

राण न देखकर बा राजी भी हो अर नराज भी हो । घणा दिना स
 घर पूग्य न देखर मयन ही, पण भाजीसा रा ओलभा नू भाख्या रा तवर बदलना
 जाव हा । लुगाई लुगाई न देख सक पण सौत न कोनी देख सक, भर सौत र
 साग भूठा मोटियारा रा ओलभा । मोटियार अर आलभा रो अेक इसो पको
 रिसतो है जिको सदा इ साग रव अर लुगाया आ दोना सू सदा परेमान रब ।

चाद भावण लाग्यो हो । तारा विचारा सा बिस्तराव लियोडा हा । जठ रा मूनो चाद चादणी सू मुसकराव हो । घोरा माथ फण्योडी खादणी सोन ज्यू चमक ही । दूर दूर ताई सोनलिया घोरा सोन र पाढ ज्यू लाग हा । ठडी चालती पून सोन र पाढा माथ थपक्या देवती चाल ही । घोरा माथ बण्योडी लरा इया लाग ही जाण सोन र समदर म तरगा उठती हुव । कितो आकषण है आ घोरा म कितो नि स्पृह अपणायत है आ घोरा म ।

जाधी रात ताई राणो सूतो रया । पछ उठर पाणी पीय न साढ माथ जीण नसी । लाटडी पाणी सू छलर बाघी । अर दुर पढ्यो । ठडी रात मे राणो हेत रो हुलास लिया चासतो जाव हो । मारग में दिन उग्यो । आखो दिन चाख्यो अर पाछो बिसूजण न लाग्यो तो ई राणो तो चाकतो ई रयो । घडी अेक रात गया गाव बन पूग्यो ।

नूव माथ भीड हो । मोटियार लुगाया पाणी से जाव ही । मोटियारा र सिर माथ पोतिया बघ्योडा हा । ठाकरा न गुजरघा न पनर बीस दिन हुयग्या हा । अेक महीन रो माग राखणो जरूरी हा । इण वासत गाव-भाळा रात न पाणी भर लवता अर दिन म घर रा छोटा मोटो काम निमटायर माजीसा बन बठण न जावता । इण कारण नूवो रात न देर ताई चालतो । दिनूग सासरा र पीवण वास्त पाणी कोठ माथ सू ई दियो जावतो । गाव रो धणी गुजरग्यो हा । सगळा काम बढ हुयग्या हा । ब्याव-सावो गीत गाळ गाव म की कोनी हुबतो । बन बेटी अर बहू र पीर सासर आवण जावण माथ ना तो ओळपू गाभीजती अर ना कोई बघावो । गाव रा सगळा मोटियार भदर हुयोडा हा । लुगाया पकी ओढग्या ओढ राखी ही । नूव कन राणो पूग्यो जण सगळा उण र कानी देखण लागग्या । राण न अबभो ह्यो—ओ काई ? सगळी बात रो पतो चाख्यो क ठाकरसा न गुजरघा थोडा ई दिन हुया है । उणर पसी रा समाचार की काचा हा । इण वास्त उण भी आपर साफ माथ सोग रो निसाण गमछो बाध लियो । नूडो साचो रोयो ई । सोगा धीरज बघायो । मूडो धोयर पाणी पीयो अर साढ न पाणी पायर घरा पूग्यो । घरघिराणी अबार अबार ई माजीमा सू मिसर आयी ही ।

राण न देखवर बा राजी भी हो अर नराज भी हो । घणा दिना स
 घरे पूग्य न देखर मगन ही, पण माजीसा रा ओलमा मू भास्यां रा तवर बदलता
 जाव हा । लुगाई लुगाई न देख सक पण सौत न कोनी भेल सक अर सौत र
 साग भूठा मोटियारां रा ओलमा । मोटियार अर आलमा रो बैक हसो पको
 रिसतो है जिको सदा इ साग रव अर लुगाया आ दाना सू सदा परेमान रब ।

●

नूई समस्या

राणो दिनूय भदर हुयन अणमण मन सू कोटही गया। गाव रा बूढा बढेरा दो प्यार जणा बठा हा। परवार रा ई स्याणा आदमी और बार सू आयोडा मोटियार बठा हा। सगळा र चरा माथ मुरदानगी ही। ठाकरा र बेट भवानीसिंह न ठाकर बणाय दियो हो जिको हाल कोई प्यार बरसा रा ई हो। पुराणो कामदार वन बठो ममाना सू बास्था कर हो। मन में केई राजी हा केई दुखी हा। दुनिया म मगळी भात रा लोग हुव। राजी हुवणो अर हुसणो साग ई बध्योडो है। सण अर दुसमण कठ जासी ? अ तो बठ ही रसी जठ दुनिया हुसी। राण न मूडो उतारघा बढत न देख्यो जण केदया री आस्था मे फरक आयग्यो अर केदया र आसू। भवानीसिंह भी बाप र भायल न देखर रोय पढघो। राण जण न छाती मू सगामो अर सगळा मू ज माताजी री करी भर कन बठग्यो।

बिन्नमपुर सू आयोडो रको कामदार वन हो। बोल बतलावण हुयगी जण बूढो कामदार बोल्गो—अनदाता रो हुकम हुव तो हू अरज करू। भवानीसिंहजी कानी देखर जणा रा मून ह्वारो जाणर आग बोल्गो—'बिन्नमपुर सू हुकम आयो है व राणोजी न ठाकर भवानीसिंहजी रा सरसक नियुक्त करघो है अर राज कानी सू बाघाबास र ठाकरा साग बीदावाटी री देखरेख करणी है। ठाकर भवानीसिंहजी राजी हुयो अर केई भाई बध बेराजी हुया। टूटत राण माथ अक नूई जिमदारी रो भार पढघो। राणो इनकार कर तो किण न अठ कोई हुकम देवण आळो ही कोनी हो। अर मजूर कर तो ई किण र साम, अठ सुणण आळो कृण हो ? नूव आदेस रो पाळण करणो है—

जिको बो मरतो मरतो ई करसी । आनेन र माग ही मरमी । आ सोचर बो चुप हो ।

आखो तिन बठक मे ई मुजरग्यो । मिलण भिटण भाळा जावता जावता रवता । नूव आदेश सू हतबो और बघग्या ही । राणो आख दिन सगळी बाता मुणतो रयो । साचतो रयो नूव जीवण र विस म । भायली गयो परा अर जावता जावता आप री जिमटारी उण र काघा माघ नागग्यो हो । ना ता चन मू जीवण दियो अर ना मरण देसी । राणो चुप हो । घर न नेवर गाव न देखर अठ रोव तो किण र आन ? राण र सामन घणी समस्यावा आयगी राज परवार री । राज परवार रा केई लोग राजी हा केई नाराज हा । घात सगळ्या जिक बठा हा व निरास हुयन कोई बखेडो पडो नी कर दव । राण न बडो साच समभर काम करणो हो । सगळा न साग राखर बीदावाटी कानी जावणो अर राज परवार मू खोखो रिसतो राखर ठाकरा रो मान ई बघावणो हो । इण वासत राण न आप रा विसवासी अर विसवाम घाती दोना न परखणा हा । हाजरिया सू सावधान रवणो हो । सगळी बाता न गराई सू सोच समभर राणो इण मतीज माघ पूग्यो क जे सगळा न अठ बठाय लिया तो घर हाण र अलावा और की नी हुव । सला सूत करन जिवा ठाकरा र साग मोरच मू आया हा उणा न मोरच माघ जावण री सला दी । इण बात रो सनसो विप्रमपुर र राजाजी कन भिजवाय दियो । और बाकी रयोडा न आप र साग बाघावत र ठाकरा वन जायर बीदावाटी री सुरक्षा रा काम मभाळण रो समाचार भिजवाय लिया ।

सिध्या पडजा पछ राणो माजीसा कन मिलण वासत गयो । उणन पखा साळ मे बठायो । राण सगळी बाता माजीसा न बियतवार बता नी । सारी बाता हुयणी जण माजीसा बोल्या—“कुलधणी न ये अठ क्य मेल दा ? इणर आवता ई ठाकरसा धाम पघारग्या अर राठ किणरो पेट राख राख्यो है, आ आपन और है । इण वासत इणरो इतनाम करो । राणो आ बात सुणर मरणाट मे आयग्या । थूक गिटर आश्वासन दियो क आप किणी बात री

नूई समस्या

राणो दिनूय भदर हुयन अणमण मन सू कोटही गया। गाव रा बूढा बडेरा दो च्यार जणा बठा हा। परवार रा ई स्याणा आदमी और बार सू आयोडा मोटियार बठा हा। सगळां र चरा माय मुरदानगी ही। ठाकरा र बेट भवानीसिंह न ठाकर बणाय दियो हो जिनो हाल कोई च्यार बरसा रो ई हो। पुराणो कामदार बन बठो ममाना सू बात्या कर हो। मन में केई राजी हा केई दुखी हा। दुनिया म सगळो भात रा सोग हुव। राजी हुवणो अर हसणो साग ई बध्योडो है। सण अर दुममण कठ जासी? अ तो बठ ही रसी जठ दुनिया हुसी। राण न मूढो उतारपा बडत न देखो जण केइया री आख्या म परक आयग्यो अर नेश्या र आसू। भवानीसिंह भी बाप र भायल न देखर रोय पडधो। राण उण न छाती मू सगायो अर सगळा सू ज माताजी री करी अर बन बठग्यो।

विक्रमपुर सू आयोडो दको कामदार बन हो। बोल बतळावण हुयगी जण बूढो कामदार बोल्हो—अनदाता रो हुकम हुव तो हू अरज करू। भवानीसिंहजी कानी देखर उणा रा मून ह्वारो जाणर आग बोल्हो—‘विक्रमपुर सू हुकम आयो है व राणोजी न ठाकर भवानीसिंहजी रो सरसक नियुक्त करयो है अर राज कानी सू बाधाबास र ठाकरा साग बीदावादी री देखरेख करणी है। ठाकर भवानीसिंहजी राजी हुयो अर केई भाई बध देराजी हुया। दूटत राण माय अक नूई जिमदारी रो भार पडधो। राणो इनकार कर तो किण न अठ कोई हुकम देवण आळो ही कोनी हो। अर मजूर कर तो ई किण र साम, अठ सुणण आळो कुण हो? नूव आदेस रो पाळण करणो है—

जिको बो मरतो मरतो ई करसी । आदेश र माग हो मरगी । आ सोचर बो चुप हो ।

आखो निन बठक म ई गुजरग्यो । मिलण भिटण आळा आवता जावता रवता । नूव आदेश सू हतवो और बघम्या हो । राणो आख दिन सगळी बाता मुणतो रया । सांचतो रयो नूव जीवण र विस म । भायला गया परा अर जावता जावता आप री जिभ्तागे उण र काधा माघ नाखग्यो हो । ना तो चन मू जीवण निया अर ना मरण देसी । राणो चुप हो । घर न जेवर गाव न देखर अब रोव तो किण र आग ? राण र सामन घणी समस्यावा आयगी राज परवार री । राज परवार रा केई लोग राजी हा केई नाराज हा । घात लगावा जिक बठा हा व निरास हुयन कोई बखेडो खडो नी कर देव । राण न बडो साच समझर काम करणो हो । सगळा न साग राखर बीदावाटी कानी जावणो अर राज परवार सू चोखो रिसतो राखर ठाकरा रो मान ई बघावणो हो । इण वासन राण न आप रा विसवासी अर विसवास घाती दोना न परखणा हा । हाजरिया सू सावधान रवणो हो । सगळी बाता न गराई सू सोच समझर राणो इण मतीज माघ पूग्यो क जे सगळा न अठ बठाय लिया तो घर हाण र अलावा और की नी हुव । सत्ता सूत करन जिका ठाकरा र साग मोरच मू आया हा उणा न मोरच माघ जावण री सला दी । इण बात रो सनेसा विप्रमपुर र राजाजी वन भिजवाय दियो । और बाकी रयोडां न आप र साग बाधावस र ठाकरा वन जायर बीदावाटी री मुरम्बा रा काम मभाळण रो ममाचार भिजवाय नियो ।

सिफ्या पड्या पछ राणो माजीसा वन मिलण वासन गयो । उणन पया साल मे बठायो । राण सगळी बातां माजीसा न विगतवार घता नी । मारी बाता हुयगी जण माजीसा बो या— कुलगणी न ये अठ क्यू मेत दी ? इणर आवता ई ठाकरसा घाम पधारग्या अर राड जिणरो पेट राख राख्यो है आ आप्त और है । इण वासत इणरा इतजाम करो । राणो आ बात सुणर मरणाट म आयग्या । धूव निर आश्वासन नियो क आप किणी बात री

फिकर मत करा सगळो इतजाम कर लियो जासी । राण रो मन तो उचाट हुयग्यो हो अर आ वछा हुवण सागी क अवार रा अवार धनकी सू मिलू । पण साकलातू सू बचण सारू की कानी कर सक्यो । चुपचाप उठर घर जायग्यो । रात न घरधिराणी घणाई घोचा करधो क इसी काई बात हुयी जिक सू धारा चित नता उतास है ? माजीसा की कय दियो काई ? पण राणा कय तो काई कय ? आपरी भूल आपन ई गताव और खुतर कय तो लोगा म हसाई हुव ।

निनूग राणा धनकी कन मिलण सारू गयो । गोर म बीन जेव भूपडो दियोडो हो जठ वा आपर भाग भरोम पडी ही । बखत रो इतजार कर ही । उणर चर माथ पीळास लिया अेक गरी अपमान भनक हो । पेट आपर गौरव सू ऊचा हा । भाग्योडो काल आज वतमार हो । जीवण रो आत्म सतोप गरा निखरतो जाव हा । पण चित्ता रो उणीज तर अेक गरी रैला उणर चर माथ रम ही । राण न देखर भूपड र बारण सार गघटा कान्तर बोली— आवा ।

राण रा पम धरती सू बिपण लागग्या अर बीभ ताळव स । पूर गिटर बोल्थो— आ काई ?

ओ आप रो लियोडा है जिको भोगू हू ।

पण इतो ?

ज ठाकर रवता तो मार दी जावती ।

पण ।

पण काम री ? म्हारो कोई अस्तित्व कानी । म्हे गुलाम हा । म्हार कन रूप नव जित म्हारी कान्तर रव अर ज कदई भूल स पट भारी हुय जाव तो मौन कन पुगाय नी जाव का गिराय लियो जाव । दानू इ हालत म मौत र कन जावणा है । ज कोई स्थाणा हुव तो किणी रा नाव गळ मड दव । नाव किणी रो चान अर भोग कोई । आ भाग रा खेळ है । मरीज ई कानी

अर जीयो भी कोनी जाव । ऊपरलो जद सुणसी सगली बात हुसी । अर धनकी वसव्या पाटर रोवण लागगी ।

राणो आम बघर उणन बोली राखणी चाव हो, पण पण उठर पाछा घमग्ग्या । सोचर बोत्यो— घबरा मती । सगलो व्तजाम कर देसू ।' आ कयर पाछो आयग्ग्यो ।

सारी दुपारी राणो आवण जावण आळा मू अर कामगार मू बाता करतो रयो जरूरी काम सलटावतो रयो । रात न पाछो माजीसा बन जायर धनकी न पाट्टी भेजण री बात कयी अर आग री सगली व्यवस्था करण री बात बतायी । माजीसा तो आ ही चाव हा क ओ पाप अठ मू टळ । अेक गोली ओछी ई सही ।

दो तीन दिना पछ अेक दिन तइक ई उण भागी बली म धनकी न पाछी बाडी कानी भिजवाय दी ।

अणजाण्यो मारग

गाव री मीव पार करी जिन सूरज आम मे मंगण लागायो हो ।
 धनकी बली रुकायर हेठ उतररी । गाव बानी दंगर साव र संजड री पेढी र
 हाथ लगायर लिवाड अर आग्या माथ हाथ लगायो । आग्या आंगुवां मू
 छलगी । बानी बाली पाटी बठर हासण रो कयो । बली चास पडी । धनकी
 आपरी छल्योडी आख्यां मू गम्या जाव ही । रोयी तो कोनी पण बाकी का
 बानी रयो । त किती रहस्यमयी है । पदा बठ ई हुयी पळी कठ ही । आयी
 विणी र साग ही । ब्याव बानी हुयो पण साग मोवण बाला बोहडा जणा
 निरळपा । अर अथ जाव बरई ही । ना तो आग रो पनो अर ना सार रो ।
 कुण कुण आसी कुण कुण जामी काई कयसी अर काई करसी ? ब्याव ता
 हुया पण ना तो पीठी हुयी ना बननी घणी । ब्यार सहल्या साग घूमी ।
 गावण म हीडा हीडी । भाग्व म सानू आसीग्या । रीत रो रायता हुयो ।
 जर पट ब्याव गम्यो । गीत घणा ई गायो है अर गावती रमी । पण

आयो सगा रो सूवटो अ
 नम्यो टोळी माय मू टाळ
 सोरर बाई सिध चाली ।

रा सूवटो ना तो कदम आयो अर ना बरई इणत इत मान मू लम्यो ।
 जीवन बितो घणित है । नाळो है जिको रात दिन बयतो रव । मरजी म
 आव जिका चळू पाणी पी लव । मा न बाप । धनकी र मनक्या फाटण
 सागगी । गळो पाडर रोय ई कोनी सकी । काळजो पाटतो जाव हो । ना मा
 ना बाप । कुण छाती मू चिपाव कुण मिर माथ हाथ फेर, कुण उणर दुख न

बटावे ? ना चवरी आळा माटियार जिका ई छाता सू लगायर हळकी कर । सगळा सुलकिया यार है । ज धनकी तू पदा ई नी हुवती तो काई साभर सूनी रवती ? यार बिना किसो अणसरचा पड्या हा ? ज म्हारी मा आ भूल नी करती तो कितो आछो रवतो ? पण आ भूल उण री को ही नी । हरेक लुगाई चाव क बा मा वण मोटियार सू मा वण । जे बो ससी करघोडो नीकळ तो आडोसी पडोमी सू वण । अर दण म्बारण र बारण ई उणरी माटी पलीत हुव । बा सगळी बाता न सहन कर विण वासत, माय सतान वासत । बा मुरभावणी तो चाव पण फूल दयर ।

धनकी सोचती जाव ही, गाडी चालती जाव ही । आ ही जीवन री बिडवना है । आ ही भूल म्हारी मा करी अर आ ही मै । पट माय हाथ फेरती सोच्यो । सरमावती पळो उठायर पाछा छाती अर पेट माथ होळमक राय्या । दुख र असह्य दरद मे अज मुळक ही, जिकी मरणा पछ ई सार रसी । नाव राखसी । फलाणी री डीकरी है, फलाणी रो डीकरो है । कितो वरद, कितो दुख अणभूक्तो अपमान आ सगळा मायकर निकळर आपरी ओलाद न देखणी चाव राजी राखणी चाव, दुखा मू बिलमणी चाव, अपण आपन पुनर्जावित करण सारु । आ जात किती निक्की, दुकडा माथ पळणआळी, पाटपाडा परणआळी, कितो ओछी है । किती खुसमिजाज है सतोपी है, जे कोई थोडो सो सारो देव तो उण माय कुरबाण हुय जाव । अज हू ई इसी बोनी म्हार जिसी घणी ई है जिका रो जीवन म्हार सू ओर ही घणो खराब है, नीचो है ।

मूरज रा घाडो दोडता जाय हो, बली रा पहियो चालतो जाव हो । बली र छीक माथ राम्मोड घड रो पाणी भवळकतो जाव हा । बली र भटक साग बिचार टूट हा, ठर हा । सोर मारण साग पाछा चालण लाग जाव हा ।

जसमी जण मा न देखी । बाप रो नाव ई सुण्या का । जण नाव सार समझण लागमी ता कई नाव सुणीया । असक्या फाटती आवाज सू मा न

बाप रा नाव पूछयो जण दो च्यार गदीठ पढधा । आख्या सू आसू भरन लाग्या । पूठ फोरन मा ई धीरज छोडण लागगी ही । धनकी तू अक सवाल है जिक रा जबाब ना तो घारी मा कन है, ओर ना चार कन । वेमाता उण रो उत्तर देय सक है, पण बा अश्वय है । इण वासत धारा सवाल धार साग ई जासी । अर तू बिना उत्तर ई मरमी । किती बडी बात है किती ओछी बात है । ओर धनकी मन मन म बोली—धनकी ! तू आ सगळा सू पर है ।

धनकी साच ही—म्हारी ओलाद भी इया ही बापू रा नाव पूछती रसी काई ? नहीं नहीं । उण रो पढूतर देनू बतासू देखा सू मिलासू । ओ है धारा बाप । तू निरछज कोनी । हू म्हार बाम सू सजित भी कोनी । जिका काम करघा है सोच समझर करघो है । अक नूबो सवाल फर उणर सामन आया क त जिका काम करघो है साच समझर करघो है ? सगळा र सामन कय सक है ? पण आगलो इण बात न मजूर करया कोनी ? अर ओ ही सवाल जण धार सामन दूज रूप म आयो जण तू चुपचाप रोख ही । पेट किण रो ? इण रो पढूतर आज ताई किणी न दियो कोनी । सायद तू जाण ही कोनी ओ किण रो है ? मुळनर कयो—कोई सुवाई इती अणजाण कोनी हुव । बा नाव बताव का नहा आ बात दूसरी है । लोगा रो काम है बम करणो, अर ब बम र नाव माप ई जीव । अर धनकी ! तू कय सकली ? नहीं-नहीं हू को कबू नी । घुट घुटर मर जावूली । विचारा म ही बडबडावण लागगी । रोवण लागगी । अस्थि रोक र पूछघा काई हुयो ? पाणी पायो । पढूतर का को दियो नी ।

दा दिना ताई वसी चासती री । धनकी बादा म बकती रयी । गाडी चान पाणी पावतो रयो । काळो दूमरी कन वसी पूयी जित तारा सू आभो खचाखच भरीजग्यो हो । आख दिन री तपती मिटभी ही । ठडी पून चालण लागगी ही । जीव सोरो हुवण लागग्यो हो । जीवन सो ताबो मारण ठरतो सा लाग्यो अर इया मालम पडण लागगी क जीवन रो विसराम भठ ही है । तारा म उभरती आकाश गमा पूयू सा लाबी ही ।

और धनकी विचारा में लायाही हारत मू परेशान हुयोगी गुफा कन
 पूगी जण बाबाजी घूणी कन बठा बठा रोटियो लाव हा । बलीवान सगळी
 बात बतायी, जण बाबाजी बोल्या— आ तो हुवणो ई हो । रात भर अठ ई
 विसराम करो । दिनूय बाही बानी चल्या जाया । थोडा ठर न बाया—
 हाही म आटा पटघो है, रोट्या बनायर खासो ।

नहीं मारग म म्वायर दुरधा हा ।

धरम री भोजाई

धनकी मोवणा चाव हा पण विचार सारली घटनावा बानी दोह हा । मा तो बा री अत हा अर ना नाद ई सवण देव हा । आखी रात लडफडावती रयी । पमवाडा फोरती रयी । साचती रयी । आज सू बई महीना पली जण बा अठ आयी ही जण जवानी न ठोवर मारती चात ही । जितो बहिमुखी ही । पुढपा म आकपण दोस्ततो । आज आज बा सगळी बाता नू कितो दूर हुवती जाव है अतमुखी हुवती जाव है । बाना म सगळी भावाजा आवणी बव हुयगी । जाण बार रा सगळा हसा भावणा बव हुयग्या हुव । टायर री किलकारी रात दिन बाना र बन मुणीज है । आकपण भेलो हुय न पेट म बडायो है । ओ जीवण नुवो है का जीवण री नूई बिडबना है ?

काल रो भोग आज नूव जीवण रो मारग बणता जाव हा । काल ताई हू जिव काम न रात दिन भोगणा चाव ही जण सू हा आज मन मफरत है । म्हारा बान सारली सगळी बाता न भूलर तोतवी अवाज म सुणणो चाव है— मा तू कठ है ? आ आम्बरा म कितो ममत्व है । कितो आणद है । इण सुख रो ना तो आदि है अर ना अत । आकास गंगा सा पवित्र है, बिसो ई लाबो है । आदमी इण माग्ग माध चालतो चातता सतम हुय जाव पण आणद कदई खतम कोनी हुव अर ना इण सू बई पेट भरीज । आखी रात इण आणद री लरा म भुजरगी । आरती री टाली टण टण मुणीजी जण धनकी पाछी धरती माध आयगी । हार न उठी अर जीवण रो मारग तय करण री तयारी करण लागगी ।

घोळ गफार ताई चालता रया । बाढी बन पूम्बा । माळी माळण मूळी, गाजर कादा लगावण सार जमीन साफ करन क्यारघा सावळ कर

हू। टावरिया तबड़का मारता फिर हू। आ सगळो न देखर अचभो करयो। अचाणचक धोळ-दोफार किया आया? बलिय सगळी बात समझायी। राण र पांच सात दिना म पूगण रो समाचार दियो अर इता दिना सारु बासो चावण रो बात कयी।

धनकी सू जण माळण री रात न बात हुयी अर पण भारी हुवण रा मालम पढयो तो बी जाण्यो क धनकी दुखा री पोन्ली है। लुगाई, लुगाई रो दरद समझ। आपरी घरम री नणद बणायर राखी अर हुसी, जिसी चाकरी करण रो आश्वासन दियो।

भागतो-सो घौमासा आयो। दो च्यार बूढ़ा माखी अर भागयो। बापडा किसाना मोठ बाजरी मबार भाग तागर खेता म नाख्यो हो पण मूसाढा मारती आध्या बालो जिन म सगळो धान उडग्यो। खेता रा ऊमरा ई साफ हुयग्या। जेठ सो तपतो तावडा भादव म ई दिन भर बाळबो करतो अर रात न पडती सामीडी ठड। सावण मे आध्या बाली कोनी रोहिणी नखत तप्यो कोनी जण बिरसा कठ। बाळ रो दूसरो सारु हो। हरषा हुवता आकडा जर सा लाग हू। पण करषा काई जाव? भगवान ही बरी हुय जाव। दस पत्तर दिना पछ राणा बीदावटी कानी आयो जण दो दिन काडर अठीन आयो। फाजली तीज निकळगी ही। गोग री खीर खायर माख्या भागगी ही। बखत भागतो रयो। भूखा मरत करसा रा मरघोडा माईता रा सराध आयग्या। जीवता ही जठ भूखा मर हू बठ मरघोडा न कागोळ कुण घाल हू?

नूई सूकण लागगी ही ता ई चाध बालती ही। अक दो क्यारी, जिसी ई सीधीज बिती इ खोली। सरदी पडण लागगी ही दीयाळी आषण लागगी ही। दीयाळी बाप सू मनायीज? अठ ता काळजो ई काड लियो हो। फेर भी सुगन तो सगळा मनावणा हो पडसी। मूपडा नीपीजण लागग्या हू। भाडण भडकावण रो काम सारु हुयग्या हो। धनकी रा दिन नडा आवता जाव हू। अक तो बाळ अर ऊपर सू इधक मासो। रोट्या रो सासो अर ऊपर सू सुवाढ। राम निभाव जिया ही निभसी। धनकी घणोई कोनी कवणो चावती हो पण, अक दिन कय ही दियो। माळण जण पाछा पडूतर दियो क जहर खायर, ओ अर बा जलम बिगाडण री बात बय कर? हाल तो धार भाई रा हाथ गोडा चाल है, अर भोजाई भी पागळी कोनी हुयी है।

शरद पूँयू आधनी । मतीरा न भगवान ई ताकता रयग्या । गोर इ
पूरी सी मिली कोनी । समै रो प्रभाव जाणर सगळी बात भूलणी पड ।
भगवान इणरा अपवाद कोनी । त्तिन छोटा हुवण सागग्या रात बडो ।

लाफसी हुयो, साग दीया ई चस्या । सदमा पूजन हुया । गूसाडा म
दीया चाखी तर जगममाया ई कोनी । सूनमास्त्र सगळा ई करषा । मैदी लागी,
पण उणरी महक फूटी ई कोनी । आंगळघां रा पेरवां माथ ही छाल निसाण
मांडर सूरत ही । गोरधनजी काय गू पूज ? बोरिया नां, काचर नी, सिटी
नी । पण गोरधनजी जम्बर पूज्या आसी चाव की मा हुयो । दीयो भी चमला,
चाव बाट आली करन ई चसाव । काम सगळा ही करिया पण जी र ऊपर
कर । धनकी र त्तिन उयू उयू नडा आव हा चिता बधती आव ही । पण करघो
काई जाव ? हुणी है जिक्की हुसी । सराजाम सगळो ई हुव हो, पण धनकी र
जी म बाकी की कोनी हा । बखत कितो माडो है । कोई समझ ही कोनी ।
धनकी रा मन घुणा मू भरता जाव हो । अब कोई पूछ ही कोनी । पराय
घर म टुकडा खातर नाव राखी है । बिचार आपरा है उणां न चोला राख
तां सारो ससार चोखो बीज अर बुरा राख तो सगळा बुरा बीज है । ना तां
कोई बुरो है ना कोई भसो । सगळा आदमी है । बीखा भी आव, पण धीरज
खोया काम कोनी चाल ।

अेक त्तिन राण रो भेयाडा आदमी पूछता पूछतो आयो । सगळी
बाता हुवण मू रोटी भायन पाछी जावण रो हावोहाव ही त्पारी करता
बोल्थो—मन राणा विसेस धरू काम मू भेज्यो है । बांन तो विज्रमपुर गया
न दा ठाई महीना हुयग्या है । मन भी काई दीयाळी वन अठ पूगणो हो पण
जरूरी काम आवण मू आय को सक्यो हा नी । अब मारग जावतो अेक पोहर
काढर आयो हू । आटी माय मू रोक्डा काढर दिया क बखत बेवखत आडा
आसी, अ राणाजी भेज्या है । सवार चल्या गयो अर बो धनकी रो अेक भार
उतारग्यो अर दूजो छाती माथ नाखग्यो ।

●

बीदावाटी

राण न बीदावाटी आया न बीदा ई दिन हुया है । लारसू विक्रमपुर री हालत और बिगड़ण लागगी । जाया जाया लूट मार हुवण लागगी । घाडती बधण लागग्या हा । दूसर साल और काल पड़ण सू लीग और घबड़ायग्या । राज रा कारिदा चोरा साग मिनर रयत न लूटण लागग्या हा । मिंदर लार पडिता न बीयोडी जमीना माघ रेख चाकरी रा माफीनामा हा । पण राजाजी आय घटण सू दोलडा परेसान हुयग्या । सगळा माफीनामा रद कर दिमा । इण सू कोई करक कोनी पडघो पण दुसमण घणा हुयग्या । मिंदर रा दो पुजारी राजाजी कन परियाद करण सारू विक्रमपुर आया जण बान मिलण कोनी दिया भर मारन पाछा काढ दिया । जण ब दोनू पुजारी गढ र सामन बिता बणापर बळ मरघा भर मरता मरता सराप देयग्या क जा तू ई बिना बीलाद र मरलो । हा सुरसुराट अर बाको ज्या ज्या राजाजी कन पूग्यो बा माफीनामा पाछा कर दिया । और उण जग न खुदापर बठ तळाव बणावण रा हुकम नियो । जठ ताई तळाव नी बण जपिया जप करण न लाग जाव ।

ऊनाळो बीतग्या । सीयाळो आयग्यो । बाही छाटचा पडण सू सी घणो बघग्यो । आ दिनां म ई सदेस मिल्यो क बबई र लाट साब रा खास आदमी विक्रमपुर हुवतो पठानकोट जावलो । उण री सुरदा रो सगळो इतजाम कर दियो जाव । इण वासत बीदावाटी कानी भेयोड आदम्या न पाछाविक्रमपुर बुलाय लिया । राणो भी साग हो । सागीदी सरदी पडण लागगी जण लाट साब रो आदमी आयो । सरदी में उणारा दो तीन आदमी सिया मरता मरग्या हा । लाट साब रो आदमी तो बग सू विक्रमपुर री काकड सू निकळर आग जावणो चाव हो । राजाजी आपर विसवासी आदम्या साग हिसार ताई उणन पुगावण री व्यवस्था कर दी । राणा बी व्यवस्था रो अक मारण शक हा । हिसार सू पाछो विक्रमपुर आयो जिन ता पोह रो महीनो उत्तरण लागग्या हो ।

राणो विक्रमपुर मू पाछा बीगवाटी हुवतो काळी दूगरी र बाबाजी वन पूग्यो । बाबाजी वन कई बाता हुयी । दोफारा सगळो हताया म निक्कळग्यो । राणो रात भर बठ ही रयो । नीया बाती हुया पछ रोटपा बणायर सेकण लाग्य्या । बाबाजी बात यात्र अणायी क आज सूतू बोहळा महीना पली तू इया ई अठ आयो हो । छव महीना रा बीमार तो लाग हो ।

हा ।

आज की करक लाग है ?

करक काई हू ता घणा अलूभता जावू ह ।

अ थारा काम अलूभ आळा ई है ।

॥ तो कद ई वो अलूभता हो नी पण भगवान रो मरजी ।

बूडा थारा मरजी ही जण आ सगळा काम हुयो ।

म्हारा मरजी ? अबभा करता राणा बाल्यो— तू विसा विक्रमपुर सू इण काम मू ही चाल्या हो ?

तू बाल्यो तो ठाकरा रो काम करण सारू ई हो । पण बीच म थार मन मारण छोड दियो । आग बाबाजी बोल्या— ज ठाकर ना मारपा जाता ता थारी खाल उघड सी जाता, पण थार भाग सारा द दिया ।

कठ ? हाल ताई ता विया ई भटकू ह । ज ओ भकट नी हुवतो तो मन काई बायट आव ही क राजाजी र काम माथ इतो धूपता । तास खायर राणो बोल्या— राटी-पाणी इ छूग्या ।'

थार मन म सुधार ना हुमी जठ ताई हसर बाबाजी बाल्या— थणो करक को पड नी ।

राणा सरमायर चुप हुय्य्या । रात्रा काढर खाया । पाणी पीया । गुफा म सोवण न चल्या गया । पाटी ताळ म बाबाजी गरी नीद म चया गया । राणो चित उठयोडो सो पसवाडो फोरतो रयो । कण ई धनकी दीछ ही कणई परधिराणी । आ दाना र बीच चित भ्रात हुयोडो सो राणो आली रात धूमतो रयो । बाबाजी वेगा ई उठर पूजा करण खातर बगली चाल्या गया । दिनूग ताई राणो आळस मरोडतो रयो । तावडो सांगोडो

चढ़ग्यो जण तयार हुयार बाड़ी कानी चाल पड़ना । मारम म सूचना मिला क पिडारी लूट मार करता सखावाटी ताई आयग्या है । राणो रो आग जावण रो मतो ऊक चूक हुवण लाग्यो । पण किया ही बाड़ी तो गयो परो पण बठ की कोनी लाधो । हारन गाव गया ।

गाव म घर पूग्या जण उण न पतो चाल्यो क घनकी र डीवरो हुयो है । राणो राजी हुयो । पण अेक नूवी समस्या उण र सामन आयगी । रातवास रयो । दिनूग पाछो दुर पड़था । आख दिन पोहर रात ताई चालतो रयो । चौकी पूगर हालचाल पछथा जण पिडाग्या री सूचना मिसी । विक्रमपुर पकी सूचना लेयर सनेसा भेणा जल्दरी हा । दूसर निन पका आदमी सूचना लेयर आयग्यो । जण राणो टोळी बणायर विक्रमपुर कानी चाल पड़थो ।

विक्रमपुर आयर ओ सनेसो राजाजी कन पुगयो जित तो पिडारी सरदार रो न्की ई पूग्यो । राजाजी केई निना ताई सोच विचार करथो । पछ जयपुर र सेठा र नाव हुडघा लिखर पिडारी मरदार कन भेजी । लेण देण रा मामलो बेगा सुलझ्या कोनी । उत्तर पड़तर आवता जावता रया । दो महीना दण म ई निकळग्या । हार न पिडारी हुडी सयर शेखावाटी सू ही पाछा दुरग्या । जण जायर राण न चन पड़था । त्व न पतो चाल्यो क साट साब रा खास आदमी पठानकोट सू पाछा आवती वेळा विक्रमपुर ठरथा हा अर राजाजी बा सू मदद मागी है ।

इण बिस म ब भरोसो दिरायर गया है क साट साब सू बात करन पड़तर भेजसू । इत म पिडारी सरदार रो आदमी हुडी री ओळमो लेयर पाछा आयग्यो । जयपुर म दण नाव रा कोई सठ ई कोनी हा । हुडी खोटी ही । पण साब र भरोस रो ममाचार सुणर बा रातारात ई पाछो विक्रमपुर मू चल्यो गयो । साट साब र भरोस र नाव मात्र सू इ विक्रमपुर री आफत टळगी । दा तीन महीना म घटनावा इती तजी सू घटो क की पतो ही कानी चाल हा क आग काई हुसी ? ना राण म सोचण री फुरमत्त मिल ही । रात दिन चकरो बम सो घूमतो खना का धावो मारण री तयारी म लाग्या खता । जठ सामन आयग्यो हो ।

अतहीन अत

जेठ मे बिरखा हुयगी ही । हलवाय दिया हा । आभ म धणघोर घटावा
तो कोनी ही पण सोर चाल हा जिवा कठई कठई बूदावादी कर हा । बाजरी
न इती बिरखा ई घणी । गुफा र सामन बाबाजी बठा हा । सोर सामे सू जाव
हा । केई फुवार नाच हा अर केई योया ई उड हा । कुड म गोडसूणा पालर
पाणी हो जिक म मोडका कूद हा । मीया मीया जिनाबर पाणी माथ उड
हा । बाबाजी सोच हा ओ मोडका भा जोरदार जिनाबर है जिको पाणी री
बूदा मिलता ही जीवतो हुय जाव । पाणी सूबता ई समाधी लगायर खेलर
ण्यू सूक जाव । उणरी माया अपार है । कणई तावडो जोर सू निकळ हो ।
मगरा माथ हुयोडी अळाया लाल हुवती जाव ही पण जण पाणी री
फुहारा पड ही ब पाछी माय बडण लाग जाव ही । थोडी ताल म भावळा रा
लार चालता चालता साफ हुवण लाग्ग्या । आभो अकर्म आसमानी हुयर
धमकण नागयो । बाबाजी उठर गुफा मे जायर खूटी माथ टगिय इकतार न
उतार लियो अर डगरी री पडती छिया म आसण नाखर बठग्या न इकतारो
बजावण लाग्ग्या । इकतार र तार साग अक राग काडली—

इण ता आंगणिय हे सखी ।

केई नर खेल्या केई खेलती

केई नर खेल सिधाया सखी ।

पून री लरा र साग इकतार री आवाज च्यारा कानी गूजण लागगी ।
सारी निंदरोही जीवण री अस्थिरता म सिनान करण लागगी । बाबाजी मगन
हुयर आख्या मीच्या यावता जाव हा ।

पडपा चढत मिनख र पणा र खडब सू बाबाजी री मसती टूटी ।
 आख्या खोलर देख्यो ता राणो गोनी मे टाबर छिया होळ-होळ चढ हो, जिया
 भाव सू उठर चालणो सीख हो । बन आयर राण डीकरेन बन बठावता
 डडोत करी । बाबाजी इचरज सू छोर र माथ ऊपर हाथ फेरन आसीस दी
 अर राण कानी देखर बोल्या— दया काई ?'

धोखो देयगी ।' वमवया फाटतो बोल्यो ।

काई ? धीरज देवता बाबाजी बोल्या— चालती रयी ? ओ ससार
 रो नेम है । काम हुयो, गयो । इण म दुख री काई बात है ? धीरज धार ।
 उण री मिसाणी न पाळ । चारो काम कर । बा आपरो काम करणी । पण
 बाबळा पली बता तो सरी काई बीमारी हुयी ?' बाबाजी री आख्या म ई
 पाणी आयग्यो हो ।

रोवता रोवतो राणो बोत्यो—'हू पिडारघा र चरर म पज्योडो हो ।
 तीन च्यार महीना इण सबट म ई लागग्या हा । इणसू पली अठीन जावतो
 आपन सगळा समाचार भुगतायग्यो हा । पछ मन की पतो कोना हो लार
 काई हुयो ? छोरा दस-वनर दिना रो हुयग्यो हो । हू विक्रमपुर सनेसो लेयर
 चत्यो गयो हो । बठ ही मन बढ लाट साब र आदमी रो सनेसो भरोस रो
 मिह्या हो । पिडारघा रो भूठी हुडी रो तगादो बार बार आव हो । राजाजी
 देवणो तो चाव हा, पण माग लूठी ही जिको पूरी कोनी करी जाय सक ही ।
 सोवो पटावण मे वखत बोहळो लागग्यो । सखावाटी ताई जावर सगळा पाछा
 आव हा जण हू खरबूजीकोट आवण सारू मारग माथ ही टळग्यो ।

गाव कानी गयो जण गाव र बार ई मेडी बन टोल वाज हा । ॥ भारग
 छोडर बठ न्खण सारू गयो । म्हारा तो करम ई फूटग्या । बठ धनकी न मेडी
 माम नाम राखी ही । भोपो छिया म आयोडो हो । डोल जोर जोर सू बाज
 हा । भोपो सानळा री जोर जोर सू माथ माथ माथ आव हो । म्हारो भायलो
 अर उणरी घरघणिराणी छो न लिया बठा बठा रोव हा । गांव रा दो च्यार

अतहीन अत

जेठ मे बिरसा हुयगी ही । हल बाय दिया हा । आभ म घणघोर घटाबा
तो कोनी ही पण लोर चाल हा जिवा कठ^र कठ^र बूदाबादी कर हा । बाजरी
न ^नती बिरखा ई घणी । भुफा र सामन बाबाजी बठा हा । लोर सामे सू जाव
हा । केई कुबार ताम हा अर केई घोषा ई उड हा । कुड म मोडसूणा पालर
पाणी हो जिक म मोडका बूद हा । मीया मीया जिनावर पाणी माधे उड
हा । बाबाजी सोच हा ओ मोडको भी जोरदार जिनावर है जिको पाणी री
बूदा मिलता ही जीवतो हुय जाव । पाणी सूकता ई समाधी लगायर खेल
पू सूक जाव । जणरी माया अपार है । कणई तावडो जोर सू निकल हो ।
मगरा माय हुयोडी अछाया लाल हुवती जाव ही पण जण पाणी री
फुहारा पड ही ब पाछी माम बढण लाग जाव ही । घोडी साल म बादळा रा
लार चालता चालता साफ हुवण लाग्ग्या । आभो अकदम आसमानी हुयर
धमकण लाग्ग्यो । बाबाजी उठर गुफा म जायर खुटी माय दगिय इकतार न
उतार लियो अर डगरी री पडती छिया म आसण नाकर बठग्या न इकतारो
बजावण लाग्या । इकतार र तार साग अक राग बादसी—

इण तो आगणिय हे सखी ।

केई नर खेल्था केई खेलसा

केई नर खेल सिधाया सखी ।

पून री लरा र साग ^नकतार री आवाज च्यारा कानी गुजण लागगी ।
सारी निदरोही जीवण री अस्थिरता म सिनान करण लागगी । बाबाजी मगन
हुयर आख्या मीच्या गावता जाव हा ।

पडघा चढत मिनख र पया र खडव सू बाबाजी री मसती टूटी ।
 त्या खोलर देख्यो ता राणो गोदी मे टावर लिया हाळ-होळ चढ हो, जिया
 व सू उठर चालणो सीख हो । कन आयर राण डीकर न वन वठावता
 डात करी । बाबाजी इचरज सू छोर र माथ ऊपर हाथ फेरन आसीस दो
 र राण कानी देखर बोल्या— इया बाई ?’

घोखो देयगी ।’ बमबया फाटसो बोल्हो ।

काई ? धीरज देवता बाबाजी बोल्या— चालती रयी ? आ ससार
 नेम है । काम हुयो गयो । इण मे दुख री काई बात है ? धीरज धार ।
 राण री निसाणी न पाळ । धारा काम कर । बा आपरो काम करयी । पण
 बाबळा पली बसा तो सरी काई बीमारी हुयी ?’ बाबाजी री आख्या मे ई
 राणी आयग्यो हा ।

रोवता रोवतो राणो बोत्यो—‘हू पिंझारया र चबर मे पज्योडो हो ।
 तीन च्यार महीना इण सवट मे ई लागग्या हा । इणसू पसी मठीन जावतो
 आपन सगळा समाचार भुगतायग्यो हो । पछ मन की पतो कोनी हो सार
 काई हुयो ? छोरो दस पनर दिना रो हुयग्यो हो । हू विक्रमपुर सनेसो लेयर
 गत्यो गयो हो । बठ ही मन बड लाट साव र आदमी रो सनेसो भरोस रो
 मिल्या हो । पिंझारया रो मूठी हुडी रा तगादो बार बार आव हो । राजाजी
 देवणो ता आव हा पण माग लूठी ही जिको पूरी कोनी करी जाय सक ही ।
 सौदो पटावण मे बखत बोहुलो लागग्यो । सखावाटी ताई जायर सगळा पाछा
 आव हा जण हू खरबूजीकोट जावण सारु भारग माथ ही टळग्यो ।

गाव कानी गयो जण गाव र बार ई मेडी कन टीस वाज हा । हू मारग
 छोडर बठ जेण सारु गयो । म्हारा तो करम ई फूटग्या । बठ घनजी न मेडी
 माम नाव राखी ही । भोपा छिया मे आयोने हो । डोल जोर जोर सू वाज
 हा । भोपो सानळा री जोर जोर सू माथ माथ माथ आव हो । म्हारा भायलो
 अर उणरी घरघणिराणो छोर न लिया बठा बठा रोव हा । गाव रा दो च्यार

अतहीन अत

जेठ मे बिरखा हुयगी ही । हल घाय दिया हा । आभ मे घणघोर घटावा
तो कोनी ही । पण लोर चाल हा जिका कठई कठई बूदाबादी कर हा । बाजरी
न वती बिरखा ई घणी । गुफा र सामन बाबाजी बठा हा । लोर सामे सू जाव
हा । केई फुवार नाख हा अर केई थोचा ई उड हा । कुड म गाडसूणो पालर
पाणी हो जिक म मीडका कूद हा । मीया मीया जिनावर पाणी माथ उड
हा । बाबाजी सोच हा ओ मीडको भी जोरदार जिनावर है जिको पाणी री
बूदा मिलता ही जीवतो हुय जाव । पाणी सूकता ई समाधी लगायर खेलर
ज्यू सूक जाव । उणरी माया अपार है । कणई ताबडो जोर मू निकळ हो ।
मगरा माथ हुयोडी अळायो लास हुवती जाव ही । पण जण पाणी री
फुहारा पड ही ब पाछी माय बढण लाग जाव ही । थोडी ताळ मे बादळा रा
सार चालता चालता साफ हुवण लागग्या । आभो अकदम आसमानी हुयर
चमकण लागग्यो । बाबाजी उठर गुफा मे जायर खुटी माथ टगिय इकतार न
उतार लिया अर डूगरी री पडती छिवा म आसण नाखर बठग्या न । इकतारो
बजावण लाग्या । इकतार र तार साग अक राग काढसी—

इण ता जागणिय हे ससी ।

केई नर खेल्या, केई खेलसी

केई नर खेल सिधाया ससी ।

पून री लरा र साग वक्तार री आवाज च्यारा बानी गूजण लागगी ।
सारी निदरोही जीवण री अस्थिरता म सिनान करण लागगी । बाबाजी मगन
हुयर आस्था मीच्या गावता जाव हा ।

पड़या चढ़त मिनख र पगा र खडक सू बाबाजी री मसती दूटी ।
 आरया खोलर देरयो ता राणो गोदी मे टाबर लिया होळ होळ चढ हो, जिया
 भाव सू उठर चालणो सीख हो । कन आयर राण डीकर न कन बठावता
 डडोत करी । बाबाजी इचरज सू छोर र माथ ऊपर हाथ फेरन आसीस दी
 अर राण कानी देखर बोल्या— इया काई ?’

‘घोखो देयमी ।’ बसकया फाटतो बोल्यो ।

काई ? धीरज देवता बाबाजी बो-या— चालती रयी ? आ ससार
 रो नेम है । काम हुयो गयो । इण म दुख री काई बात है ? धीरज धार ।
 उण री निसाणी न पाळ । धारा काम कर । बा आपरो काम करगी । पण
 बावळा पली बता तो मरी काई बीमारी हुयी ?’ बाबाजी री आख्या म ई
 पाणी आयग्यो हा ।

रोवता रोवतो राणो चोटयो— हू पिडारया र चकर म पज्योडो हो ।
 तीन च्यार महीना इण सक्क मे ई लाग्या हा । इणसू पली अठीन जावता
 आपन सगळा समाधार भुगतायग्यो हो । पछ मन की पतो कोनी हो सार
 काई हुयो ? छोरा दस पनर दिना रो हुयग्यो हो । हू विक्रमपुर सनेसी लेयर
 चटयो गयो हो । बठ ही मन बढ लाट साव र आदमी रो सनसो भरोस रो
 मिल्पा हो । पिडारचां रो भूठी हुडी रा तगादो बार बार आव हो । राजाजी
 देवणो तो चाव हा, पण माग लूठी ही जिको पूरी कानी करी जाय सक ही ।
 सौदो पटावण मे वलत बोह्ला लाग्यो । सेखावाटी ताई जायर सगळा पाछा
 आव हा जण हू खरबूजीकोट जावण सारू मारण माथ ही टळग्यो ।

गाव कानी गयो जण गाव र बार ई मेडी कन गोल बाज हा । हू मारण
 छोडर बठ देखण सारू गयो । म्हारा तो करम ई फूटग्या । बठ घनकी न मेडी
 साम नाव राखी ही । ओपो छिया म आयाडो हो । ढोल जोर जोर सू बाज
 हा । भापो सांठला री जोर जोर सू माथ माथ माथ लाव हो । म्हारो भायलो
 अर उणरी घरघणिराणी छोर न निया बठा बठा रोव हा । गाव रा दो च्यार

जणा वन खडपा थावस बधाव हा । भोपो खून घूस घूसर घूव हो । जर छाती साई चढग्यो हो । बठ सून नीच उतर ही बोनी हो ।

मन देखता ई सगळा रोवण सागग्या । घनकी न होस आव हा जाव हो । म्हारो नाव मुणता ई घनकी न होम वावडघो । गुचळकी खावती बोली— आयग्या ? छोर कानी नेतर बोली— ममाळ सिया घारी मनाणो न । फेर हिवकी आयगी । सांम न्वायर बोली— 'इण म्हारी भावज अर इण म्हार भाई म्हारी सगळी इछावां पूरी कर दी । म्णान न वदई मत भूल्या । सगळा आत्मी खडपा हा जिव' रोवण लागग्या । फेर म्हार कानी देखर बोली— हू तो जावू हू । अवर ।

मैं गोदी म उठायी उणर साग ई वा आपरा प्राण त्याग गिया ।

बाबाजी मैं सगळा कारज करधा वण म्हारो वाळजो मन छोड दियो, जिको पाछो बोनी आयो । गळगळी हुयर राणो बोत्यो— 'हू अब काई करू ? बाबाजी की समझ म को आवती ।

थावस बधावता बाबाजी बोल्या— घनकी री अेक ई समना ही मा वण री अर वा पूरी करगी । तू स्वारथ सून भरघोडो है । वा लुगाई ही, अर लुगाई ई रवणी चाव ही । आ इछा त पूरी करी । उणरो मासूम फळ धार सामन है । इणन धार टावरा साग बेगो कयर पाळ । बाकी री मारग अतहीन है ।

'ओ ही करसू । राण पडूतर दियो ।

सिझ्या पडण लागगी ही । बाबाजी उठर वगली कानी आरती करण न चल्या गया । थोडी ताळ पछ निदरोही मे दूर दूर ताई टाली री आवाज सुणीजण लागगी ही ।

